

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

AFRİKALI ÂLİMLERİN BATI AFRİKADA SÜNNETE HİZMETLERİ
(FİLDİŞİ SAHİLİ ÖRNEĞİ)

Zakaria BALLO

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**AFRİKALI ÂLİMLERİN BATI AFRİKA'DA SÜNNETE HİZMETLERİ
(FİLDİŞİ SAHİLİ ÖRNEĞİ)**

Zakaria BALLO

Danışman: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Abdülkadir EVGİN
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Sehal Deniz VARLIK
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Fatmanur ALİBEKİROĞLU

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2023

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ

Üye: Prof. Dr. Abdülkadir EVGİN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sehal Deniz VARLIK

Üye: Dr. Öğr. Fatmanur ALİBEKİROĞLU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2023

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2023

Zakaria BALLO

ÖZET

AFRİKALI ÂLİMLERİN BATI AFRİKADA SÜNNETE HİZMETLERİ (FİLDİŞİ SAHİLİ ÖRNEĞİ)

Zakaria BALLO

Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Muhammet Yılmaz

Temmuz 2023, 150 sayfa

Farklı coğrafyalarda varlığını sürdüren İslâmiyet'in yayılması için kullanılan yöntemler gerek ülkenin bulunduğu coğrafyaya ve gerekse de ülkenin siyasi yönetimine göre değişiklik göstermiştir. Batı Afrika'da yer alan Fildişi Sahili Cumhuriyeti ülkesi geleneksel pagan inancı başta olmak üzere Hristiyanlık ve İslamiyet gibi farklı inançların bir arada yaşandığı ülkelerden biridir. Ülkenin yönetimine bağlı olarak dinî eğitim devlet denetiminde olmasına rağmen verilen eğitim devlet tarafından desteklenmemektedir. Bu nedenle dinî eğitim din müntesiplerinin özel gayretleri sonucu sunulmaktadır.

Bu çalışmada farklı inançları barındıran Fildişi Sahili Cumhuriyeti ülkesinde Hz. Muhammed'in Sünnetini hem diri tutmak hem de yaymak için verilen çabalar konu alınmıştır. Hac Shakura Kamagati ile Bouake'de davet ve rehberlik boyutunda başlayan bu gayret cami ve medreselerin açılması ile devam etmiştir. Müslüman bir cumhurbaşkanının yönetime seçilmesi ile özel üniversitelerin sayısının artması bu gayreti sistemli hale dönüştürmüştür. Böylece İslamiyet daha hızlı gelişme göstermiştir. Güncel verilere göre ülkede %46 oranında Müslüman bulunmaktadır.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fildişi Sahili'nin genel özellikleri; ikinci bölümde Fildişi Sahili'ne İslâmiyet'in girişi, bu coğrafyada yayılması, yayılmasında etkisi olan krallıklar ve günümüzde bölgede yaşayan Müslüman oranı; üçüncü bölümde ders halkaları, medreselerde verilen eğitim ve üniversitelerde sünnete dair yapılan çalışmalar; dördüncü bölümde edinmiş oldukları bilgileri ders halkaları kurarak halkla paylaşan en meşhur altı şahsiyet; beşinci bölümde ise eser veren yine en meşhur üç şahsiyet ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma, elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fildişi Sahili Cumhuriyeti, İslamiyet, Sünnet, Şahsiyetler

ABSTRACT

AFRICAN SCHOLARS' SERVICES TO SUNNAH IN WEST AFRICA (IVORY BEACH EXAMPLE)

Zakaria BALLO

Ph.D. Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Consultant: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

July 2023, 150 pages

The methods used to spread Islam, which exists in different geographies, may vary depending on the geography and the political administration of the country. The Republic of Côte d'Ivoire, located in West Africa, is one of the countries where different faiths such as Christianity and Islam live together, especially the traditional pagan faith. Although religious education is under state control depending on the administration of the country, the education provided is not supported by the state. For this reason, religious education is offered to the relevant person or future generations as a result of the special efforts of the followers of religion.

This study focuses on the efforts to keep alive and spread the Sunnah of the Prophet Muhammad in the Republic of Côte d'Ivoire, a country of different faiths. This effort, which started as an invitation and guidance in Bouake with Hajj Shakura Kamagati, The increase in the number of universities with the election of a Muslim president has turned this effort into a systematic one. Thus, Islam has developed more rapidly. According to current data, there are 46% Muslims in the country.

Our study consists of five parts. In the first part, information about the general characteristics of the Republic of Côte d'Ivoire is given. In the second part, the introduction of Islam to Côte d'Ivoire, its spread in this geography, the kingdoms that had an impact on its spread and the proportion of Muslims living in the region today are presented. In the third part, the lesson circles, the education given in madrasas and the studies on sunnah in universities are presented. In the fourth part, six of the most famous personalities who shared their knowledge with the people verbally by establishing lecture circles are described. In the fifth part, inform. The study is concluded with the evaluation of the data obtained.

Keywords: Republic of Côte d'Ivoire, Islam, Sunnah, Personalities

ÖN SÖZ

Farklı zaman ve mekanlarda, farklı toplumlara hitap etmelerine rağmen elçi olarak gönderilen peygamberlerin getirdikleri din ve ilettikleri mesaj aynıdır. İçinde bulundukları toplumun şartlarına bağlı olarak söylemleri ve uyguladıkları yöntem zaman zaman farklılık göstermiştir. Ancak asıl hedef değişmemiştir. Öncelikli olarak kendi yaşadıkları toplum olmak üzere, insanları tevhid inancına davet etmek; onları Hakk'a ve hayra iletmek için gayret etmişlerdir. Bütün bu çalışmaları huzurlu bir toplum, hayırlı bir ümmet tesis edebilmek amacıyla yaratıcı adına yürütürken söz ve fiilleri ile insanlara örnek olmuşlardır.

Batı Afrika'da yer alan Fildişi Sahili Cumhuriyeti ülkesi geleneksel pagan inancı başta olmak üzere Hristiyanlık ve İslamiyet gibi farklı inançların bir arada yaşandığı bir ülkedir. Devlet denetiminde olan dinî eğitim, din mensuplarının gayretleri ile gerçekleştirilmektedir. Farklı inançları barındıran Fildişi Sahili Cumhuriyeti ülkesinde Hz. Muhammed'in Sünnetini hem diri tutmak hem de yaymak için gerekli çaba din müntesipleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Çünkü devletin eğitim politikasına göre din dersleri devlet tarafından verilmemektedir.

Kur'an-ı Kerim'in uygulaması niteliğindeki sünnet, İslam dini için merkezî bir konumdadır. Bu bakımdan sünnetin doğru bir şekilde anlaşılması önem arz etmektedir. Fildişi Sahili Cumhuriyeti'de Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirlerinin yer aldığı temel hadis kitaplarının yanı sıra dini eğitim alanların özelliklerine göre seviyelerine indirgenmiş kitaplar vasıtasıyla sünnetin yayılması ve devamının sağlanması için özel uğraşlar verilmektedir. Oluşturulan ders halkalarında, medreslerde ve üniversitelerde verilen eğitimlerde hadis kitaplarından yararlanılmaktadır. Ayrıca Hac Shakura Kamagati ile Bouake'de davet ve rehberlik aşamasında başlayan bu yolculukta, bugün dinin önde gelen müntesipleri tarafından kurulan üniversitelerde de hadislerden yararlanarak çalışmalar yapılmaktadır. Biz Batı Afrika'nın Fildişi Sahili Cumhuriyeti ülkesinde yapılan hadis öğretim faaliyetleri ile sünnetin yayılması için gösterilen şifahi ve yazılı çabaları, bu çabalara öncülük eden şahsiyetleri, hakkında elde edilen bilgileri derli toplu hale getirmek amacıyla bu çalışmaya konu olarak belirledik.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin coğrafi özellikleri, siyasî, ekonomik, dini ve sosyal durumu olmak üzere genel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Fildişi Sahili'ne İslâmiyet'in girişi, bu coğrafyada yayılması, yayılmasında etkisi olan krallıklar ve günümüzde bölgede

yaşayan Müslüman oranı sunulmuştur. Üçüncü bölümde ders halkaları, medreselerde verilen eğitim ve üniversitelerde sünnete dair yapılan çalışmalar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Dördüncü bölümde edinmiş oldukları bilgileri ders halkaları kurarak halkla şifahi olarak paylaşan en meşhur altı şahsiyet anlatılmıştır. Beşinci bölümde ise çalışmalarını yazıya geçiren yani yüksek lisans ve doktora yaparak akademik çalışmalar yürüten en meşhur üç şahsiyet ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma elde edilen verilerden hareketle değerlendirme sonuç ve önerilerle sonlandırılmıştır.

Çalışmamız için emeği geçen kişi ve kurumlara teşekkür etmeliyim. Türkiye’de böyle bir çalışma yapmamıza imkan veren Çukurova Üniversitesi’ne; Fildişi Sahili Cumhuriyeti Ülkesinde yapmış olduğumuz röportajlara değerli vaktini ayıran şahıs ve kurumlara; yönlendirmeleri ile çalışmamıza katkı sunan değerli juri hocalarım Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ, Prof. Dr. Abdülkadir EVGİN ve Dr. Öğr. Üyesi Sehal Deniz VARLIK’a; çalışmamıza en başından itibaren sonuçlanana kadar destek veren Fatmanur ALİBEKİROĞLU Hocam’a ve çalışmanın nihayete ulaşması konusunda maddi-manevî desteğini esirgemeyerek kıymetli vaktini ayıran değerli tez danışmanım Prof. Dr. Muhammet YILMAZ’a teşekkür ederim.

Zakaria BALLO

Adana / 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR	xiii
RESİM LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Önemi Ve Amacı	1
2. Araştırmanın Yöntemi	2
3. Araştırmanın Kapsamı	3
4. Kaynakların Tanıtımı	4

BÖLÜM I

FİLDİŞİ SAHİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Coğrafi Özellikleri	8
1.2. Siyasi Durum	10
1.3. Yönetim Şekli	12
1.4. Ekonomik Durum	15
1.5. Dînî Durum	18
1.5.1. Putperestlik/Paganizm	19
1.5.2. İslâmiyet	20
1.5.3. Hristiyanlık	22
1.6. Sosyal Durum	24

BÖLÜM II

İSLAMİYET'İN FİLDİŞİ SAHİLİNDE YAYILIŞI

2.1. İslamiyet'in Fildişi Sahili'ne Girişi	27
2.2. Fildişi Sahili'ne İslamiyet'in Yayılmasını Etkileyen Faktörler	28
2.3. Fildişi Sahili'nde İslamiyet'in Yayılmasında Krallıkların Rolü	30
2.3.1. Seko Outtara Krallığı	30

2.3.2. Muktar Toure Krallığı	31
2.3.3. Fakura Bamba Krallığı	32
2.3.4. İmam Samori Toure Krallığı	32
2.4. Fildişi Sahili'nde Müslümanların Oranı	33

BÖLÜM III

FİLDİŞİ SAHİLİNDE SÜNNETE HİZMET ÇABALARI

3.1. Ders Halkaları	35
3.1.1. Ders Halkalarının Uygulanma Şekli	35
3.1.1.1. Cami Dışında Oluşturulan Ders Halkaları	35
3.1.1.2. Cami İçinde Oluşturulan Ders Halkaları	37
3.1.1.2.1. Ders Halkalarının Uygulandığı Camilerden Örnekler	40
3.1.1.2.1.1. Abidjan'daki Atikobe Ehl-İ Sünnet Camii	40
3.1.1.2.1.2. Bouake'deki Câmî-İ Kebîr	40
3.1.1.2.1.3. Abidjan'daki Mısır Camii	41
3.1.2. Ders Halkalarının Sünnete Hizmete Katkıları	42
3.2. Medreselerde Verilen Eğitim	42
3.2.1. Fildişi Sahili'nde Medreselerin Tarihçesi ve Önemi	42
3.2.2. Fildişi Sahilindeki Medreselerden Örnekler	45
3.2.2.1. Boundougua Benî Teym Medresesi	45
3.2.2.2. Darü'l-Hadis Medresesi	46
3.2.2.3. Dalova Ensâru'l-Kur'an Ve's-Sünneti'l-Muhammediyye Medresesi	47
3.2.2.4. Dâru'l-Kur'an Ve'l-Hadis Medresesi	48
3.2.2.5. Khoroko İslam Medresesi	49
3.2.2.6. Hidâyetü'n-Nâşîin Medresesi ve Nebevî Sünnet Hizmetine Katkıları	50
3.2.2.7. Odienne İslam Medresesi	51
3.2.2.8. Toubâ Ebu's-Sümâme Medresesi	51
3.2.3. Medreselerin Sünnete Hizmete Katkıları	52
3.3. Üniversitelerde Sünnete Dair Verilen Eğitim	53
3.3.1. Furkan İslam Üniversitesi	53
3.3.2. Afrika İslam Üniversitesi (Abidjan)	55

3.3.3. Manar İslam Üniversitesi	57
3.3.4. Üniversitelerin Sünnete Hizmete Katkıları	59

BÖLÜM IV

DERS HALKASI YÖNTEMİYLE SÜNNETE HİZMET EDEN ŞAHSİYETLER

4.1. Mory Musa Kamara (Ö.1973)	61
4.1.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği	61
4.1.2. Sünnete Hizmete Katkıları	64
4.2. İbrahim Sûrî Sîsî (Ö. 2000)	66
4.2.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği	66
4.2.2. Sünnete Hizmete Katkıları	66
4.3. Salih Bamba (Ö. 2008)	67
4.3.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği	67
4.3.2. Sünnete Hizmete Katkıları	68
4.4. Muhammed Muhammed İdris Tûrî (Ö.2012)	69
4.4.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği	69
4.4.2. Sünnete Hizmete Katkıları	70
4.5. Laci Kamara (Ö.2018)	70
4.5.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği	70
4.5.2. Sünnete Hizmete Katkıları	71
4.6. Yusuf Diyârâ (Ö. 2021)	72
4.6.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği	72
4.6.2. Sünnete Hizmete Katkıları	72

BÖLÜM V

ESER VEREREK SÜNNETE HİZMET EDEN ŞAHSİYETLER

5.1. Mustafa Sî Yakub (Ö. 2018)	74
5.1.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği	74
5.1.2. Sünnete Hizmete Katkıları	75
5.1.3. Hukuku'l-Âbâ Ve'l-Ebnâ Adlı Eseri	76
5.1.3.1. Eserin Genel Özellikleri	76
5.1.3.2. Eserde Takib Edilen Uslûp Ve Metot	76

5.1.3.3. Eserde Ravilerin Ve Hadislerin Değerlendirilmesi	80
5.1.3.4. Eserdeki Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Uygulamalar	83
5.1.3.5. Eser Hakkında Değerlendirmeler	85
5.1.4. Tesdîdü'l-Kavs Fî Tertibi Müsnedi'l-Firdevs Li'bni Hacer Adlı Eseri ..	86
5.1.4.1. Eserin Genel Özellikleri	86
5.1.4.2. Eserde Takip Edilen Uslûp ve Metot	86
5.1.4.3. Eserdeki Ravilerin ve Hadislerin Değerlendirilmesi	87
5.1.4.4. Eserdeki Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Uygulamalar	89
5.1.4.5. Eser Hakkında Değerlendirmeler	89
5.2. Ebû Bekir Câlû B. Mahmut Câlû	90
5.2.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği	90
5.2.1.1. Sünnete Hizmete Katkıları	91
5.2.2. Beyanü's-Sünne Bi's-Sünne Fî Ebvâbi't-Tahâra Adlı Eseri	92
5.2.2.1. Eserin Genel Özellikleri	92
5.2.2.2. Eserde Takip Edilen Uslûp ve Metot	93
5.2.2.3. Eserdeki Ravilerin ve Hadislerin Değerlendirilmesi	99
5.2.2.4. Eserdeki Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Uygulamalar	101
5.2.2.5. Eser Hakkında Değerlendirmeler	104
5.2.3. Beyanü's-Sünne Bi's-Sünne Fî Ebvâbi's-Salât	104
5.2.3.1. Eserin Genel Özellikleri	104
5.2.3.2. Eserde Takib Edilen Uslûp ve Metot	105
5.2.3.3. Eserdeki Ravî ve Hadislerin Değerlendirilmesi	109
5.2.3.4. Eser Hakkında Değerlendirmeler	112
5.3. Dokûrî Ebul-Hâkîm	113
5.3.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği	113
5.3.2. Sünnete Hizmete Katkıları	114
5.3.3. Tabakâtu'r-Ruvât Ve Merâtibuhum Anî'l-E'imme: Amr İbn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan İbn Uyeyne Adlı Eseri	115
5.3.3.1. Eserin Genel Özellikleri	115
5.3.3.2. Eserde Takib Edilen Uslûp ve Metot	116
5.3.3.3. Eser Hakkında Değerlendirmeler	121
5.3.4. Fevaidü'l-Muntekâ Li Zevâidi'l-Beyhakî Li'l-Bûsîrî Adlı Eseri	121
5.3.4.1. Eserin Genel Özellikleri	121
5.3.4.2. Eserde Takib Edilen Uslûp ve Metot	124

5.3.4.3. Eser Hakkında Değerlendirmeler	127
SONUÇ	128
ÖNERİLER VE TAVSİYELER	129
KAYNAKÇA	130
EKLER	138

KISALTMALAR

b.: Bin, ibn

bkz.: Bakınız

bl.: Bölüm

bs.: Baskı

c.: Cilt

COSIM: Yüksek İmamlar Konseyi

çev.: Çeviren

ed.: Editör

h.: Hicrî

LMD: Licence/ Master/ Doktora

OECII: Fildilşi Sahili İslâmî Arap Okulları Organizasyonu

ö.: Ölümü

s.: Sayfa

S.: Sayı

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve devamı

RESİM LİSTESİ

	Sayfa
Resim 1. Afrika Haritası.....	138
Resim 2. Batı Afrika Haritası	139
Resim 3. Fildişi Sahili Haritası.....	140
Resim 4. Kong’da Eski Bir Cami	141
Resim 5. Abidjan Şehrinde Bir Cami	142
Resim 6. Yamoussoukro Şehrinde Bulunan Bazilika Kilisesi	143
Resim 7. Mory Musa Camara.....	144
Resim 8. İbrahim Sûrî Sissi.....	145
Resim 9. Salih Bamba	146
Resim 10. El Hac b. Hac Kamar	147
Resim 11. Abobo’daki İbn Teymiyye Okulu’nun kurucusu Youssif Diarra	148
Resim 12. Dalova’daki Ensar el-Sünnet Okulu’nun Kurucusu Mustafa Sî Yakup.....	149
Resim 13. Bouake’deki Dar el- Hadis Okulu’ndaki Hadis Derslerinden Örnek.....	150

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İslâm dini, doğuşundan kısa bir süre sonra hızla farklı coğrafyalara yayılmıştır. Birçok bölgeyi etkisi altına almıştır. İslam'ın yayıldığı bölgelere etkisi, getirdiği inanç ve değerler sisteminin o bölgelerde yaşayan toplumların kültürlerine yansımaları, doğuda ve batıda bilimsel araştırmalara konu olmuştur. İslâm dininin Mısır ve Kuzey Afrikaya yayılması çok erken dönemde gerçekleşmiştir. İslâm'ın Batı Afrika'ya yayılması ise, hicri beşinci asırda başlamıştır. Bu nedenle Afrikalı âlimlerin Batı Afrika'ya hizmetlerinin de verdikleri kıymetli eserlerle en erken hicri beşinci asırda başladığını kabul etmemiz gerekir. Bu bağlamda Temel İslam Bilimlerinde Hadis ve Sünnet İlmi de İslâm âlimlerinin söz konusu çalışmalarından haylice nasibini almıştır. Ancak Batı Afrikalı âlimlerin Hadis ilmindeki yeri ve hizmetlerine, günümüz akademik çalışmalarında yeterince ilgi gösterilmemiştir. Bu eksikliği gidermek amacıyla Afrikalı Âlimlerin Batı Afrika'da Sünnete Hizmetleri: Fildişi Sahili Örneği başlığıyla bu konuyu araştırmaya karar verdik.

Batı Afrika ve Fildişi Sahilinde Sünnete hizmet için yapılan çalışmaların araştırılması, farklı bölgelerde Hadis ilminin durumunun tespiti, bilim alanımız açısından önem arz etmektedir. Bu araştırmamızın Fildişi Sahilinde Sünnet'e yapılan hizmetlerin bilinmesine öncülük edeceği kanaatindeyiz. Farklı inanç sistemlerinin bir arada görüldüğü Batı Afrika'da hadisleri anlamada ve değerlendirmede farklı etnik kitle ve toplumsal yapının etkilerini görmek, bilimsel açıdan oldukça değerli olacaktır. Ayrıca Hadis ilminin bu bölgede geçirmiş olduğu aşamalar çalışmamızda ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmamız, bu alanda gelecekteki araştırmalara kaynaklık etmesi, anılan sahadaki boşluğu doldurması ve söz konusu bölgedeki Hadis ilmine yönelik çalışmaların ortaya çıkarılması açısından oldukça önem arz etmektedir.

“Afrikalı Âlimlerin Batı Afrika'da Sünnete Hizmetleri: Fildişi Sahili Örneği” konulu doktora çalışmasını araştırma konusu olarak seçme sebeplerimizi kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Hadis âlimlerinden Batı Afrika'da Sünnete hizmet eden âlimleri ve bunların faaliyetlerini tespit etmek.

- 2- Fildişi Sahili’nde, sünnete hizmet bağlamında âlimlerin yazmış oldukları eserleri ve bunların toplum üzerindeki tesirini ortaya çıkarmak,
- 3- Batı Afrika’da, sünnete hizmet anlamında ders halkalarının, camilerin, medreselerin ve özel üniversitelerin üstlenmiş oldukları rolü ortaya koymak,
- 4- Âlimleri, ilim talebelerini ve araştırmacıları sünnete hizmet etme hususunda daha fazla çalışmaya teşvik etmek,
- 5- Fildişi Sahili’nde sünnete yapılan hizmetlerin bilim dünyasında tanınmasını, sünnetin öğretilmesi ve yaşanmasının önündeki engelleri ortaya koymak,
- 6- Araştırmamızda Batı Afrikalı muhaddisleri ve eserlerini, yapmış olduğu çalışmaları ve bu çalışmaların hadis ilmi içerisinde yoğunlaştığı alanların tespitinin yapılması,
- 7- Fildişi Sahili’nde sünnete hizmet amacıyla hadis öğrenim ve öğretim yöntemlerini ortaya koymak.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızın birinci bölümde Fildişi Sahili Cumhuriyeti’nin coğrafi özellikleri, siyasî, ekonomik, dini ve sosyal durumu olmak üzere genel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Fildişi Sahili’ne İslâmiyet’in girişi, bu coğrafyada yayılması, yayılmasında etkisi olan krallıklar ve günümüzde bölgede yaşayan Müslüman oranı sunulmuştur. Bu bölümler için gerekli akademik taramalar yapılmıştır. Veriler resmî sitelerden en güncel haliyle elde edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümleri için ağırlıklı olarak röportaj yoluyla bilgi elde edilmiştir. Bunların öncesinde Fildişi Sahili Cumhuriyeti Ülkesinde doğrudan Hz. Muhammed’in sünnetini konu alan eğitimler üzerine gözlem yapılmıştır. Bu gözlem neticesinde hiçbir maddi kazanç elde etmeden evinde ya da mescidinde ders halkaları oluşturan şahsiyetler dikkat çekmiştir. Ders halkaları aynı zamanda camilerde de oluşturulmaktadır. Ancak arada şöyle bir fark bulunmaktadır ki camilerde oluşturulan ders halkaları izne tabîdir. Günümüzde ders halkası olarak devam eden bu faaliyete 1973-2019 yılları arasında hizmet etmiş Mory Musa Camara, İbrahim Sûrî Sîsî, Salih Bamba, Muhammed Muhammed İdris Tûre, Laci Kamara ve Yusûf Diyârâ olmak üzere altı şahsiyet üzerine bilgi toplanmıştır. Meşhur olduğunu tespit ettiğimiz bu kişilerin hayatta olan akrabaları ile röportaj yapılmıştır. Aynı yöntemle günümüzde meşhur olan üç camiye gidilmiş ve bu camide halen ders halkası bulunan üç şahısla röportaj

gerçekleştirilmiştir. Neticede geçmişte ve günümüzde her iki şekilde de oluşturulan ders halkalarında eğitim veren kişiler hakkında bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca okutulan hadis kitaplarının listesine ulaşılmıştır.

Dinî eğitim medreselerde de verilmektedir. Bunun için Fildişi Sahili Cumhuriyetinde en meşhur medreselerine gidilmiştir. Medreselerde müdürler ile röportaj planlanmıştır. Müdürlere ulaşılamaması halinde okul derslerini yakından takip eden öğrencilerle görüşme yapılmıştır. Medreselerin kuruluşu, sünnete hizmet bağlamında gerçekleştirdikleri faaliyetler ve ilkökul, ortaokul, lise kademelerinde okutulan hadis kitapları hakkında bilgi alınmıştır. Bu amaçla Boundougua, Bouke, Dalova, Man, Khoroko, Abidjan, Odienne ve Touba olmak üzere toplam ülkedeki sekiz ile gidilmiştir.

Devletin eğitim politikası gereği okullarda din eğitimi verilmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi her din mensubu kendi eğitim kurumunu kurmaktadır. Müslümanlar da İslamî eğitimin verildiği özel üniversiteler kurmuşlardır. Çalışmamızın konusu gereği üniversitelere de gidilmiş ve bilgiler toplanmıştır. Meşhur üniversitelerin bulunduğu başkent Abidjan'da Yopougon, Cocody, Abobo olmak üzere üç ilçeye gidilmiştir. Üniversitelerin kuruluşu, sünnete hizmet bağlamında gerçekleştirdikleri faaliyetler; yıllara ve dönemlere göre okutulan hadis kitapları hakkında bilgi alınmıştır. Görüşmelerin yapıldığı mekân, zaman ve şahıslar diğer röportajlarda olduğu gibi burada da dipnotta belirtilmiştir.

Çalışmanın beşinci bölümünde “Eser Vererek Sünnete Hizmet Eden Şahsiyetler” başlığı için yine en meşhur üç şahsiyet incelenmiştir. Yapmış oldukları çalışmalar kütüphanelerden elde edilmiştir. Çalışmaların ilgili bölümleri incelenmiştir ve analiz edilmiştir. Eserlerde geçen hadisler kaynağından teyit edilmiştir. Toplam beş bölümde elde edilen bilgiler harmanlanmış ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

3. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmamız Batı Afirika'nın Fildişi Sahili Cumhuriyeti ülkesinde yapılan Hz. Muhammet'in sünnetine hizmet gayretlerinin derlenmesi ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma sayesinde bir meseleyi derinlemesine ve çeşitli boyutlarıyla araştırıp analiz etme, somut ve yayınlanabilir sonuçlara ulaşma imkânı elde edeceğiz. Ayrıca diğer Afrikalı şahsiyetler ve yapmış olduğu faaliyetler çalışmanın kapsamı dışında bırakılacaktır.

Fildişi Sahili ülkesinde sünnete hizmet üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Birincisi davet ve rehberlik, ikincisi eğitim-öğretime önem verilmesi, üçüncüsü örgütlü harekettir. Davet ve rehberlik aşaması Chikoro Kamagati ile başlamıştır. Chikoro Kamagati, 1940 yılında Suudi Arabistan'a İslâmî ilimler öğrenmek amacıyla gitmiştir. 1946 yılında ülkesi Fildişi Sahiline dönmüştür. Bu tarihten itibaren ülkede hadis kitaplarından faydalanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Sünnete Hizmet çalışmalarının başlangıcı olarak Chikoro Kamagati'nin ülkeye dönüş tarihi referans alınmış ve bu tarihten günümüze kadar yapılan çalışmalar kategoriye ayrılarak derlenmiştir.

“Sünnete Hizmet” ifadesi Fildişi Sahili Ülkesinde gerek evlerde gerekse camilerde oluşturulan ders halkalarında, medreselerde ve Üniversitelerde okutulan hadis kitapları, akademisyenlerin yapmış oldukları hadis konulu bilimsel çalışmalar vasıtasıyla Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin anlaşılması için verilen gayretleri ifade etmektedir. Ayrıca şahsiyetler tarafından halkı bilgilendirme amacıyla verilen dini dersler başta olmak üzere şahsiyetlerin kurmuş oldukları kuruluşlar da bu ifade kapsamında yer almaktadır.

4. Kaynakların Tanıtımı

Çalışmamız Fildişi Sahili Ülkesinde “Sünnete Hizmet” var olanı korumak ve yaymak adına yapılan çalışmaları konu almaktadır. Ülkede Müslümanların İslâmî anlayışa göre oluşturmuş oldukları bir eğitim sistemi vardır. Buna göre her yaştan ve her kesimden insan bu sisteme dahil olabilmektedir. Örneğin herhangi bir sebeple hiç dinî eğitim almamış ve okul çağını geçmiş bir Müslüman; evlerde, bir ağacın gölgesinde ya da herhangi bir köşede oluşturulan ders halkasına dahil olabilir. Okul çağındaki bir çocuk ilk, orta ve lise eğitimini medresede tamamlayabilir. Bunların haricinde günlük meşguliyeti sebebiyle evinden çıkamayan bir ev hanımı radyoda yayınlanan programlarla bilgilenebilir. Bu gayretlerin tamamında hadis ayrı bir yer tutmaktadır. Çünkü İslâm dininin kutsal metni Kuran-ı Kerim'de “...onda sizin için güzel örneklik vardır¹.” buyrulmaktadır. Fildişi Sahili Ülkesinde sağlam ve sağlıklı bir toplum tesis etmek için çalışılmaktadır.

Toplumda özel önem verilen bu faaliyetler daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu sebeple çalışmamızın büyük bir kısmı röportajlardan oluşmuştur. Hakkında bilgiye ihtiyacımız olan şahıslar için hayatta olan en yakın akrabalarına

¹ Ahzab 33/21

başvurulmuştur. Camiler, Medreseler ve Üniversiteler hakkında gereken bilgiler için yine ilgili yerlere gidilmiş ve aynı yöntemle bilgi alınmıştır. Yapılan tüm röportajlarda yer, zaman, mekân bilgileri dipnotta kaydedilmiştir. Ancak Manar Üniversitesi örneğinde olduğu gibi olduğu gibi gidilmesi halinde dahi bilgi toplanamayan kurumlar hakkında yayın organlarından ilgili kurum hakkında yapılan tanıtımlar yoluyla bilgi alınmıştır. Manar Üniversitesi hakkındaki bilgiler *I Afrique Formation* adlı tüm Afrika'nın bilgilerinin yer aldığı haber kanalından elde edilmiştir. Ayrıca çalışmayı yapan araştırmacı Fildişi Sahili vatandaşıdır. Bizzat medrese eğitimi almıştır. İhtiyaç olması halinde çalışmaya tecrübelerini aktarmıştır.

Çalışmanın akademik kısmında Fildişi Sahili'nin Genel Özellikleri için alanında uzman isimlerin çalışmalarına başvurulmuştur. Ülkede yönetim sebebiyle Fransızca, dinin kutsal metni sebebiyle Arapça ve dünya genelinde yaygın olması sebebiyle her üç dilde çalışmalar bulunmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda farklı dillerde yapılan çalışmalar Türkçeye çevrilerek faydalanılmıştır. Örneğin Jean Louis'in sömürgecilik üzerine 1980 yılında kaleme almış olduğu ancak içerdikleri bilgiler açısından hâlâ değerini koruyan *La ville de Bouna de l'époqueprécolonial Aujourd'hui, bibliothèque locale (Sömürge Öncesi Dönemden Bugüne Bouna)* adlı Fransızca çalışması siyasi durumu yazarken faydaladığımız kaynaklardan biri olmuştur. Jean-Louis, bu eserinde özellikle Bouna şehrinde kurulan imparatorlukları konu almıştır. Yine Fransız yazar P.C Luveyt tarafından yazılan ve Şavkî Celâl tarafından *İfrikıyyâ fî Asir et-Tehevvul el-ictimâ'î (Bir Toplumsal Dönüşüm Çağına Afrika)* adı ile çevrilen çalışmadan da bu alanda istifade ettik.

Fildişi Sahili'nin siyasi yaşantısı ve yönetim şekli üzerine başvurduğumuz en önemli kaynaklardan biri de Hassân Sîsî tarafından 2011 yılında Uluslararası Afrika Üniversitesi'nde yapılan *el-Ezmetu 's-Siyâsiyye fî Kotdivuar ve Eseruha ala Mustakbeli 'd-Devle fî Fetrati 2000-2010 (2000-2010 Yılları Arasında Fildişi Sahilinde Yaşanan Siyasi Kriz ve Ülkenin Geleceğine Etkisi)* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezi çalışmasıdır. Bu çalışmada Hassân Sîsî özellikle 2000-2010 tarihlerini almıştır. Çünkü 2000 tarihinde Fildişi Sahili ülkesinde gerginlikler yaşanmıştır ve ilk defa bir Müslüman, cumhurbaşkanı olmuştur. Afrika Kıtası'nın siyasi tarihi üzerine çalışmalar yapan Hassân Sîsî, siyasi tarihi bu defa iki tarih aralığı özelinde incelemiştir. Hassân Sîsî, *El- Tahavvülü 'd-Dimokrâlî: Müşkiletü'l-İndimâc ve'l- Vahdetü'l Vataniyye fî Kotdivuar fî'l Fetrati (Fildişi Sahilinde Demokratik Geçiş ve Ulusal Birliğe Entegrasyon Sorunları)* başlıklı doktora çalışmasında da 1990-2018 yılları arasını çalışmasına konu almıştır.

Necmeddin Amed Ferec'in *Afrikiya: Dirase Âmmе ve İklîmiyye li Aktâriha'l-Ğayri'l-Arabiyye (Afrika: Arap Olmayan Ülkelerin Genel ve Bölgesel Bir Çalışma)* adlı çalışması ülkenin ekonomisi üzerine yapmış olduğumuz araştırmalarda başvurduğumuz kaynaklardan biri olmuştur. Bölgenin tarım, maden, ticaret ve ulaşım bilgileri için güncel değerlerine devletin resmi internet sitesi olan www.gov.ci adresinden ulaştık.

Çeşitli inançların yaşandığı ve yaşanmakta olduğu Fildişi Sahilinde yapmış olduğumuz bu çalışmada farklı dinlerin oluşturmuş olduğu medeniyetleri araştıran Eyubâ Deyabati'nin Tunus Zeytun Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu *el-Hirâkü'd-Dîniyye fi Kotdivuar (Fildişi Sahilinde Dinî Hareketler)* adlı çalışması kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Ülkenin dînî durumu konusunda Mahmûd Sûri tarafından kaleme alınan *Cuhûdu'l-Ulema fi Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fi Kotdivuar (Âlimlerin Fildişi Sahilinde İslam İnancını Yayma Çabaları)*, Enis İbrahim, *Lahcet Lugatul Arabiya , (Arap Dili'nin Lehçeleri)* çalışması, Kolibali Lesini'nin *el-Mederis Arabiya Fi kodivoir va tasiruha Fi Tahsili Assakaifi El Islamiyatou, (Fildişi Sahilindeki Arap Okulları ve İslam Kültüründeki İfadeleri)* adlı eseri, Arna Konate'nin *et-Teâyüşü'l-İslâmî ve'l-Mesîhî, fi ifrikyâ garbiyâ, fi kodivor (Fildişi Sahilinde İslam ve Hristiyan Birliği)* çalışması faydalandığımız kaynaklardan bir kaçıdır. Ayrıca çalışmamızın ilgili bölümlerde Abdoulaye Bnate tarafından yüksek lisans tezi olarak yazılan “*Fildişi Sahili'nde Maliki Mezhebinin yayılması*”, Youssoufoa Soumana tarafından doktora tezi olarak yazılan “*Batı Afrika'da Arap Edebiyatı ve Sömürgecilik karşısındaki Rolü*” ve Kamagate Soulaliho tarafından doktora tezi olarak yazılan *Fildişi Sahilinde Sömürgecelik Faaliyetleri* çalışmalarından da istifade ettik.

Çalışmamızın beşinci bölümünde “Eser Vererek Sünnete Hizmet Eden Şahsiyetler” başlığı altına üç akademisyenin çalışmaları ele alınmıştır. Buradaki eserler doğrudan çalışmamıza konu olması sebebiyle derinlemesine analiz edilmiştir. Bunlardan ilki Mustafa Sî Yakup'un *Hukuku'l Âbâ ve'l Ebnâ* adlı yüksek lisans çalışması ve *Tesdidül-Kavs fi tertibi Müsnedi'l- Firdevs li'bni Hacer* adlı doktora tezidir. *Hukuku'l Âbâ ve'l Ebnâ* adlı çalışmada.

Eserinden faydalandığımız ikinci akademisyen Ebû Bekir Câlû b. Mahmut Câlû'dur. Akademisyenin *Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fi Ebvâbi't-Tahâra* başlıklı yüksek lisans tezinde Peygamber sünnetinin “tahâret” ile ilgili kısımları sünnetin sünnet ile tefsiri yapılarak ele alınmıştır. Eserde hadis ve fıkıh bir araya getirilerek çalışılmıştır. İkinci olarak *Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fi Ebvâbi's-Salât* adlı çalışması bir doktora tezidir. Bu

çalışma Hz. Peygamber (s.a.v)'in sünnetini sünnet ile açıklaması üzerine yapılan bir çalışmadır.

Üçüncü olarak Dokûrî Ebul-Hâkîm'in çalışmalarını konumuza dahil ettik. *Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum ani'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne* adlı çalışması khadis ilimlerinde önemli bir konu olan cerh ve ta'dil meselesini ele almıştır. Raviler, özellikleriyle tanıtılmıştır. Böylece sahih ve sahih olmayan hadislerin ayrımı yapılmıştır. Bu bakımdan eser son derece önemlidir. *el-Fevâidü'l-Müntekâ li' Zevaidi'l-Beyhaki li'l-Busîrî* adlı çalışması doktora çalışmasıdır. Bu çalışma Eser, Dokuri Ebu'l-Hakîm tarafından 2013 yılında Medine'deki İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi'nde hadis ıstılahları konusunda doktora derecesi kazanmak üzere hazırlanan bir tez çalışmasıdır. Henüz yayımlanmamıştır. “*Fevâidü'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhakî li'l-Bûsîrî*” başlıklı kitabında kütüb-i sitte gibi temel kaynaklara alınmayan hadisleri konularına göre bir araya getiren “zevaid” ilmini ele almaktadır.

Çalışmamız için yukarıda üç akademisyenden alınan toplam altı eser kütüphanede detaylarıyla incelenmiştir. Eserlerden geçen hadisler için temel hadis kaynaklarındaki yerlerinin tespit edilebilmesi için *Sahihayn* başta olmak üzere kaynaklara başvurulmuştur.

BÖLÜM I

FİLDİŞİ SAHİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Coğrafi Özellikleri

Coğrafi konumu: Afrika'nın batı kıyısında, 5-1 kuzey enlemleri ve 3-8 batı boylamları arasında yer alan Fildişi Sahili Cumhuriyeti, güneyde Atlantik Okyanusu, kuzeyde Mali ve Burkina Faso, doğuda Gana, batıda Liberya ve Gine Konakri ile çevrilidir.²

Yüzölçümü: 462.322 km²'lik bir alanı kaplar. Fildişi Sahili'ndeki ilk nüfus sayımı 1975 yılında yapılmış ve sonuçları 1979'da resmi olarak yayınlanmıştır. Bu sayıma göre nüfus 7.6 milyon olarak belirlenmiştir. 1980'de nüfus 8.2 milyona, 1990 yılında 11 milyona, 2000 yılında ise 15 milyona ulaşmış olup 2022 yılında nüfusun 29.389.150 milyon olarak belirlenmiştir.³

İklimi: Dört mevsimi içeren nemli ekvator iklimi ile iki mevsimi içeren kuru tropik iklim arasında geçiş iklimi özelliği gösterir. Yıl içindeki yağış dağılımının bilinmesi, ülkedeki iklim bölgelerinin çeşitliliği hakkında bilgi alınmasına yardımcı olur. Fildişi Sahili dört iklim bölgesine ayrılmıştır. Bunlar:

- 1- Attienne İklimi: Bu iklim tipi çoğunlukla ülkenin güney bölgelerinde görülmektedir. Tropikal ve yarı tropikal bir iklime sahiptir. Dünyada 1.400 ila 2.400 mm arasında değişen şiddetteki yağışlarla diğer iklimlerden ayrılır. Dört dönemi vardır:

Yüksek mevsim (Maximum) en önemlisi olan Haziran ve temmuz ayları arasındadır ve Ekim'den Kasım'a kadar olmak üzere iki zirveye sahiptir.

Açık mevsim (Minimum) Ağustos'tan Eylül'e kadar iki zirve vardır ve buna "küçük kurak mevsim" denir. Aralık'tan Mart'a kadar olan mevsime ise "büyük kurak mevsim" denir. Nem boldur ve tüm yıl boyunca denizden meltem eser.⁴

² Sisi, Hassân, *el-Ezmetu 's-Siyâsiyye fi Kotdivuar ve Eseruha ala Mustakbeli 'd-Devle fi Fetratı 2000-2010*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uluslararası Afrika Üniversitesi Afrika Araştırmaları Merkezi, Sudan 2011, s. 20.

³ www.gonv.ci/ministere-habitan 02.01.2023. 23:44

⁴ Diyaketi, İsmail, *el Mütessesâtu 't-Ta 'lîmiyyeti 'l-İslâmiyyet fi Cumhuriyyeti Sahili el-Ac ve Devruhâ fi 'd-Da'veti illallah*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Medine İslam Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi, Tunus 2015, s. 18.

- 2- Baouleen İklimi: Ülkenin merkezini kaplayan nemli tropik bir iklimdir. Senede düşen yağış miktarı 1.100-1.600 mm arasında değişir. Uzun ve kısa olmak üzere iki ana dönemi vardır: Uzun dönem marttan temmuza ve eylülден ekime kadardır. Kısa dönem ise temmuzdan ağustosa ve ekimden kasıma kadar sürer.
- 3- Sudan İklimi: Ülkenin kuzeyinde yer alan tropik bir iklimdir. Temmuzdan eylüle kadar tek mevsimi vardır. Yağış miktarı yılda 1.200-1.700 mm arasında değişmektedir. Kurak dönem kasımdan nisana kadar sürer. Bölgede kuru hava hâkimdir. Yıllık ortalama sıcaklık diğer bölgelere göre daha yüksektir.
- 4- Yayla İklimi: Bu iklim tipi Batıda Man Şehri bölgesinde görülmektedir. Sudan iklimine daha yakındır. Ancak, yılda 2300 mm'ye varan sağanak yağışlarla diğer bölgelerden ayrılır. İki dönemi vardır: Yağmurlar mart ayından itibaren ekim'e kadar uzun bir süre yağmaya devam eder. Eylül ortasında da zirvesine ulaşır. Kurak dönem kasım-şubat ayları arasında yer alır. Yıllık ortalama sıcaklık değeri diğer bölgelere göre daha düşüktür.

Özetleyecek olursak Fildişi Sahili Cumhuriyeti farklı iklim tiplerinin görüldüğü ülkelerden biridir. Bitki Örtüsüne gelince Fildişi Sahili'nde ülkenin yüzeyini iki tür bitki örtüsü kaplar. Bunlar:

- 1- Yoğun Ormanlar: Doğudan batıya uzanan ülkenin üçte birini kaplayan ormanlardır. Ancak yoğun bir şekilde sömürülmesi sonucunda bu ormanlar iki kısma ayrılmıştır:
 - a- Bongouanou bölgesinin güneybatı kısmını ve güneydoğu kısmının küçük bir kısmını kapsar. Sömürüden etkilenen yoğun ormanlardır.
 - b- Ülkenin güneydoğusunu kaplar. Ülkenin merkezine kadar uzanır. Man bölgesinin de batı kısmının küçük bir bölümünü kaplayan yoğun ormanlardır.
- 2- Savana Ormanları: Tüm kuzey bölgelerine hâkim olan orman türüdür.

Güneydeki tropik ormanlar bölgesini geride bıraktığımızda arazi rakımı artmaya başlar, sıcaklıklar biraz düşer ve yağmur miktarı azalır. Bu nedenle yoğun ormanları gizler ve farklı tarım mahsulleri için geniş alanlarda bulunan uzun savana bitkileri ortaya çıkar. Bu bitkilerin en önemlileri: Mısır, pamuk ve yer fıstığıdır.

Fildişi Sahili'nin Ana Nehirleri: Fildişi Sahili, dört nehir ile su bakımından zengin bir ülkedir. Bunlar, San-sandre Nehri, Nahrekvali, Nhrpandama ve Komoi Nehri'dir. Bu nehirlerin tümü kuzeyden akar ve güneydeki Atlantik Okyanusu'na dökülür. Bu nehirlerden San-Sandra Nehri, kaynağını 650 km uzunluğunda ülkenin kuzeybatısındaki Boundiali bölgesinden alır. Cavalı Nehri, kaynağını Gine Konakri'deki Nimba Dağı'nın kuzeyinden alır ve 750 km uzunluğundadır. Bandama Nehri kaynağını Gine Konakri'nin Beyla bölgesinden alır ve 950 km uzunluğa sahiptir. Comoe Nehri kaynağını Burkina Faso'daki Banfora'dan alır ve 900 km uzunluğundadır.⁵

1.2. Siyasi Durum

Sömürgecilikten önce ülkede hâkim olan siyasi sistemin, o dönemlerde geleneksel aile kraliyet politikası olduğu belirtmektedir. Bu sistem ile Devlet politikasına ilişkin her şey ülkenin işlerini yönetmekten ve korumaktan sorumlu krallar tarafından yerine getirilmekteydi. Ülkede sosyal, kültürel ve ailevi yaşamın her alanında kral veya kraliçenin kontrolü bilinen bir gerçektir.

Fildişi Sahili halkı, bölgede bulunan Mali, Burkina, Faso, Senegal ülkeleri gibi monarşi sistemi altında yaşamaktaydı. Kadınların bir kısmı eşleriyle birlikte tarımda çalışırken diğer bir kısmı esnaflık ya da ticaretle uğraşırdı. Böylece kadınlar özgür olarak tasarrufta bulunabilecekleri ekonomik gelirlere sahiptir. Kral, sadece bu topluluğun güvenliğinden sorumluydu. Bu monarşi sistemi, Afrika kıtasının hemen hemen tamamında, özellikle Fransız sömürgeciler bölgeye gelmeden önce, Fildişi Sahili'nde ve Batı Afrika bölgesinde varlığını sürdürmüştür⁶. Bu monarşi sistemi, vatanseverlik, kardeşlik, hükümdarlar ve halk arasındaki karşılıklı saygı, aile ve toplum arasındaki karşılıklı beraberlik ve merhamet ile kendini göstermekteydi. Avrupalı sömürgecilerin zulmünün bölgeye ulaşına kadar devam ettiği bu sistem ülke tarihinin ayrılmaz bir parçası olması açısından önem taşımaktadır⁷.

Ülkede sömürgeciliğin başlangıcı, Portekizlilerin San-sandra Nehri'nin ağzında konakladığı ve ardından Büyük Bassam'a yöneldiği 1687 yılıdır. Gine körfezi kıyısında bulunan kabileler fildişi ticaretiyle uğraştığı için fildişi ve altın ticareti dışında bölgeye

⁵ Diyaketi, İsmail, *el Müessesâtu't-Ta'limiyyeti'l-İslâmiyyet fi Cumhuriyyeti Sahili el-Ac ve Devruhâ fi'd-Daveti illallah*, s. 21.

⁶ P. C. Luveyd, *İfrikiyyâ fi Asir et-Tehevul el-ictimâ'î*, çev. Şavkî Celâl, Dâru'l-Me'ârif yay., Kuveyt 1980, s.44

⁷ Jean-Louis, *La ville de Bouna de l'époqueprécolonialAujourd'hui*, bibliothèque locale: Abidjan 1980, Document En Cote D'voire 2016, s.91

çok önem vermemekteydi. Bu dönemde tüccarlar tarafından fildişi ticaretinin gelişmesi için ülkeye Fildişi Sahili (Côte d'Ivoire) adı verilmiştir. Portekizliler bu ülkeye gelen ilk Avrupa topluluğu olarak kabul edilmiştir. Portekizlilerden sonra bölgeye Fransızlar gelmiştir. Fransızların genel olarak Afrika'ya gelişlerinden ve neo-kolonyal sömürgecilik olarak bilinen bu sömürgecilikten bahsetmeden Fildişi Sahili'nde Fransız sömürgeciliği konusunu ele almayız.⁸

Fransa'nın Batı Afrika ile bağlantısı ve aynı zamanda sömürgecilik faaliyeti, 18. yüzyılda önceleri köle ticareti ve savaşlarda kullanmak için ticaret merkezleri ve istasyonların kurulmasıyla başlamıştır. Daha sonra maden ve fildişi bulup çıkarmak ve köle edinip Kuzey ve Güney Amerika pazarlarına ihraç etmek için kıtaya nüfuz etmesiyle de devam etmiştir. İlk büyük merkezleri Senegal'dir. Ancak en önemli merkezleri Fransızların köle ticaretinin merkezi olarak kabul ettiği Senegal Nehri'nin ağzına yakın Saint-Louis'de bulunmaktadır. 1815'te, Fransız maceracı Rene Caillie, Uzak Mağrip'ten Gine ve Timbuktu'ya sızmaya başlamıştır. Rene Kalle'nin etkisiyle 1817 yılında Fransa, bölgeyi daha fazla ele geçirmek ve kontrol etmek için Senegal'e doğru yayılmaya başlamıştır. 1854'ten itibaren Senegal'de Fransa'nın etkisi artmış olup Batı Afrika'daki Kotoko ve Porto-Novo / Benin gibi diğer bölgeleri kontrolü altına almıştır. 1881'den 1883'e kadar sömürgecilik faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ancak 1887'de Fransız Sudan'ı olarak ilan edilmiştir. Gine ve Fildişi Sahili sömürgeleri ise Fransızlar tarafından 1893 yılında kurulmuştur.⁹

Bu tarihten itibaren Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından günümüze kadarki siyasi tarihine genel bir bakış sunmakta yarar görüyoruz:

1893: Komutan Benger, Fransa sömürge ülkelerini birleştirmek amacıyla Dakar'dan Kong'a geldiği zaman Fildişi Sahili resmen Fransız sömürgeciliği altına girmiştir. Sömürgeciler, Grand Bassam şehrini başkentleri olarak belirlemiştir.

1904: Gine'nin Malinke kabilesinin başkanı Samori Toure Ahmed ile çatışmaya girmiştir.

1933: Başkent, Bassam şehrinden Abidjan'ın Banjarville beldesine taşınmıştır.

⁸ Deyabati Eyubâ, *el-Hirâkü'd-Dîniyye fî Kotdivuar 1960-2000*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Zeytun Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Enstitüsü, Tunus 2016, s. 8.

⁹ Yahya Bû Aziz, *el-İsti'mâru'l-Evrubbî el-Hadîs fî Afrikiya ve Asya ve Cüzûri'l-Muhâtât*, Âlemü'l-Ma'rife yay., Kuveyt 1989, s. 139.

1958: Fildişi Sahili ülkesi, Fransız Batı Afrika Örgütü'ne (AOF) katılmıştır. Fransa Başbakanı Bay Denise Auguist'in başkanlığında yapılan bir referandumdan sonra Fildişi Sahili Cumhuriyeti olmuştur.

1959: Nisan ayında Bay Félix Houphouët-Boigny Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olmuştur ve otuz üç yıl devlete başkanlık yapmıştır.

1960: Fildişi Sahili Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler üyesi oldu. Aynı yıl 31 Ekim'de din özgürlüğünü ve devletin resmi bir dini olmadığını belirten bir anayasa ilan edildi.

1983: 21 Mart'ta Yamusukro Fildişi Sahili'nin siyasi ve idari başkenti olurken Abidjan ülkenin iktisadi başkenti olmuştur.¹⁰

1.3. Yönetim Şekli

Cumhuriyet ilk kez 7 Ağustos 1960 yılında Fransız sömürgecilik sistemiyle kurulmuştur. Bu sisteme göre yönetim üç yetki organından meydana gelir. Bunlar yasama, yürütme ve yargı organıdır.

Yasama Organı: Bu organı kanunların çıkması için oy kullanma hakkı olan Fildişi Sahili Millet Meclisi (*Assemblée Nationale Côte d'Ivoire*) A. N.C.I temsil eder. Bu organ, uygulama ile alakalı devlet bütçesi gibi konularda görüş bildiren ve yasa yapan 255 vekilden oluşan bir meclistir.

Fildişi Sahili Cumhuriyeti, tarihi boyunca iki anayasa ile yönetilmiştir: İlk olarak kullanılan anayasa 4 Ekim 1958 Fransa anayasası ile benzerlik gösteren 26 Mart 1959 anayasasıdır. Fildişi Sahili Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsız bir cumhuriyet olduğu bu anayasada geçmektedir. Önemli ölçüde benzerlik gösteren anayasa 3 Kasım 1960'ta ikinci anayasa ile değiştirildi. 16 Ağustos 1994 ve 26 Haziran 1995 tarihinde 1960 anayasasında ölüm cezası yasasının kaldırılması da dâhil olmak üzere değişiklikler yapıldı. 1 Ağustos 2000'de referanduma sunulan mevcut anayasa ve değişikliklerinden biri de devlet başkanının Fildişili ebeveynlerden olması gerektiğini belirten 33. Maddenin dâhil edilmesidir¹¹. Beşinci Cumhurbaşkanı Alassane Ouattara bu maddeye göre devlet başkanı seçilmiştir.

Yürütme Organı: Fildişi Sahili Cumhuriyeti Fransız tipi yarı başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Ülkeyi yöneten, kanunları yürürlüğe koyan, ekonomiyi yöneten bu

¹⁰ Eyubâ, *el-Hirâkü'd-Dîniyye fî Kotdivuar*, s. 12.

¹¹ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatü Karaviyyîn Külliyyetü Usûli'd-Dîn, Magrib 2015, s. 29.

organı cumhurbaşkanı ve onun seçtiği bakanlar kurulu temsil eder. Yetkiler Cumhurbaşkanı'nda toplanmıştır. Yamoussoukro 1983 yılından beri ülkenin siyasi başkentliğini yapmaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı, Bakanlıklar, Millet Meclisi, Büyükelçilikler ve diğer resmî kurumların merkezleri ise ülkenin iktisadî başkenti konumunda olan Abidjan'dadır.

Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı, aynı zamanda Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin devlet başkanıdır. Halkın genel birliğini sağlayan toprak bütünlüğünü koruyan ve genel politikasını belirleyen bir organizma olan devlet başkanı, halk tarafından bir kez daha yenilenmek kaydıyla beş yıllık bir süre için seçilir. Devlet şimdiye kadar üç dönemi dört cumhurbaşkanlığı sürecinden geçmiştir:

Birinci Cumhuriyet Dönemi: Fildişi Sahili'nin ilk cumhuriyeti, 26 Mart 1959 yılında başlayan bağımsızlık hareketinin 1960'ta onaylanan anayasasıyla kurulmuştur. Bu dönemde oluşan cumhuriyetin iki cumhurbaşkanı olmuştur. Anayasada çoğulcu demokrasi ilkesinin bulunmasına rağmen Dr. Félix Houphouët-Boigny'nin başkanlığı yürüttüğü Demokrat Parti yönetimde kalmıştır. Bu durumun nedenleri arasında partinin örgütlü yapısı, bağımsızlığı kazanmak amacıyla sömürgecilerle yapmış olduğu uzun mücadele geçmişi, ülkenin siyasi tecrübesinden yararlanmış olması sayılabilir. Dr. Félix Houphouët-Boigny, böylece siyasi yelpazenin çoğunu kendi bünyesine çekmeyi başararak ülkeyi uzun bir süre tek başına yönetmiştir.¹² 7 Aralık 1993'te İlk başkan Felix Houphouet-Boigny vefat etmiştir. Normal şartlarda ülkede Cumhurbaşkanı vefat edince başbakanın görevi sürdürmesi gerekirken mevcut başbakanın Müslüman olması sebebiyle Fransa'nın isteğiyle yerine Felix Houphouet-Boigny'in oğlu Henri Konan geçmiştir. Henri Konan, 1993'ten 1999 askerî darbesine kadar babasından sonra altı yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir. Askerî darbe dinî yaşantısının kısıtlanması sebebiyle Müslüman askerler tarafından Henri Konan'ın yönetimine karşı gerçekleştirilmiştir. Yapılan darbe sonucu Henri Konan ülkeden ayrılmıştır. 2004 yılında ülkeye dönüş yapmış ve halen ülkede Fildişi Sahili Demokrat Partisi (PDCI)'nin genel başkanı olarak siyasi hayatına devam etmektedir.

b. İkinci Cumhuriyet Dönemi: 16 Mart 1941'de Kabakuma'da Müslüman kültürün içinde dünyaya gelen General Robert Gueri, ikinci cumhuriyet döneminde görev almıştır. 24 Aralık 1999'da devlet başkanlığı görevine geldiği sırada Katolik Hristiyan olduğunu

¹² Sîsî, Hassân, *el-Ezmetu 's-Siyâsiyye fî Kotdivuar ve Eseruhâ alâ Müstakbeli'd-Devle fî Fetratî 2000-2010*, s. 27.

ilan etmiştir. On ay boyunca devleti yöneten General Robert Gueri 19 Eylül 2002'de başkent Abidjan'da eşiyle birlikte suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir.

c. Üçüncü Cumhuriyet Dönemi: Bu dönem, General Robert Gueri döneminde anayasa üzerinde yapılan popüler bir referandumun ardından Ağustos 2000'de yeni anayasanın kabul edilmesiyle başlayan dönemdir. Bu cumhuriyet döneminde de devlet iki cumhurbaşkanının sürecinden geçmiştir. İlk olarak 31 Mayıs 1945'te Gbagbo'da Hristiyan kültür içerisinde doğan Laurent Gbagbo'dur. Devletin ilk muhalifi olan Laurent Gbagbo, bir üniversite profesörü ve tarihçisidir. 26 Ekim 2002'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasından sonra 11 Nisan 2011'de tutuklanıncaya kadar iktidarda kalmıştır. İkinci olarak Alassane Ouattara bu dönemde cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Ouattara, 1 Ocak 1942'te Dimbokro'da doğmuştur. 1989 yılında siyaset hayatına başlamıştır. Felix Houphouët-Boigny'in vefatından sonra ülkeyi terk etmiştir. 2001 yılında ülkeye dönüş yapmıştır. 6 Mayıs 2011'de devlet başkanı olarak atanmıştır. 21 Mayıs 2011'de resmî olarak 1960 yılı anayasasına dayanarak ülkenin ilk Müslüman cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. 2023 itibariyle halen cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmektedir.

Doksanlı yılların başında Fransa ve uluslararası kuruluşların iç ve dış baskıları sonrasında Afrika ülkelerinde demokrasi fikri ortaya çıkmıştır. Fildişi Sahili hükümeti Mayıs 1990'da ifade özgürlüğü ve siyasî parti kurma özgürlüğünü inşa etmeye karar vermiştir. Bu tarihten itibaren devlet, ülke yönetiminin başına geçmek için yarışan ve rekabet eden siyasi partilerin kurulmasına tanık olmuştur. Diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi bu amaçla pek çok siyasi parti kurulmuştur. Fildişi Sahili'nde siyasi hayat üzerinde büyük etkisi olan ve halen bu etkiyi devam ettiren siyasi partilerin en önemlilerine değinmekle yetineceğiz: Bu partiler aşağıdaki gibidir:

Fildişi Sahili Demokrat Partisi (PDCI): 1939 yılında Akoué kabilesinin başkanı olarak seçilen Felix Houphouth-Bonier, 1944 yılında siyahi olan kakao ve kahve yetiştiricilerine karşı ayrımcılık yapılması sebebiyle Afrika Çiftçi Sendikası (Syndicat Agricole Africain-SAA)'nı kurmuştur. Bu sendikanın genel başkanı olarak üyeleriyle birlikte ülkenin tamamında siyahilerin hakları ve zorunlu çalışma şartları gibi adaletsiz benzer konuların ortadan kaldırılması için faaliyette bulunmuştur. Fildişi Sahili Demokratik Partisi (Parti Démocratique de Côte d'Ivoire) de Afrika Çiftçi Sendikasının devamı olarak 19 Nisan 1946'da Abidjan'ın Treicheville semtinde Felix Houphouth-Bonier tarafından kurulmuştur. 1960'ta Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasının ardından 1993 yılında ölümüne kadar ülkedeki işleri bu parti öncülüğünde yönetmiştir.

Fildişili Halk Cephesi (FPD): Laurent Gbagbo ve eşi Simone Gbagbo tarafından 1982’de gizli bir itaat hareketi biçiminde kurulmuştur. Şöyle ki Fildişi Sahili daha Félix Houphouët-Boigny tarafından uzun süre yönetilince ülkede tek bir siyasi manzara ortaya çıkmıştır. Tek bir parti olarak PDCI-BKİ hâkim olmuştur. Hareket, 1988’de Fildişi Halk Cephesi (Front Populaire Ivoirien) adıyla siyasi bir partiye dönüştürülmüştür. Parti, çok partili bir sistemin kurulması için kampanya yürütmüştür. Ancak resmî olarak 1990 yılında tanınmıştır. Ardından demokratik sosyalizm ve yeni sömürgecilğe karşı mücadele iddiasında bulunmuştur. Merkezi başkent Abidjan’ın Cocody semtidir. Partinin kurucularından 26 Ekim 2000 yılından 11 Nisan 2011 yılında tutuklanmasına kadar Fildişi Sahili Cumhuriyeti’nin dördüncü Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

Fildişili İşçi Partisi (PIT): Francis Wodie tarafından 1990 yılında kurulmuştur. Partinin merkezi Abidjan’dır. Sosyalist bir siyasi partidir.

Tüm siyasi partilerin Fildişi toplumunda kendilerini ifade eden gazetelere sahip oldukları ve bu partilerin siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerini dar olmayan bir özgürlük ölçeğinde icra ettikleri ifade edilebilir.¹³

Yargı Organı: Bu organı farklı hukuk kurumları temsil eder. Kanunun uygulanması ve devletin almış olduğu bütün kararların anayasaya uygunluğunu denetler. Şu alt kısımları vardır: Yargıtay: Üç bölümden oluşur: Yargı dairesi, idari daire ve Muhasebe dairesi. Anayasa Konseyi: Birinci cumhuriyet döneminde konseye iki başkan atanmıştır. Bunlardan ilki Félix Houphouët Boigny (7 Ağustos 1960-7 Aralık 1993), ikincisi de askeri bir darbe ile indirilen Hanry Connan Bedeî (7 Aralık 1993- 24 Aralık 1999)’dir. Bedeî’nin darbe ile indirilmesinden sonra yeni bir anayasa ile ikinci cumhuriyet kurulmuştur.

1.4. Ekonomik Durum

Batı Afrika'daki en zengin Fransız kolonisi olarak kabul edilmesi sebebiyle önemli bir ekonomik konuma sahiptir. Bölge savana, orman ve sahillerin bulunduğu ayrıcalıklı bir coğrafi konuma sahiptir. Verimli topraklar, yağmur ve nehir bölgede verimli mahsül ürünleri için uygundur. Bunlara ek olarak hava, kara ve deniz taşımacılığında da bölge öne çıkmıştır. Özellikle 1950’de Atlas Okyanusu’nu Lagune bataklığı ile bağlamak amacıyla Vridi Kanalı’nın kazılmasından sonra ekonominin

¹³ Sîsî, Hassân, *el-Ezmetu ’s-Siyâsiyye fi Kotdivuar ve Eseruhâ alâ Müstakbeli’ d-Devle fi Fetrati 2000-2010*, s. 28-29.

başkenti Abidjan'a gemilerin geçmesine de imkân tanınmıştır.¹⁴ Tüm bu doğal faktörler geçmişte ve günümüzde Fildişi Sahili ekonomisinin kalkınmasına ve refahına yardımcı olmuştur. Genel olarak Fildişi Sahili ekonomisi aşağıdaki faaliyetlere dayalıdır:

a. Tarım: Fildişi Sahili için en önemli ekonomik kaynaktır. Tarım, ülkeye altın çağını yaşatarak ekonomik genişlemeyi sağlayarak ekonominin 1971-1975 planlamasına öncülük etmiştir. İstikrarın ana unsuru olarak kabul edilmiştir. Merhum başbakan Félix Houphouët-Boigny, çiftçiler ve üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği toplantıda yaptığı konuşmada bu ülkenin ekonomisinin ağırlıklı olarak tarım alanında çalışan işgücüne bağlı olduğunu belirtmiştir.¹⁵ En Önemli tarım ürünlerini şöyle sayabiliriz:

Kahve: Ülke ihracatının değeri açısından ilk sırada yer alır. Fildişi Sahili'ndeki kahve üretim miktarı 2022'ten itibaren 2.228.422¹⁶ tona ulaşmıştır. Ekimi Fildişi Sahili'nde 1880 yılında başlamıştır. Kahve tarımı, tropikal ormanların orta ve doğu bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Fildişi Sahili, Brezilya ve diğerleri gibi kahve üreten ülkelere tercih edilmekte ve bu nedenle ihracatın üçte biri ABD'ye yapılmaktadır.¹⁷ Komşu ülkelere kıyasla kahve yetiştiriciliğinde verimin yüksek olması sebebiyle Fildişi Sahili'nin ekonomik refahı açısından bölgedeki Fransız topluluğunun öncelikleri arasında yer almaktadır¹⁸.

Kakao: Fildişi Sahili, kakao üretiminde dünyada ilk sırada yer almaktadır. Üretim, ülkenin ihracat değerine göre (%45), zenginliğine göre ise %40'lık bir oran ile birinci sırada yer almaktadır.¹⁹ Ülkede üretilen kakao miktarı, 2022 yılında 2.56 milyon tona ulaşmıştır²⁰. Félix Houphouët-Boigny'nin politikası, sömürgecileri ülkeye girip yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Özellikle Fildişi Sahili'nin dünyanın en büyük üreticisi olduğu ve dünya üretiminin yaklaşık üçte birini ürettiği kakao ekimi alanında işsiz göçmenleri de teşvik etmeye katkıda bulunmuştur²¹.

¹⁴ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, s. 29.

¹⁵ Sîsî, Hassân, *el-Ezmetu's-Siyâsiyye fî Kotdivuar ve Eseruhâ alâ Müstakbeli'd-Devle fî Fetratı 2000-2010*, s.25

¹⁶ www.gov.ci 30.12.2021.14: 40.

¹⁷ Felce, Amed Necmeddin, *Afrikiya: Dirase Âme ve İklimiyye li Aktâriha'l-Ğayri'l-Arabiyye*, Daru'l Kahireyay., Mısır 2005, s.343-344.

¹⁸ Es-Seryan, Muhammed Mahmûd, *el-Vecîz fî Coğrâfiyyeti'l-Âlemi'l-İslâmî –Dirasetü'l-Melâmihi'l-Aktâri'l-İslâmiyye ve Meşâkili'l-Ekalliyâti'l-Müslimeti fî'l-Âlem*, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997, s. 249-250.

¹⁹ www.gov.ci 02.01.2022 17:27

²⁰ www.gov.ci 02.01.2022 17:29

²¹ *Kirâât Afrikiyye*, el-Adedu's-Sânî, Şaban, 2005, s. 111.

Muz: Üretimi ülkenin ihracat değerinin %8'ini²² oluştururken ekimi başkent Abidjan yakınlarında yoğunlaşmaktadır. Büyük çiftliklerin çoğu Fransızlara aittir. Fildişi Sahili, Somali ve Gine'nin yanı sıra muz üretilip ihraç eden üç Afrika ülkesinden biridir. Bu üretimin büyük bir kısmı Avrupa Ortak Pazarı'na ihraç edilmektedir. 2022 yılında ise yaklaşık 432 bin ton üretim sağlanmıştır.²³

En önemli endüstri bitkileri arasında mısır, pamuk ve yerfıstığı bulunmaktadır. 2022 yılında mısır üretimi 600 bin ton, pamuk 539.623 ton ve yerfıstığı 100 bin tondur.

Fildişi Sahili, palmiye ürünlerinin Afrika'daki ilk üreticisidir. 2022 yılı verilerine göre 1.800.000 ton ile Nijerya'dan sonra dünyadaki üretimde ikinci sırada yer almıştır. Ananas, Kauçuk, mısır, pirinç, kola, şeker ve bunların yanısıra Kaju gibi son dönemde keşfedilen bazı ürünler de ülkenin tarım ürünleri arasında sayılabilir.²⁴

b. Maden: Fildişi Sahili Ülkesinde cumhuriyetin henüz yeni kurulmasından dolayı maden üretimi belirli miktarda manganez, altın, demir ve elmasla sınırlıdır. En önemli maden kaynaklarından biri petroldür. Keşfi 1977 yılında ilan edilmiştir. Grand Bassam şehrinin güneyinde 43 km uzaklıkta yer alır. Saha rezervinin 75 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. "Al-Raja' Sahası" sahilde keşfedilen ve yıllık üretiminin yirmi milyon ton olduğu tahmin edilen bir diğer önemli sahadır.²⁵

Madeni zenginliklerden petrolün yanı sıra yaklaşık 424.202 kırıta miktarında elmas, doğalgaz, altın, mıknaş, elektrik, demir ve yaklaşık 916.175 tonluk manyezit üretimi gerçekleştirilmektedir.²⁶

Endüstri: Fildişi Sahili'ndeki endüstri ülkenin birincil ürünlere dayalıdır. Palmiye yağı çıkarma, ananas türevleri, şeker, ağaç ürünleri ve ton balığı ile kumaş yapımı yer almaktadır. En önemli endüstri bitkileri arasında mısır, pamuk ve yerfıstığı bulunmaktadır. 2022 yılında mısır üretimi 600 bin ton, pamuk 539.623 ton ve yerfıstığı 100 bin tondur.

Balık konserve endüstrisi, özellikle (ton balığı), konserve meyveleri, pamuklu tekstiller ve kibrit türleri bulunmaktadır. Ticari anlaşmalarının çoğu Fransa, ardından Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Almanya ile gerçekleştirilir.²⁷

²² www.commodafrica.com 30.12.2022.14:48

²³ Felce, *Afrikiya: Dirase Âme ve İklîmiyye li Aktâriha'l-Ğayri'l-Arabiyye*, s. 345.

²⁴ www.gov.ci 17.01.2022 12:14

²⁵ *Africa South of the Sahara*, Europe Publication, London 1982-1983, s.504-508.

²⁶ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, s. 31.

²⁷ Felce, *Afrikiya: Dirase Âme ve İklîmiyye li Aktâriha'l-Ğayri'l-Arabiyye*, s. 346.

c. Ticaret: Fildişi Sahili ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Komşu ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere dünyanın dört bir yanından tüccarları buraya çekmek için kapılarını sonuna kadar açmıştır. Aynı şekilde ülkenin turistik alanlarının bulunması ve gıda maddelerinin mevcudiyeti, ülkeler arası ticaret alışverişini hareketlendirip canlanmasına yardımcı olmaktadır.

d. Ulaşım: Ülkedeki tek demiryolu Abidjan ve komşu ülke Burkina Faso'nun başkenti Ouagadougou'yu birbirine bağlar. Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nde 46.500 km asfalt yol ve yaklaşık 25 havaalanı vardır.

1.5. Dînî Durum

Fildişi Sahili Cumhuriyeti, laik bir devlettir. Ülkede dinsel bağlantıların ve dinlerin uygulanmasının yerleşik nüfus arasında farklılık gösterdiği bilinmektedir. Dolayısıyla Fildişi Sahili'ndeki dinî ve manevî hayatın İslam, Hristiyanlık, putperestlik ve bunlara ilaveten ateizm arasında bölünmüş olduğu kabul edilmektedir. Bu durum ile ilgili olarak birkaç faktör söz konusudur. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

a. Doğal Faktörler: Bu bölgelerin ilk sakinleri; zararlı hayvanlar, güneşin yakıcı sıcaklığı ve savunma sistemlerinin eksikliği gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Tehlikeye maruz kaldıkları, korku ve ölümle kuşatıldıkları için bunlardan korunabilmek adına çareler aramışlardır. Bu yüzden çevrelerindeki birtakım varlıkları tehlikelerden kurtulmak için bir sembol ve sığınak olarak kullanmaya başlamıştır. Bu uygulama, “putperestlik” olarak bilinen olguya yol açana kadar gelişmeye devam etmiştir.

b. Ticari Faktörler: Batı Afrika bölgesi sakinlerinin Kuzey Afrika halkı ile yaptıkları “Sahra-ötesi ticaret” adı verilen ticarî faaliyetler sonucu İslam bölgeye girmiştir. Öncesinde putperest olan halk daha sonra Müslüman olmuştur.

c. Kültürel Faktörler: Coğrafi keşifler, dünyada genel olarak kıtalar arasındaki farklılıkların aşılması için bir başlangıç noktası olarak kendini göstermiştir. Coğrafi keşiflerle Fildişi Sahili'ne farklı dinler girmiştir. Ülkeye giren dinler sosyal hayatta da etkisini gösterdi. Örneğin İslam dininin insana verdiği değerin anlaşılması ile köle ticareti ülkeden kalkmıştır. Hristiyanlaştırma mesajını taşıyan sömürgecilik ile topraklar bir başka sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece Fildişi Sahili'nde, Ateizm,

putperestlik/paganizm, İslam ve Hristiyanlık olmak üzere çeşitli inançlar yayılma göstermiştir.²⁸

1.5.1. Putperestlik/Paganizm

Put, tahtadan, taştan, bakırdan veya başka bir nesneden yapılmış olan ve kendisine tapılan heykeldir. Putperestlik, putlara ve sembollere tapma dinidir. Putperest, putlara tapan kimsedir.²⁹ Ülke tarihinde bilinen ilk inanç animizmdir. Bu yüzden insanların çeşitli dini ayinlerin pratiğinde bunu temsil eden hayvanları, nehirleri ve ağaçları kurtarması şaşırtıcı değildir. İslamiyet'in ardından Hristiyanlaştırma hareketinin ülkeye gelmesi bu inancın gücünün zayıflamasına ve etkisinin azalmasına neden olmuştur³⁰. Öyle ki doksanların ortalarında yapılan nüfus sayımına göre bugün toplam nüfusta paganizm dinini uygulayanların oranı %8'i geçmemektedir. 2018 verilerine göre yüzdelerinin %12'u geçmediğini göstermektedir.

2022 nüfus istatistiklerine göre, paganizm diğer dinlerin taraftarları üzerinde güçlü bir etkisi var ve toplumun %4,3'üne ulaşıyor. Toplumun %1,09'u herhangi bir dine mensup olmayanlardan (ateist) oluşmaktadır. Araştırmaya göre, geleneksel dinlere mensup olanların %6,22 diğer dinlere mensup olanların yüzdesi %3'ü ve bir dine bağlı olmayanların %7,16'dır.³¹

En büyük ilahın ismi kabilelere ve gruplara göre değişmektedir. Örneğin Bambaraca'da "faro", Mandice'de "Ma", Culaca'da "Tagi" veya bazen bunların bir bileşimi şeklinde "Metigi" olarak adlandırılır. Senovo kabilesinde ilah "Kolutula" olarak çağırılmakta, ülkenin güneyindeki Biti kabilesinde de "Lago" olarak adlandırılmaktadır.³² Paoli kabilesinin Yaqouba'ya taptığı bilinmektedir. Ayrıca leopar şeklinde vücut bulan büyüye tapmaktadır. Fil ve bufalo gibi diğer vahşi hayvanlara tapan başka kabileler de mevcuttur.³³

Yukarıda sayılan kabileler bugün İslam'ı kabul etseler de Allah kelimesi dışındaki bu kelimelerle yine âlemlerin tek Rabbini çağırırmaktadırlar. Afrikalıların kâinatın tek bir

²⁸ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fi Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fi Kotdivuar*, s. 46.

²⁹ İbrahim Enis, *Lahcet Lugatul Arabiyya*, Daru'l Âlemi Kütüb yay., Riyad 2017, s. 1055.

³⁰ Lesini, Kolibali, *el-Mederis Arabiyya Fi kodivoir va tasiruha Fi Tahsili Assakafi El Islamiyatou*, Yüksek lisans, Zeytun Üniversitesi, el- İslâm ve'l – Hadara, Tunus 2018, s. 221.

³¹ Document : En côte d'ivoire, *les relations entre les communautés religieuses sont généralement amicales*, le jour n.14. 08 jeudi 14 octobre 2022. s. 4.

³² Lesini, Kolibali, *el-Mederis Arabiyya Fi kodivoir va tasiruha Fi Tahsili Assakafi El Islamiyatou*, s. 221.

³³ Hasan Sisi, *El-Tahavvülü'd-Dîmokrâti: Müşketü'l-İndimâc ve'l-Vahdetü'l-Vataniyye fi Kotdivuar fi'l Fetrati:1990-2018*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası Afrika Üniversitesi Afrika Araştırmaları Merkezi, Sudan 2019, s. 97.

Yaratıcısının varlığına olan inancının değeri göz ardı edilmemelidir. Zira bu inanış şekli onların kalplerini tevhid fikrine hazırlamış ve böylece onlar İslâmiyet'in tek tanrı inancını kabul etmede zorluk çekmemişlerdir. Bu durum İslam'ı tebliğ eden davetçilerin faaliyetlerine de yansımış ve davetçiler de bu dini tebliğde fazla zorlanmamışlardır.³⁴

İnsanlara zarar veren kötü ruhlarla uğraşan ve “Büyücüler” olarak adlandırılan başka pagan türleri de bulunmaktadır. Ülkenin sosyal, politik ve ekonomik gelişimine rağmen, paganizm hala Fildişi Sahili'ndeki insanların zihinlerini siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetlerini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemeye devam etmektedir. Hükümetteki üst düzey yetkililer de dâhil olmak üzere cumhurbaşkanlığı, parlamento seçimleri, evlilik veya terfi vb. durumlar söz konusu olduğunda pagan rahiplerin yolunu tutmaktadır. Paganların çoğunun köylerde yoğunlaştığı, inanç ve ibadet ritüellerinin farklı gelenek, görenek ve lehçelere göre farklılık gösterdiği bilinmektedir.³⁵

Ritüel ve düşünsel bir yönelim olarak paganizm, İslam'a davet sayesinde çürüme ve unutulma yoluna girmiştir. Ancak Fildişi Krizinin³⁶ kıvılcımı ortaya çıkmaya başladığında birçok genç pagan büyüleri kullanılmıştır. 2002 tarihinden itibaren putperestlik fikrini benimseyen ve besleyen, tektanrıcılık fikri ile çelişen pagan fikir eğilim ve uygulamaları yeniden canlanmış bulunmaktadır. Yaptıkları büyülerin savaş meydanlarında ve zor koşullarda zaman zaman zafer kazanmalarına tesadüf etmesi de bu inancın canlanmasında etkili olabilir.³⁷

1.5.2. İslâmiyet

İslam, Afrika'ya hicrî ilk asırda, Habeşistan'ın en eski muhacirlerinin kıtaya gelmesiyle girmiştir. Daha sonra Müslümanların fetihleri sırasında bazı memleketlerine İslamiyet yerleşmiştir. Kıtanın tarihi, kıtanın tarihini yazan ve ihtişamını inşa eden âlimlerin, vaizlerin, reformcuların ve yenilenen mücahidlerin nişanları ile dolup taşmaktadır.³⁸

İslam, Miladi on birinci yüzyıldan itibaren kuzeydoğudaki Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nde ticarî faaliyetler neticesinde yayılmaya başlamıştır. Jola meyvelerinin

³⁴ Lesini, Kolibali, *el-Mederis Arabiya Fi kodivoir va tasiruha Fi Tahsili Assakafi El Islamiyatou*, s. 221.

³⁵ Diyaketi, İsmail, *el Müessesâtu 't-Ta'limiyyeti 'l-İslâmiyye fi Cumhuriyyeti Sahili 'l-Âc ve Devruhâ fi 'd-Daveti illallah*, s. 50.

³⁶ Fildişi Krizi: 2002-2011 yılları arasında Laurent Gbagbo ve Müslüman askerler arasında meydana gelen darbe

³⁷ Sisi, Hassân, *et-Tahavvülü 'd-Dîmokrâtî*, s. 98.

³⁸ Macalet Sakafiyat Fasliya Mutakasisatou Fi Suhunı-l Karatoul- Ifrikiya *Kırâât Afrikiyye*, , Sayı: 2, Yıl: 1426/2005, s. 2.

ticaretinin yapıldığı istikrarsız dönemde azınlık durumunda olan Mandeg Gou grubundan (Diola veya Jola) Müslüman tüccarların kendi aralarında beş vakit namazın ifâsını yerine getirmeleri; putperestlere dürüstlük ve iyilikle davranması ayrıca İslâm'a davet etmeleri etkili olmuştur. M.S. 12. ve 13. yüzyıllara gelince bunlar Müslüman tüccarların kuzeye yerleşme dönemi olarak kabul edildiğinden varlıkları ve ticari faaliyetleri artarak büyümüşdür. Müslüman tüccarlar, köylere yerleşmek ve yeni şehirler kurmak için yola çıkmışlardır. Bunun yanı sıra camiler inşa etmişlerdir. Ayrıca çocuklara ve İslam'a yeni girenlere Kur'an-ı Kerim ve fıkıh okumayı öğretmek için bu camilerin köşelerinde uygun alanlar oluşturmuşlardır. Bu dönemde Allah'ın dinine girmek için kabile reisleri arasında bir rekabet hareketi oluşmuştur. Zira on birinci yüzyıldan önce bilinmeyen bu dinde insanlar, İslamiyetin fitratlarıyla çelişmeyen hoşgörülü öğretilerini öğrenmek için derin bir arzu duymuşlardır.³⁹

Yetmişli yılların ortalarında, İslami uyanış, özellikle Fransız devlet okullarındaki genç Müslümanlar ve devlet dairelerindeki çalışanlar arasında yayılmaya başlamıştır. İslam'ın bu aşamada hızlı ilerlemesi, birkaç olumlu faktörden kaynaklanmaktadır. Bu faktörlerden bazıları şunlardır:⁴⁰

- 1- Fildişi Sahili'nde bulunan çok sayıda insanın Arap dünyasındaki İslamî üniversitelerden mezun olduktan sonra anavatanlarına dönüşleri ve İslami eğitim kurumları aracılığıyla davet alanında çalışmaya yönelmeleri
- 2- Yetmişli yılların başından itibaren ulusal radyo ve televizyon tarafından verilen din dersleri
- 3- Seksenli yılların başından itibaren İslam üzerine konferanslar, sempozyumlar ve forumlar ile derneklerin İslami davet için örgütlenmede gösterdiği yarış
- 4- Fransızca'ya çevrilen Kur'an-ı Kerim meallerinin kitapçılar tarafından ucuza satılması ile İslam'a olan talebin artması
- 5- Paganlar, Hristiyanlar, dinî duyguları zayıf gençlere karşı Müslümanların İslâm'ın hoşgörülü ilke ve öğretilerine daha bağlı hale gelmesi.⁴¹

³⁹ Fofana Aboubacar, COSIM Dergisi, Abidjan 2017 S.1, s. 3.

⁴⁰ Fofana Aboubacar, *Müzekkiratü'l-Meclisi'l-Vatani'l-İslâmî fi Kotdivuar*, COSIM Dergisi, Abidjan 2017 S.1,s. 3.

⁴¹ Diyaketi, İsmail, *el Müessesâtu't-Ta'limiyyeti'l-İslâmiyye fi Cumhuriyyeti Sahili'l-Âc ve Devruhâ fi'd-Daveti illallah*, s. 41.

Şunu belirtmekte fayda var ki, Müslümanların millî hâkimiyeti elde ettikleri dönemde, sayıca çok olmaları nedeniyle eğitim ve teşkilat bakımından daha zayıf oldukları ve cehaletin Müslümanlar arasında geniş ölçüde yayıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle Fransız sömürgeciliği altında İslâmî din eğitiminin bozulması sonucu oluşan dini cehalet bunların en tehlikelisi olarak görülmekteydi. Ayrıca çok inançlı ve çok dinli laik bir devlette kendilerini yeniden birleştirecek ve işlerini düzenlemeye özen gösterecek bir kurumdan da yoksundular. Bunun yanı sıra Hristiyanlar, sayıları az olmakla birlikte kilisenin dikkatli organizasyonları ile beraber devlet kurumlarıyla rekabet eden gelişmiş eğitim kurumlarıyla daha örgütlü ve eğitimliydi. Bu durum, bağımsızlıklarından itibaren devlet organlarını kontrol etmek, çıkarlarını ve mahrum kaldıkları hakları elde etmek için Müslümanları harekete geçirmiştir.

Bu faktörler, Müslümanların zamanın zorluklarıyla yüzleşmesi ve kendilerini birleşik bir merkezî yapılanma ile örgütlemeleri için itici güç olmuştur. Bu girişimler ilk olarak seksenlerin başına kadar şu aşamalarda gerçekleşti:

- 1- İslam Kültür Birliği
- 2- Fildişi Sahili Müslüman Derneği (daha sonra Fildişi Sahili Sünni Müslüman Derneği olarak adlandırıldı.)
- 3- Arap Dili ve Kuran Öğretmenleri Derneği,
- 4- İslam Hac Teşkilatı Derneği,
- 5- Fildişi Sahili Müslüman Öğrenciler Derneği,
- 6- Fildişi Sahili İslam Konferansı Derneği⁴².

1.5.3. Hristiyanlık

İlk kilise oluşumu, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Katolik misyonerlerin bölgeye gelmesi ile başladığı kabul edilmektedir. Katolik mezhebi bugün sahip olduğu güç nedeniyle en önemli ve en büyük Hristiyan mezhebi olarak görülmektedir. Ayrıca sömürge hükümetinin kuruluşundan bu yana hükümetin benimsediği mezhep olması nedeniyle çoğu güney bölgesinde bulunan Katolik kiliseler, devletin koruma ve desteğinden yararlanmaktadır.⁴³

⁴² Yussıf Bamba, *Müşkilâtü't-Ta'limi'l-İslâmî fi Kotdivuar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası Afrika Üniversitesi Afrika Araştırmaları Merkezi, Sudan 2008, s. 20.

⁴³ *Recensement de la cote d'ivoire et de l'habitar*, s.14.

Bu Fildişi Sahili'ndeki konumuna değinmekle beraber son yıllarda başarmış oldukları bazı önemli girişimleri saymakla yetineceğiz, bunlar:

1- Abidjan'daki Aziz Paul Katedrali: Bu katedral, sömürge zamanlarında hükümetin desteğiyle beraber Fildişi Sahili'nde örnek bir katedral yaratma fikri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu, Müslümanlar, Katolikler ve Protestanlar için tapınaklar inşa etmek adına vatandaşlardan bağış toplanmasını emreden Felix Houvet-Boigny'nin saltanat dönemine kadar gerçekleştirilememiştir. Bu emrin ardından 1964-1990 yılları arasında büyük bir meblağ toplanmıştır. Abidjan'ın kalbindeki Plateau Mahallesi, Paulus Katedrali'ni inşa etmek için belirlenmiş ve Papa II. John Paul'un Mayıs 1980'de ülkeye yaptığı ziyarette gezdiği yer, kilisenin temel taşı koymak için seçilmiştir. Projenin uygulaması 15 Şubat 1983'te başlamış ve uygulanmasından İtalyan mimar (Al Dospirerto) sorumlu olmuştur. Kilise, Ağustos 1985 Cumartesi günü Papa II. John Paul'un huzurunda açılmıştır.⁴⁴

2- Notre-Dame de la Paix Bazilikası: Fildişi Sahili'nde bulunan Notre-Dame de la Paix Bazilikası dünyanın en büyük kilisesidir. Bu kilise, 106 hektarlık bir alan kaplayan ve Roma'nın en büyük ve en geniş kilise olan St. Pierre Kilisesinin yapısı modellenerek inşa edilmiştir. Projenin denetleyicisi ve tasarımcısı Lübnan asıllı Fildişi'li mimar Biarfachoy'du. Kilisenin inşaatı Eylül 1986'da başlayarak Eylül 1989'a kadar üç yıl sürmüştür. Yapımına yirmi bir ulusal İtalyan, Fransız ve İsrailli firmanın katıldığı projede iki bin işçi görevliydi. İşçiler ve mühendisler Papa'nın açılış ziyaretine katılacağı kilisenin hazır olması için gece gündüz demeden yoğun bir şekilde çalışmaktaydı.⁴⁵

Bu kiliselere ek olarak, bazılarına kısaca değineceğimiz kiliseler de bulunmaktadır: İngiliz Hristiyan Misyonerler Grubu, Hristiyan ve Misyonerler Koalisyonu, Haçlı Uluslararası Hristiyanlaştırma Örgütü ve Diğer Kiliseler.

Fildişi Sahili'ndeki Hristiyan dini, taraftarlarının az olmasına rağmen, etkisini sürdürmektedir. Ülke sorunlarının ve işlerinin yönetiminde kuvvetlidir ve kararlarını alırken hükümet üzerinde bir baskı gücü teşkil etmektedir.

Fildişi Sahili'nde Hristiyanlık: Hristiyanlık, Fildişi Sahili'ne giriş tarihi açısından İslam'daki ikinci tek tanrılı semavi din olarak kabul edilmektedir. Ayrıca çalışan nüfus

⁴⁴ Fraternite Hebdo'n: 1371, 08/08/1985, s.18-20.

⁴⁵ Konate Arna, Konate Arna. *et-Teâyüşü'l-İslâmî ve'l-Mesîhî, fî ifrikya garbîya, fî kodivor, Câmiatü Abdulmalik saadı El Megribiya, Mağrib* 2017, s. 87.

içerisinde mensupları %31 oranına ulaşan Hristiyanların, yüzdesinin %20-25 arasında değiştiği ve çoğunluğunun Katolik olduğu söylenmektedir.⁴⁶

Fildişi Sahili'nde Hristiyanlık devletin resmi otoritesi üzerinde güçlü bir etkisiye sahiptir. Bu da onların kültürel ve eğitimsel olarak kolay bir şekilde kendilerini organize etmelerinin yanı sıra Fildişi Sahili'ndeki stratejik yerleri kontrol etmelerini sağlamaktadır. Sömürge yönetimi de misyonerlerin çabalarına karşı olumlu bir tavır sergileyerek misyoner okullarına sübvansiyonlar sağlamış, misyonlarını en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için onlara mutlak bir güvenlik ve himaye sağlamıştır.⁴⁷

1.6. Sosyal Durum

Fildişi Sahili bölgesi, sömürgeciliğe girmeden önce, çeşitli Afrika kabilelerinin buraya göç etmesine tanıklık etmiş, bu da bazı tarihçilerin bu bölgeyi "halkların buluştuğu yer" olarak adlandırmasına neden olmuştur. Bu görüşten hareketle Fildişi topluluğunu oluşturan kabileler bağımsızlıktan önce açık bir şekilde homojen bir toplum olmadığı görülmektedir. Bu nedenle ilk ulusal hükümetin, çabalarını bu kabileleri birleştirmeye, barış içinde bir arada yaşamaya elverişli bir atmosfer yaratmaya ve Fransız sömürgesinin kaldırılmasından sonra ülkenin ihtiyaç duyduğu en kapsamlı kalkınma süreçlerini kolaylaştırmaya odakladığı gözlemlenmiştir.⁴⁸

Fildişi Sahili'nin nüfusunun tamamı siyahi Afrikalılardan oluşur. Afrika toplumunda 63 kabile bulunmaktadır ve her kabilenin kendine ait dili vardır. Bu kabileleri lehçeleri, örf ve adetleri bakımından dört büyük gruba ayırabiliriz. Bu kabileler şöyledir:

1-Mende Kabilesi: Bunlar yerleşim yerine göre iki bölüme ayrılır:

a- Kuzey Mende: Fildişi Sahili'nin kuzeybatısında bulunur ve Malinki ve Diola kabilelerinden olan bu grup Batı Afrika bölgesine girişinden sonra ticaret yapımlarıyla ve ülkenin kuzeyi ve güneyi arasındaki ticaret mübadelesi araçlarını organize etmeleriyle bilinmektedir. Ülkenin güney ve batısındaki orman halklarına modern teknik faktörleri getiren kabile olarak kabul edildiklerinden bölgenin hazırlanmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. İslâm dinini benimsemesiyle bilinen bu grup Orta Çağ'da Mali imparatorluğunun siyasi organizasyon yapısı içinde bir güç teşkil etmiştir.⁴⁹

⁴⁶ *Kırâât Afrikiyye*, s. 109.

⁴⁷ Konate Arna, *et-Teâyüşü 'l-İslâmî ve 'l-Mesîhî*, s. 18.

⁴⁸ Morilay, Koni, *es-Sahâfetü fî Kotdivuar Dirâse Târihiyye Tahliliye*, Uluslararası Afrika Üniversitesi Afrika Araştırmaları Merkezi, Sudan 2008, s. 17

⁴⁹ Diyaketi, *el Müessesâtu 't-Ta'limiyyeti 'l-İslâmiyye fî Cumhuriyyeti Sahili 'l-Âc ve Devruhâ fî 'd-Daveti illallah*, S 43.

2022 yılının genel istatistiklerine göre Kabileler grubu 16,3 milyon kişiden oluşuyordu. Kuzey Mende grubu toplam grubun %61,4'ünü oluşturuyordu, bu oran 1.9 milyon kişi demektir.⁵⁰

b- Güney Mende: Dan- Yakouba, Tora ve Gouro kabilelerinden oluşur. Tüm bu gruplar Man bölgesinde ve çevresinde yaşar. Ancak Gurov kabilesi Bandama ve Sassandra nehirleri arasında yaşar. Tekstil endüstrisinde ve vahşi hayvanları avlamada uzmanlaşmıştır. Kendisi için bir siyaset inşa etmeye çalışmamış ancak güçlü bir kabile grubu olarak kalmıştır. Yerli nüfustaki kabile grubunun %10'unu oluşturan yaklaşık 1.1 milyon insanı temsil etmektedirler.

2- Voltaïque Kabilesi:

Senoufo, Lobi, Koulango, Tagbana ve Gemini kabilelerini içerir. Bu kabileler ülkenin kuzeyinde yaşar. Tarım ve demircilik mesleğini icra ederler. Sıkı bir siyasi ve sosyal sisteme sahiptirler. Senovo kabilesi onların sayesinde İslam'a girmiştir. Kuzeydeki Mende kabilesi ile birlikte iki milyonluk bir nüfusa sahiptir ve %5'i yerli olmak üzere kabile grubunun %17'sini temsil etmektedirler.

3- Akan Kabilesi:

Ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde yaşayan Baoule, Abron, Agni, Ebrie, Abe ve Aboure kabilelerinden oluşur. Aslen pagan olan bu kabilelerin son olarak Hristiyanlık dinini benimsedikleri ve yakın tarihte Gana bölgesinden geldiği söylenmektedir. Bu kabile bulunduğu bölgede hala monarşik sisteme bağlıdır. Kakao, kahve ve balıkçılık gibi mahsuller dâhil olmak üzere birçok ürün yetiştirirler. Bu grup, kabileler grubunun %42'sini teşkil eden 4.8 milyonluk nüfusuyla en büyük kabile grubu olarak kabul edilir.

4- Krou Kabilesi:

Bete-, We-, Gobie- ve Dida- kabilelerinden oluşur ve Bandama Nehri'nin batısındaki batı orman alanlarında yaşarlar. Bu kabile kahve ve kakao üretimi ve yabani hayvan avıyla meşhurdur. Kabile grubunun %8.12'sini oluşturmaktadır ve 4.1 milyon nüfusa sahiptir.

Bağımsızlık sonrası nüfus yapısının haritası ekonomik verilerin ve sosyal hizmetlerin değişmesiyle bir şehirden diğerine farklılık göstermiştir. Bu nedenle bazı kabileler esas bölgelerinden ülke içindeki diğer yeni bölgelere doğru göç ettiler. Bu

⁵⁰ Karamuku, Mama, *Vakui 'l-Müslimîn fî Kotdivuar*, Nijer İslam Üniversitesi Şeriat ve İslam Araştırmaları Fakültesi, Nijer 2005, s. 11.

durum, putperestlik, Müslümanlık veya Hristiyanlık gibi dini inanışlarında da farklılık oluşmasına sebep olmuştur.⁵¹

⁵¹ Diyaketi, *el Müessesâtu't-Ta'limiyyeti'l-İslâmiyye fî Cumhuriyyeti Sahili'l-Âc ve Devruhâ fî'd-Daveti illallah*, s. 56.

BÖLÜM II

İSLAMİYET'İN FİLDİŞİ SAHİLİNDE YAYILIŞI

2.1. İslamiyet'in Fildişi Sahili'ne Girişi

İslam'ın İslam'ın Afrika kıtasında genel olarak yayılması, ilk olarak Amr b el-Âs'ın Mısır'ı ve ardından Kuzey Afrika'da Abdullah b Ebî Serh'in Libya'yı ve Ukbe b Nâfi'in Tunus'u fethetmesiyle başlamıştır.

Batı Afrika'ya İslam, hicri olarak beşinci yüzyılda miladi takvimde ise on birinci yüzyılın ortalarında girmeye başlamıştır. Batı Afrika bölgesinde Mali, Gana ve Sonhai imparatorluğundan oluşan imparatorlukların içinde yayılmasının yanı sıra Batı Afrika kıyılarına ulaşana dek güney çöl bölgelerinde yavaş yavaş yayılmıştır.

Bazı yazarlar, İslam'ın Batı Sudan'a girişini, hicri beşinci, miladi on birinci yüzyılda Murabıtların bölgeyi fethiyle birlikte olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Afrika halklarının büyük bir çoğunluğun İslam'a girişi, yeni bir dinin girişini hızlandırmak için uygulanan askeri bir hamleyle olmamıştır. Öte yandan, Kuzey Afrika ile Sahra altı Afrika arasında çok eski zamanlardan beri süregelen ve sürekli temasa eşlik eden tarihi olaylar, İslam'ın Arap Yarımadası'nda ilk ortaya çıkışından bu yana Batı Afrika bölgesine gelişinin de yolunu açan en iyi araç olmuştur⁵².

İslam'ın Afrikalılara daha çok kendi ülkelerinde tam egemenlik, güç ve bağımsızlık içinde kendi bölgelerinde ve toplumlarında kendi işlerinin yönetimini icra ettikleri zaman geldiği gerçeğine de burada işaret etmemiz gerekir. Zira İslam'ın davetçileri, onları İslam'a girmeye zorlayarak üzerlerinde şiddet göstermemiştir.

Batı Afrika'nın İslâm'ı benimsemesiyle bölge insanlarının inanışları ve yaşam tarzları değişerek Batı Afrika yeni bir döneme girmiştir. Bölgede animist krallıklar yerine İslâm adına büyük devletler kurulmuştur. Bu devletler, bölgeye sömürgeciler gelene kadar İslâm eğitiminde büyük rol oynamış ve Batı Afrika insanını kültürel anlamda bir zirveye taşımıştır⁵³.

İslâm'ın Fildişi Sahili'ne girişi ise komşu bölgelerin İslam'a girişinden pek farklı değildir. İslam'ın Batı Afrika'ya girişiyle bağlantılı olup bu bölgede kurulan İslam

⁵² Youssoufa Soumana, Batı Afrika'da Arap Edebiyatı ve Sömürgecilik Karşısında Rolü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2021, s. 11.

⁵³ Youssoufa Soumana, Batı Afrika'da Arap Edebiyatı ve Sömürgecilik Karşısında Rolü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2021, s. 11.

krallıklarının, özellikle üç imparatorluğun⁵⁴ sonuncusunun içinde bulunduğu Mali İslam Krallığı'nın bir parçası olarak kabul edildiği günlerde İslam'a girişi başlamıştır. Ancak tarihçiler İslam'ın Fildişi Sahili'ne girişi için belirli bir tarih konusunda fikir birliğine varamamışlardır. İslam'ın Fildişi Sahili'ne gelişinin kabile sadakatine dayalı yeni toplumların ortaya çıkmasının başlangıcı olduğuna şüphe yoktur. Bu toplumlar, İslam hukuku ve adaleti sayesinde, tarihte varlıklarını kanıtlamıştır. Ayrıca güçlü İslami krallıklar kurmalarını sağlayacak ölçüde uyum, yardımlaşma ve kardeşlik anlayışı kazanmıştır. İslam, bu halkların gidişatını değiştirmiş ve onlara nesiller boyu gurur duyacakları büyük bir sosyo-kültürel miras bırakmıştır. Âlimlerin, Kuzey Fildişi Sahili'nde on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar olan dönemde İslami krallıklar kurmak için gösterdikleri çabalara ek olarak bu bölgedeki İslam meselesinin anlaşılabilmesi İslam'ın Fildişi Sahili'ne giriş tarihini ve yayılmasını sağlayan faktörleri gözden geçirmeliyiz.⁵⁵

2.2. Fildişi Sahili'ne İslamiyet'in Yayılmasını Etkileyen Faktörler

İslamiyet Fildişi Sahili'ne girdiği zaman tam anlamıyla bir yayılma gösterememiştir. Bu durumun yaşanmasında toplum için dinin çok yeni olması ve insanların dinin özünü henüz anlamaması etkili olmuştur. Ancak özellikle 14. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın başlarında Müslümanlar ile putperestler arasındaki ticaret ve komşuluk bağları sağlamlaştıktan sonra, İslam bölgede dikkat çekici bir yayılma göstermiştir. Fildişi Sahili toplumunda bu yayılmayı etkileyen faktörler şunlar olmuştur:

a. İç Faktörler:

İslam'ın bu ülkede ve genel olarak Afrika'da yayılmasına yardımcı olan iç faktörler şu şekilde sıralanabilir:

İslam inancının çekiciliği: İslam; birlik, ahenk ve Müslümanların tek bir inanç üzerinde birleşmesini temsil etmesiyle ruhlara hitap etmektedir. Müslümanları köklü ahlaka, insana saygıya, hoşgörüye, ilim ve çalışma sevgisine ve sayısız müspet değerlere sevk eder. Aynı zamanda çok tanrılı putperestliğin aksine Müslümanları asil bir ahlaka, başkalarına saygıya, hoşgörüye, ilim ve çalışma sevgisine de yönlendirmektedir.

İslam'ın Tabiatı: İslam, Allah'ın yarattığı fitratıyla, insanın adaletin güzel, zulmün çirkin olduğunu, ilmin şeref, cehaletin ayıp olduğunu idrak ettiği gibi Allah'ın birliğini de

⁵⁴ Bkz. Binate, Abdullaye, Fildişi Sahili'nde Maliki Mezhebinin Yayılması, Yüksek lisans, Necmettin Erbakan üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2020, s. 68

⁵⁵ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akâdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, s. 44-45.

idrak ettiği dindir. Yüce Allah kitabında şöyle buyurmuştur: “O halde sen, batıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm’a yönelt. Allah’ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler.”⁵⁶ İnsanlar Allah tarafından fitrat üzere yaratılmışlardır ve doğuştan bu fitrat üzerinedirler. Dolayısıyla İslam'a karşı zorluk çekmezler, yaklaşımından etkilenir ve fitratın gereklerini yerine getirmek için acele ederler. Ancak önlerine suni engeller çıkar ve onları bu yoldan meneder. Resulallah (s.a.s.) bu engellerden bazılarını şöyle işaret etmiştir: “Her doğan, fitrat üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.”⁵⁷

İslam'ın taraftarlarına ve tabilerine sağladığı sosyal terakki: Bu sosyal ilerleme Fildişi Sahili'nde, özellikle Ramazan ayında iftar, kurban etlerinin paylaşılması, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğum gününün kutlanması ve diğer dini günler gibi dini vesilelerle Müslümanlar arasındaki dayanışma ve iş birliği içinde temsil edilmektedir.⁵⁸

İslam inancının kolaylığı ve sadeliği: İslam bir fitrat, adalet ve hoşgörü dini olup, her zaman ve mekân için geçerlidir. Şüphesiz ki bu özellikler Yüce Allah'ın birliğine olan inancın, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) mesajının tanınmasının ve İslam'ın gözle görülür bir şekilde yayılmasının temel faktörleri niteliğindedir.⁵⁹

b- Dış Faktörler:

Ticaret ve Gönüllü Davetçilerin Rolü: Ticaret, Müslüman tüccarların halka karşı iyi muamelesi sayesinde Fildişi Sahili'nde ve hatta genel olarak Afrika'da İslam'ın yayılmasında kilit role sahip bir faktör olarak kabul edilir. Bu yolculuklar sayesinde Arap ve Berberi tüccarların malları, eskiden gelen maddi sermayelerini, Sahra altı halkına sundukları başka bir manevi sermaye olan İslam ile birlikte kendi dillerinde birleştirince çoğalmış ve genişlemiştir. Ticaret kervanlarının geçtiği yollarda halkla birlikte gelişmiş pazarlar kurmuş zamanla bu ticaret güzergâhları İslami bilgi ve kültürle gelişen şehirler haline gelmiştir. Bu ticaret şehirleri 19. yüzyıla kadar Arap İslami eğitim hareketinin oluşmaya başladığı ve zamanla yoğunlaştığı bir başlangıç noktası haline gelmiştir.⁶⁰

İslam Krallıklarının ve Eğitim Merkezlerinin Kurulması: On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar geçen zamanda Fildişi Sahili'nde kurulan İslami Krallıklar ve eğitim kurumları İslam'ın bölge halkı arasında yayılmasında önemli ve etkili bir rol oynamıştır.

⁵⁶ Er-Rûm, 30/30.

⁵⁷ Buhârî, “Kitabu't-Tefsir”, (Tefsîru Sûreti er-Rûm) 2, Hadis No: 4497.

⁵⁸ Deyabati Eyubâ, *el-Hirâkü'd-Dîniyye fî Kotdivuar: 1960-2000*, s. 85.

⁵⁹ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, s. 57.

⁶⁰ Deyabati Eyubâ, *el-Hirâkü'd-Dîniyye fî Kotdivuar 1960-2000*, s. 86.

Cemaat Namazı: Fildişi toplumunda cemaat namazı, İslam'daki konumu ve gayrimüslimlerin İslam'ı ilk öğrendiği yol olması nedeniyle kendi türünde benzersiz bir çekiciliğe sahiptir. Bu namaz önce gayrimüslimlerin dikkatini yeni bir şeyin varlığına çeken ezan ile başlamaktadır. Daha sonra Müslümanlar güzel ve temiz kıyafetleriyle namaza gitmek için dışarı çıkarlar. İmam onlara önderlik ederek Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler okur. İmamın bir hareketiyle tüm cemaat koordineli ve organize biçimde hareket etmeye başlar. Derin bir sessizlikle cemaat imama tabi olurlar.⁶¹ Bu namaz dinin müntesiplerinin birlik ve bütünlük içerisinde yaratıcının huzuruna çıkmasını temsil eder.

İslam'ın şartlarının birliği ve Müslümanların bu şartlara bağlılığı: İslâm dininin tüm üyeleri bulundukları yer ve zaman farkı; köken, dil, renk ve yaşam koşulları farkına bakılmaksızın değişmeyen tek bir Tanrı inancı ile aynı ibadeti paylaşır.

2.3. Fildişi Sahili'nde İslamiyet'in Yayılmasında Krallıkların Rolü

On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar olan dönemde⁶² bugün Fildişi Sahili'nin kuzeyindeki bölgelerde bulunan topraklarda tüccarların (jola) elinde olduğu bilinen güçlü İslami hükümdarlıkların varlığı ortaya çıktı. Bu hükümdarlıklar İslam'ın yayılmasında ve sünnete hizmette önemli bir rol oynamıştır. Hükümdarlıkların ticarî kervan güzergâhları üzerindeki seçkin konumu; siyasi, ekonomik ve askeri sistemleri, nüfusun toplanmasında ilmî ve sosyal statülerini etkilemiştir. Bunun sonucu olarak farklı dinlerde de herkesin takdirini ve saygısını kazanmış seçkin âlimler yetişmiştir. Bu hükümdarlıklardan bazıları şunlardır:

2.3.1. Seko Outtara Krallığı

Kong bölgesi, Manding tüccarlarının egemenliğinden önce Senofu kabilesi tarafından işgal edilmiştir. Bu durum günümüzde “Nomodar” ve “Kung”u birbirine bağlayan bir grup Tegu köylünün varlığıyla kanıtlanmaktadır. Yaklaşık olarak 1700 yılında Tibautra, karısı ve üç çocuğuyla birlikte Bamako bölgesinden Kong bölgesine gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Dokuma işinde çalışan dedesi sayesinde oğullarının Sizuma'nın ordularında savaşmalarını sağlayacak silahları edinmiştir. En büyük oğlu Seko Outtara ganimeti bölüşmedeki cesareti ve adaleti sayesinde kısa sürede bu küçük

⁶¹ Sûri, Mahmud *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, s. 58.

⁶² Bkz. Konate Arna. *et-Teâyüşü'l-İslâmî ve'l-Mesîhî, fî ifrîkya garbîya, fî kodivor*, Câmiatü Abdulmalık saadı El Megribîya, 2017, s. 48-49.

ordunun idolu haline gelmiştir. Seko Outtara, Kong Kralı'nın uyarılarına ve aralarında yaşanan fırtınalı toplantıya rağmen kendi adına savaş açmaya karar vermiştir. Outtara, Kral "Sizuma"nın kraliyet bayrağından sıyrılmayı başardığı anda bugün Fildişi Sahili olarak bilinen dünyadaki en güçlü İslam krallığının kurulması için bir işaret verecektir.⁶³

Kong Krallığı, İmam Samori Toure ve Fransız sömürge kuvvetlerinin ülkeye iyice yaklaştığı on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar İslam'ın mesajını ve kültürünü yaymadaki önemli rolünü oynamaya devam etmiştir. Bu iki karşıt güç arasında oynadığı ikili oyun sonucunda Maliki İmam Samuri Ture'den ağır bir darbe alarak, 15 Mayıs 1897'de krallığın haritadan kaldırılmasıyla ağır bir bedel ödemiştir.⁶⁴

Bu krallığın yönetimi sırasında ünlü olan İslam davası ve eğitiminde görünür bir iz bırakan âlimler arasında O Sitafa Sango, Karamoko Basri olarak bilinen seyyah Şeyh Hasan el-Basri başta olmak üzere birçok âlim sayılabilir.⁶⁵

2.3.2. Muktar Toure Krallığı

Fildişi Sahili Ülkesi ile Mali Ülkesi arasında yer alan Kabadougou ili Ujni bölgesindeki şehirleri sınırları içerisine alan bu krallık, İslam'ın gelişmesine yol açan eğitim uygulamaları için uygun koşullara sahip en ünlü İslami krallıklarından biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle Kur'an-ı Kerim ilimleri, tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dilinin yanı sıra, âlimler tarafından halka doğru bilgiyi sunmak, dini anlamak; manevi bağları güçlendirmek için tebliğ ve rehberlik etmek üzere ilim halkaları düzenlemişlerdir. Bütün bunlar, putperestlerin ruhları üzerinde derin etkiler yaratarak İslam'a girmeye istekli olduklarını göstermek için inisiyatif almalarına sebep olmuştur. İslâmiyet'e yatkın olan bölge halkı içinden ilim meşalesini, sancağını ve aydınlanmanın nurunu taşıyan birçok âlim ortaya çıkmıştır. Bunların en ünlüleri olarak Kanka Fuadi olarak bilinen Muhammed Sevani, El- Hac Fa'kba Sevani, Karamoko Sevani, dindar ve münzevi Hacı Osman Sela, Kamosu Sela ve Faboui Koini sayılabilir. Bu krallık, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ortadan kaldırılmış ve İmam Samori Toure Krallığına eklenmiştir. Kuruluşundan itibaren bu süreye kadar da faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁶

⁶³ Konate Arna, *et-Teâyyüşü 'l-İslâmî ve 'l-Mesîhî, fî ifrikya garbiya, fî kodivor*, Câmiatü Abdulmalik saadi El Megribiya, 2017, s. 48-49.

⁶⁴ Rükâz, Yusuf, *Târîhu 'l-Afrikiyeti 's-Sevdâ*, el-Müessesâtü'l-Câmiyye ve'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't Tevzî', 1. Basım, 1987, s. 142-143.

⁶⁵ Konate Arna, *et-Teâyyüşü 'l-İslâmî ve 'l-Mesîhî*, s. 49-50.

⁶⁶ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu 'l-Ulema fî Neşri 'l-Akîdeti 'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, s. 61.

2.3.3. Fakura Bamba Krallığı

Touba'nın İslâmiyet'e girişi komşu iki bölgesi olan Eugenie ve Sigla'dan farklı olmuştur. Zira bu iki bölgenin savunucuları, topraklarına bağlı yurttaşlarını İslam'a davet etmek konusunda pek bir engelle karşılaşmamıştır. Fakura Bamba bölgesindeki insanlar, ekinlerini tüccarlar için bu bölgeye sermaye olarak yatırmaktadır. Bu ticari alışveriş esnasında kendilerine iyi davranan her zaman iyiliği ve güzelliği öğütleyen Müslüman komşularından etkilenmişlerdir. Belki de bu durum Muhtar Bamba'nın bölgede İslami bir krallık kurmasını kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Bu bölge, bizleri İslam'ın bir kalesi ve inanç direği yapan İslam gelenek ve göreneklerini bugüne kadar korumayı başarmıştır. Bir başka deyişle bu bölge günümüzde de varlığını korumaktadır. Bölgede bizim için tarihî değer taşıyan önemli âlim şahsiyetlerin çoğunluğu da kayda geçirilmiştir. Fuad Savaka, Muhammed Bamba, Kenan Mamore, Ömer Fadega ve Musa Somahouri bu şahsiyetler arasında sayılabilir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru krallığa Samori Toure tarafından son verilmiştir.⁶⁷

2.3.4. İmam Samori Toure Krallığı

Bu krallık sadece Fildişi Sahili'nin kuzeyini değil aynı zamanda Gine, Mali ve Burkina Faso'nun bir bölümünü de içine almaktadır. İmam Samori Toure'nin Krallığı Geniş yüz ölçümü nedeniyle sömürgecilerin hedefinden asla düşmediği için yerleşik bir istikrardan ziyade göç etmek zorunda kalmıştır. Fildişi Sahili'nde etkili bir iz bırakmasa da Fransız sömürgeciliğine karşı direnmesi, sömürgecilere maddi ve manevi zararlar vermesi ve İslam'ı tüm gücüyle savunması hasebiyle en önemli krallıklardan biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁸

Samori hareketi iki aşamadan oluşmaktadır:

- 1- Allah Rızası İçin Davet ve Cihat: Birinci aşamada Toure'nin çabaları İslam'ı yaymaya odaklıdır. Özellikle 1884 yılında İmam Samouri'den eğitim görmeye başladığında hareketi bir cihatçı misyoner hareketine benzemektedir. Şöyle ki Gayrimüslim kabileleri İslam'a davet etmiş ve kabul etmezlerse onlarla cihad faaliyetlerine girişmiştir.

⁶⁷ Abdrahmane Kone, *el-İslâm ve 'l-Müslimûn fi Kotdivuar*, Daru'l-Kahire yay., Mısır 1999, s. 58-59.

⁶⁸ Abbas, Muhammed Celal, *el-Meddü 'l-İslâmî fi Afrikiya*, 1. Basım, Matbaatü'l-Muhtârî'l-İslâmî, Kuveyt 1978, s. 58,

2- Cihat ve Sömürgecilığe Karşı Direniş Aşaması: Bu aşama, sömürgeciliğin gelip toprakları ele geçirmesi ve kontrol etmesiyle başlamıştır. İmam Samuri sömürgeye karşı direnişi başlatmış ve böylece İslam'a çağrının yolu ortak düşmanın saldırıları karşısında Batı Afrika ülkelerini birleştirmeyi amaçlayan bir yayılma hareketine dönüşmüştür. İmam Samuri bu fikri reddeden herkesle savaşmanın gerekliliğini savunmuştur. Bu düşünceye ek olarak Fransa ile ittifak veya antlaşma yapan herkesi Müslüman dahi olsa gayrimüslimlere olan sadakatinden dolayı savaşılması gereken azılı bir düşman olarak görmektedir. İmam Samuri, bu aşamada Kong krallığı ile de benzer bir sebepten savaşmıştır. Şöyle ki Kong krallığı sömürgeci Fransa'yla himaye antlaşması imzalamıştır.⁶⁹

İslam krallıkları cumhuriyet boyunca İslam'ın desteklenmesi ve savunulmasında önemli bir rol oynamıştır. Eğitime önem vermişler ve İslam merkezleri kurmuşlardır. Bunlarla birlikte seçkin âlimler, hatipler, imamlar ve rehberler yetiştirmişlerdir. Ayrıca bazen Cenab-ı Hakk'a hikmet ve nasihatle, bazen de cihada çağrıyla mensubu oldukları dîni temsil etmeye gayret etmişlerdir.

2.4. Fildişi Sahili'nde Müslümanların Oranı

Hristiyanların İslam'dan uzaklaştırma yolundaki bütün girişimlerine rağmen, İslam dini kendisini sağlam temellere oturtmayı ve Fildişi Sahili sakinlerinden pek çok taraftar bulmayı başarmıştır.

Fildişi Sahili nüfusu 2022 yılı istatistiklerine göre 29.389.150 milyondur. Tüm istatistiklerde olduğu gibi, bu rakamlar nüfus oranlarına göre farklılık gösterebilmektedir.⁷⁰

Müslümanların yüzdesine gelince, referanslar ve çalışmalar bu oranın belirlenmesinde farklılık göstermektedir ve bu farklılık ise araştırmanın amaçlarına ve tabiatına dayanmaktadır: Müslümanların oranı 1953 yılında %22⁷¹ 1988 yılı istatistiklerinde, Müslümanların oranı yerli nüfusun %25.1 oranındaydı. Büyük şehirlerde bütün vatandaşların ve yabancıların toplam nüfusu içinde Müslümanların oranı %47.2, köylerde ise %33.2'ydi. Müslümanların nüfusu 2022 yılı istatistiklerine göre 29.389.150

⁶⁹ Abdrahmane Kone et-*Teâyüſſü 'l-İslâmî ve 'l-Mesihî*, s. 52.

⁷⁰ www.worddomesters.info. 31.12.2022 13:37

⁷¹ www.gouv.ci 31.12.2022 13:47

milyondur.⁷² 2022 yılında % 42 civarındayken, Katolikler ise 2022 yılında nüfusun %32'lik bir oranını oluşturmaktadır.⁷³ Ayrıca Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nde Mâlikî Mezhebi yaygınlık göstermektedir⁷⁴.

Hükümet, İslami dernekleri ve diğer dini azınlıklar da dâhil olmak üzere bazı dini grupları, yıkıcı bir siyasi eyleme karışmalarından korktukları için yakından izlemektedir.⁷⁵

⁷² www.worddomesters.info. 31.12.2022 / 13:37

⁷³ www.gouv.ci 31.12.2022 13:47

⁷⁴ Bkz. Abdullaye Binat, “Fildişi Sahili’nde Mâlikî Mezhebinin Yayılması”, Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2020.

⁷⁵ Diyaketi, *el Müessesâtu't-Ta'limiyyeti'l-İslâmiyye fî Cumhuriyyeti Sahili'l-Âc ve Devruhâ fî'd-Daveti illallah*, s. 52.

BÖLÜM III

FİLDİŞİ SAHİLİNDE SÜNNETE HİZMET ÇABALARI

Bu bölümü Ders Halkaları, Medreselerde verilen eğitim ve Üniversitelerde sünnete dair yapılan çalışmalar olmak üzere üç ana başlık ve alt başlıklarla anlatmaya çalışacağız.

3.1. Ders Halkaları

3.1.1. Ders Halkalarının Uygulanma Şekli

Fildişi Sahili Ülkesinde ders halkaları geçmişten günümüze kadar din eğitiminde başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Bu yöntem uygun görülen yerlerde bazen camide, bazen din eğitimi almış şahısların evlerinde hatta bazen de açık alanda uygun görülen ağaç gölgesinde dahi uygulanmıştır. Ancak camilerde oluşturulan ders halkaları ile evlerde ve açık alanlarda yani cami dışında oluşturulan ders halkaları uygulama bakımından farklılık göstermiştir.

Özetle ders halkalarını uygulamadaki farklılık bakımından cami dışında ve cami içinde oluşturulan ders halkaları olmak üzere iki bölüme ayıracağız.

3.1.1.1. Cami Dışında Oluşturulan Ders Halkaları

Fildişi Sahili'ndeki Müslümanların kendi yerel dillerinde “Dogo Makala”⁷⁶ denilen Kur'an ders halkaları, âlimlerin aynı metodu, okullardaki, camilerdeki ve evlerdeki talebelerinin takviyesi ve seviyelerinin yükseltilmesi için uygulamaya sevk etmiştir. Bu ders halkaları yöntemi, âlim ve öğrencileri arasında ilmi bir program niteliğindedir. Tekrar ve ezber şeklinde devam eder. Bu yöntemler, ilme tâlib olan kişinini küçük yaştan itibaren uygulanmaya alışık olduğu bir yöntemdir. Ders, her yaştan öğrenciye ders halkasının hocası tarafından planlanır. Öğrenci, Mushaftan öngörülen miktarı alıntı yaparak tahtaya el yazısıyla yazar. Sonra bunu hocaya okur. Bu yöntemde, tâlib belirlenen kısımda ustalaşınca veya tam olarak ezberleyinceye kadar tekrar eder. Dersini tamamlayan öğrenci hocasının yanına gider ve ezberini okur. Bu durum öğrencinin belirlenen konuda ustalaştığına işaret eder. Bundan sonra öğrenci tahtayı

⁷⁶ Dogo Makala: Sadece hoca ve öğrenciden oluşan masa, sıra, tahta vb. eğitim araçlarının olmadığı uygun görülen her yerde uygulanabilen bir yöntemdir. Hoca olan kişi ortaya oturur. Öğrenciler hocanın etrafını çevirir. Hoca uygun görmesi halinde ezberi yazılı ve yazısız uygulayabilir.

temizler ve yeni bir ders yazar. Bu yöntem öğrenci sayısına bakılmaksızın her öğrenciye özel olarak uygulanır. Öğretmen, bu eğitim sırasında küçük öğrencilere ders verme konusunda son sınıf öğrencilerinden yardım alabilir. Böylece hem son sınıf öğrencisi tecrübe kazanmış olur hem de dersler daha hızlı ve aksamadan devam etmiş olur.

Ders halkaları günde üç kere şu zaman aralıklarında düzenlenir:

- 1- Birincisi, fecir vaktinden sonra güneşin doğuşuna kadar geçen zamanda
- 2- İkincisi, öğle ile ikindi namazı arasındaki zamanda
- 3- Üçüncüsü, akşam yemeğinden itibaren gece saat ona kadar geçen zamanda

Uygulanan geleneksel eğitim yönteminde, halktan her yaşta insan ders alabilir. Bu eğitimde Kur'an-ı Kerim ayetlerinden başka başta İslam dininin ikinci temel kaynağı olan hadis metinleri ve pek çok ilimler de öğretilmektedir. Hadis eğitiminde okutulan eserlerin belli başlıları şunlardır:

- 1- İmam Malik'in *el-Muvatta'*ı,
- 2- İmam Nevevî'nin *Metnü'l- Erbaîn*'i,
- 3- İmam Nevevî'nin *Riyâzu 's-Salihîn*'i.
- 4- İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*'ı,
- 5- Kütüb-i Sitte.⁷⁷

Cami dışında oluşturulan der halkaları özellikle bazı bölgelerde yoğunlaşmıştır. Aşığıda bu yöntemle oluşturulan ders halkalarının yoğunlaştığı bölgeler hakkında bilgi sunulmuştur:

Bondugu şehir: Bondugo, Fildişi Sahili'nin en meşhur şehridir. Fildişi Sahili'nin kuzey-güneyinde yer alır. Başkente yaklaşık 521 km uzaklıktadır. Ticâret kervan yolları üzerindeki konumu nedeniyle bilim, tarih ve medeniyet açısından önemlidir. Bu bölgenin sakinleri İslam'ın yayılmasına vesile olmuştur. Bölgenin en ünlü âlimleri arasında Hacı Kudüs olarak bilinen Timati İmam Muhammed ve büyük âlim yazar Muhammed Watara bulunmaktadır.⁷⁸

Kong şehri: Kong, Fildişi Sahili'nin kuzeyinde, başkentten yaklaşık 700 km. uzaklıkta yer almaktadır. Kong bölgesi, eğitim için koşulların mevcut olduğu İslam kültürünü

⁷⁷ İshak, Kûnî, *Devru 'l-Mescid fî Binâi 'l-Müctemai fî Kotdivuar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), s.28.

⁷⁸ Bkz. www.enpscibundogu 18.06.2022 13:45

barındıran bir şehirdir. Buradaki pek çok âlim, dindarlıkları, fıkıhları ve peygamberin sünneti hakkındaki bilgileri ile ünlüdür. Bunlar arasında Kermekuseyri adıyla bilinen büyük âlim Lasina Yusri Sanogo da bulunmaktadır.⁷⁹

Eugenia: Bu bölge âlimin, marifetin ve öğretimin geliştiği bir yerdir. İslam cemaatinin bu bölgedeki örgütlenmeleri, sempati duyanları İslam'a çekmek için bir vesîle olmuştur. Bölgede, İslami yayıncılık yapılmaktadır. Bunun yanısıra eğitimciler tarafından Arapça, hadis ilmi ve çeşitli dini konular hakkında seminerler düzenlenmiştir. Bölgenin en ünlü âlimleri arasında Kanka Fuadi ismiyle meşhur olan Şeyh Muhammed Sevani, Hac Fabka Sevani ve Şeyh Alfa Cakini bulunmaktadır.

Touba Bölgesi: Günümüz de dâhil olmak üzere Touba bölgesi İslamî ilimleri araştırma ve tatbik etmekte gösterilen rekabete örnek teşkil etmektedir. Ünlü âlimleri arasında şunlar sayılabilir: Şeyh Muhammed Bamba ve Şeyh Fasirigi Bamba.

Bouake Şehri: 1925'te Bouake şehri, İslami eğitimin en büyük merkezlerinden biridir. Kur'an okulları ve medreseleri için hayati bir merkez haline gelmiştir. Çok sayıda ünlü âlimin bilgi zenginliği ve erdemli ahlakı göz önüne alındığında bazı evli çiftler dahi kendisinden ilim talep etmiştir.

Sigila Bölgesi: Sigila bölgesinde ilmiyle nam salmış âlimler arasında (Amad Miti) ve bu bölgelerdeki diğer âlimlerden söz edebiliriz.⁸⁰

3.1.1.2. Cami İçinde Oluşturulan Ders Halkaları

İslam dini, yayılmaya başladığı ilk zamandan itibaren eğitime büyük önem vermiştir. Eğitimi insanın karanlıktan aydınlığa çıkışının ana eksenini olarak görmüştür. Bu nedenle camiler eğitim ve manevî gelişim makânı olarak sembol haline gelmiştir. Camilerde minberden verilen vaazlar, oluşturulan ders halkaları ve verilen ilmî dersler olmak üzere Müslüman ruhuna etki etmiştir. Bu temelde cami, genel olarak tüm İslam toplumlarında ve özel olarak Fildişi Sahili'nde eğitici rol üstlenmiştir.

Fildişi Sahilinde başlangıç itibariyle camilerin Arap tüccarlar, Tjargola ve Hausa kabileleri tarafından sağlanan yardımlarla şehir ve köy halkı tarafından yapıldığını da eklemeliyiz. İnsanlar, uzun zamandır cami hizmetinin gelişmesinde önemli unsurlar olarak kabul edilen imam ve müezzinlere tabidirler. Camiler, ülkenin her yerinde dikkat

⁷⁹ Kong: Fildişi Sahili'nin kuzeyinde, başkentten yaklaşık 700 km. uzaklıkta yer almaktadır.

⁸⁰ Aboubacar Fofana, *Imam place et role dans la societe*, s. 13

çekici bir yayılma göstermişlerdir. Hâlâ bu şekilde devam etmektedir.⁸¹ Bilindiği kadarıyla Fildişi'de daha önce küçük mescid olmasına rağmen ilk büyük mescid yani cami 1741'de Kong şehrinde kuruldu. Bu mescid Samuri Toure tarafından yıkılarak 1897'de genişletildi.

Cami içinde oluşturulan ders halkaları cami dışında oluşturulan ders halkalarına göre daha sistemlidir. Yani gün ve saat bakımından karşılıklı olarak ayarlanmış bir zaman diliminde gerçekleştirilmektedir. Halkalarda işlenen ders kitapları, bazen hoca tarafından bazen de öğrenciler tarafından belirlenebilir. Kitap baştan sona kadar çalışılır. Bittikten sonra yeni bir kitaba geçilir. Kitaptaki metinleri öğrencilerden biri okur. Hoca Arapça olan kitapları yerel dile tercüme eder. Bu ders halkaları sadece ilim talebeleri için değil camide namaz kılan veya bu halkalardan faydalanmak için gelen herkese açıktır. Eğer halkada metni kendisine okuyacak biri yoksa hoca metni kendi okur. Yerel dile tercüme eder. Ders halkalarının veriliş programına göre hoca kendisine bu derslere katılmak için camilere gelen öğrenciler bulabilir. Bazen öğrenciler halkalardan yararlanabilmek için hocalarından programlarını değiştirmelerini isteyebilir.

Camilerde ders halkalarını kurmak isteyenlerde şu şartlar aranır: Yurtiçinden veya yurtdışından almış olduğu ilahiyat mezuniyet belgesine sahip olmak, Kuran-ı Kerim'i bilmek, Fransızca veya Arapça bilmek. Bu süreç şöyle işlemektedir: Ders halkası oluşturmak isteyenler öncelikli olarak mezuniyet belgesi ile birlikte caminin imamına gider. Mülakat şeklinde gerçekleştirilen bu başvuruda imam tarafından Kur'an-ı Kerim bilgisi kontrol edilir. Daha sonra yine imam tarafından durum Yüksek İmamlar Konseyi (COSIM),’e yazı ile bildirilir. Gerekli izin alındıktan sonra kişi maddi bir bedel almaksızın camide ders halkası oluşturabilir.

COSIM, Fildişi Sahilinde İslami işleri denetleyen en yüksek dini otoritedir. İslâmî işlerin idaresinin dinî konuda yeterliliğe sahip kişiler tarafından idare edilmesi Fildişi Sahilinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Fildişi Sahili’nde çok sayıda derneğin bulunması sebebiyle İslâm Dininin bazı uygulamalarında farklılıklar yaşanmaktaydı. Örneğin hilalin görünmesiyle başlayan ramazan ayı orucu ve tekrar görülmesi ile Ramazan Bayramı gününün belirlenmesi konusunda ittifak sağlanamıyordu. Durumu fark eden bir gurup imam tarafından 1987 yılında Enzoumana Konata başkanlığında bu dernekler birleştirilip konsey haline getirildi. İlk Cumhurbaşkanı Felix Houphouet Boigny zamanında İçişleri Bakanlığı’nın 11 Aralık

⁸¹ Abdrahmane Kone, *el-İslâm ve'l-Müslimûn fi Kotdivuar Darul kutubu'l Misriyatou*, 1983.

1991 tarihli N 521/INT/ ATAB/AGP/ 5 sayılı resmi bildirisi ile Yüksek İmamlar Kurulu resmen tanınmış oldu. 2021’de bu dernek, halen başkanı olan Ousmane Diakite tarafından konseye dönüştürülmüştür.

COSIM’in Kuruluş amaçları şunlardır:

- 1- Fildişi Sahili’nde İslam bayrağını dalgalandırmak,
- 2- Camilere vaiz ve vaize temin etmek
- 3- Eğitim ve teknik kurumlar, hastaneler ve camiler kurmak
- 4- Camilerin ulusa rehberlik etme rolü için imam ve imamet misyonunu geliştirmeye ve tanıtmaya çalışmak
- 5- Fildişi Sahili ve genel olarak Batı Afrika’daki İslam eğitim kurumları arasında yakınlaşma ve koordinasyon arayışı

Bu dernek Fildişi Sahilindeki İslami vaaz ve hareketlerin seyrini değiştirdi ve varlığını kabul ettirdi. İslamın Fildişi Sahilinde savunuculuğunu üstlendi. Bu anlamda şu faaliyetlerle öne çıktı:

- 1- Fildişi Sahilinde islam’ı yaymak gayreti ve misyonerlere karşı rekabet etmeleri
- 2- Müslümanları COSIM’e bağlayarak onların ekonomik, kültürel, siyasi ve eğitim durumlarını iyileştirme faaliyetinde bulunmaları,
- 3- Fildişi Sahilinde kamu makamları nezdinde İslam toplumunu temsil etmeleri,
- 4- İslamâ karşı çağdaş meydan okumalar ve kampanyalara karşı imam ve vaizelere eğitimler vermeleri,
- 5- Kur’an-ı Kerim’in dili olduğu için Arap Dili’ni Fildişi Sahili’nde öğretmeye ve yaymaya çalışmaları,
- 6- Müslüman toplumu zekât vermeye ve hak edenlere harcamaya motive etmeleridir.⁸²

⁸² www.cosim-ci.org 14.02.2023/ 17h34

3.1.1.2.1. Ders Halkalarının Uygulandığı Camilerden Örnekler

3.1.1.2.1.1. Abidjan'daki Atikobe Ehl-i Sünnet Camii

Atikobe cami, çevresindeki meşhur Baouli cami ve Ömer bin Hattab Medresesi ile 1959 yılında Abidjan'da kurulan ilk sünni cami olarak kabul edilmektedir. Acami-Atikobe kavşağındaki demiryolu civarındaki bu cami Ali İbrahim (ö.1984) önderliğinde Hristiyan olup sonradan İslamiyet'e giren Konan Pekka Ebu Bekir (ö.1994) tarafından kurulmuştur. Konan Pekka Ebu Bekir, 1965 yılında Abidjan'da nebevi sünneti tatbik etme fikrini yaymıştır. Daha sonra Mali Cumhuriyeti Kadu kabilesinden olan İbrahim Sakara bu camide imamlık yapanlardan biri olmuştur. Şu anda Fildişi Sahili'nde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın genel bir mekezi haline gelen bu cami, 1975 yılında Barakudi mahallesinde inşa edilmiştir.

Abidjan'daki Atikobe Camii ve diğer camilerde, nebevi sünnetteki ders halkalarının içeriği Medine İslam Üniversitesi mezunlarından Ahmed Samasi tarafından hazırlanmıştır. Haftanın belirli günleri (cumartesi-pazar) içinde, çoğu gece olmak üzere farklı zamanlarda planlanmış bir program düzenlenmiştir. Çünkü Ahmed Samasi Ömer bin Hattab Medresesinin müdürü olduğu için gün içerisinde resmi öğretim ve okul idaresi ile ilgilenmek zorundadır. Bundan dolayı sünnet ders halkalarını akşam ile yatsı namazları arasındaki zaman diliminde gerçekleştirmektedir.

Ahmed Samasi tarafından ders halkalarında okutulan kitaplar şunlardır:

- 1- Süleyman bin Muhammed el-Lüheymîd'in *Muhtaru'l-Hadîsi'n-Nebevî mine's-Sahîhayn*'ı,
- 2- İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*'ı,
- 3- Buhari ve Müslim'in *Sahihayn*'ı.⁸³

3.1.1.2.1.2. Bouake'deki Câmi-i Kebîr

Bouake kentindeki Câmi-i Kebîr Daru's-Selâm, Bouake'de inşa edilen ilk cami olarak kabul edilir. Caminin resmî ilk imamı Tijan Darami (ö1974)'dir. Ancak ondan önce Hz. Peygamber'in Sünnetine hizmette Shikoro Kamagati'yi takip eden ilk kişilerden biri ve Tijan Darami 'nin babası Koto Alamay'dır.

⁸³ Abdrahmane Kone, *el-İslâm ve'l-Müslimûn fi Kotdivuar Darul kutubu'l Misriyatou*, 1983.

Medine İslam Üniversitesi'ne katılan Dâru'l-Hadis Medresesi öğrencilerinden ilk grubun geri dönüşlerinden sonra Tijan Darami bu gençlerin sünnette kendisinden daha bilgili olduğunu fark etmiştir. Bu öğrencilerin bilgisini ve idrakini arttırmak için onlarla daha yakından ilgilenmiştir. Bu genç âlimler, cami içindeki ilmi ders halkaları aracılığıyla aralarında dönüşümlü bir program uygulayarak sünnete hizmeti yeniden canlandırmada büyük bir rol oynamışlardır.

Tijan Darami'nin ders halkalarında okuttuğu kitaplar şunlardır:

- 1- İmam Malik bin Enes *el-Muvatta'*ı,
- 2- İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l -Ahkâm'ı*
- 3- Buhârî ve Müslim'in *Sahihayn'ı*.
- 4- İmam Nevevî'nin *Riyâzu's-Salihîn'i*.

Bouake kentindeki diğer camilerde de sünni imamların ders verdiği başka hadis ders halkaları bulunmaktadır.⁸⁴

3.1.1.2.1.3. Abidjan'daki Mısır Camii

Abidjan'da Abobo mahallesinde Mısır Camisi olarak bilinen camide sünnet-i nebevi ders halkaları yapılmaktadır. Sünnet ve hadis ilimlerine hizmet etmeye büyük bir ilgi duyan Diallo Ebu Bekir ve el-Hac Kamara, *Kütüb-i Sitte*'nin muhafazası ve ezberlenmesi için özel bir merkez kurmuştur.

Bu özel çaba, pazartesi günleri akşam ve yatsı namazları arasında Ebu Bekir Diallo tarafından, perşembe günleri aralarında koordineli bir program ile yürütülen ders takvimine göre devam ettirilmektedir. Ders halkalarında, katılanların seviyesine uygun olan konuları işlenmektedir. Katılım gösterenlerin çoğu genellikle halktandır. Bu eğitim kurumlarının idari işleriyle meşgul olan hocalar için de bir fırsattır.

Ders halkalarında okutulan kitaplar şunlardır:

- 1- İmam Nevevî'nin *Metnü'l- Erbaîn'i*,

⁸⁴ Nijer İslam Üniversitesi'nden Yussif Traore ile 25.01.2021 tarihinde saat 10:00'da yapılan röportaj. Yussif Traore: Nijer İslam Üniversitesi'nde Fıkıh bölümünde çalışmaktadır. Aynı zamanda Abidjan'da Daru'l-Kur'an Medresesinde öğretmenlik yapmaktadır.

2- İmam Nevevî'nin *Riyâzu's-Salihîn*'i.⁸⁵

3.1.2. Ders Halkalarının Sünnete Hizmete Katkıları

Ders halkalarının çoğu caminin İslam'daki yeri nedeniyle camilerde ve mahalle içindeki diğer belirlenen yerlerde yapılmaktadır. Çünkü camiler Allah'a kulluk ettikleri, onu andıkları ve içinde öğrenim gördükleri eğitim mekanıdır. Aynı şekilde camiler, ruhların beslendiği, anlaşmazlıkların giderildiği, ruhların olgunlaştığı, bireylerin kardeş olduğu, akrabalık, tanışıklık ve şefkat bağlarının güçlendiği salih bir ortamdır. Ayrıca camilerde insanlar, İslami şûrâ ile tecrübe alışverişinde bulunmaktadırlar. Bu ilmî ders halkaları, Fildişi Sahili'nin birçok şehrinde tahsil gören ilim talebeleri arasında yaygın hale getirilmiştir. Öyle ki öğrenciler, bu ders halkalarına katılmadan iyi bir eğitim seviyesine ulaşamayacağına kanaat getirmeye başlamışlardır. Aşağıda bu ilmi halkaların uygulandığı camilerden örnekler verilmiştir.⁸⁶

3.2. Medreselerde Verilen Eğitim

3.2.1. Fildişi Sahili'nde Medreselerin Tarihçesi ve Önemi

Medrese kelimesi sözlükte (درس الكتاب يدرسه درسًا ودراسة) kökünden gelen bir kelimedir. Buna göre bir kitabın iyice incelenip ve ezberleyinceye kadar inatla okunduğu, böylece ezberlenmesinin kolaylaşmasının öğretildiği yere medrese denir.⁸⁷ Medrese ayrıca şu şekilde de tanımlanır: “Belirli sayıda öğrenciye belirli bir düzeydeki belirli konuların uzman profesörler tarafından öğretildiği bir yer.”⁸⁸

Medrese, birey ve toplumu inşa etmek, bir şahsiyet oluşturmak, onu yetiştirmek, İslami değerleri ve ideali kazandırmak, toplumun inşasında reform yapmasına yardımcı olacak bilgi ve becerileri kazanmanın temeli olan asil bir misyona sahip bir eğitim ve sosyal hayat kurumudur. Medrese, bireyin; pratik, kültürel, ekonomik, sosyal ve medeni açılardan davranışsal olarak geliştirilmesini sağlar.⁸⁹

⁸⁵ Nijer İslam Üniversitesi'nden Kamara Abdulkarım ile 15.02.2021 tarihinde saat 17:00'da yapılan röportaj. Kamara Abdulkarım: Lisans eğitimini Nijer İslam Üniversitesi Hadis Bölümü'nde almıştır. Şu anda Sakafa Medresesinde öğretmenlik yapmaktadır.

⁸⁶ Nijer İslam Üniversitesi'nden Yussif Traore ile 25.01.2021 tarihinde saat 10:00'da yapılan röportaj.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “درس” mad., VI, 79; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1426/2005, I, 544.

⁸⁸ Hudayr, İbrahim b. Muhammed, *İdâratü'l-Müessesâtü't-Terbeviyye ve't-Ta'limiyye inde'l-Müslimîn*, s.91.

⁸⁹ Bkz. Bozkurt, Nebi, TDV İslam Ansiklopedisi, “Medrese” mad., Ankara, 2003, XXVIII, s. 323 vd.

Fildişi Sahili Cumhuriyeti'ndeki İslami eğitimin başlangıç tarihi, neredeyse İslam'ın ülkede yayılmaya başladığı tarihle aynı zamanlardadır.⁹⁰ Fildişi Sahili'nde İslam'ın tanıtılmaya ve yayılmaya başladığı sıralarda Kur'an Okulları ülkenin en büyük İslami eğitim kurumları niteliğindeydi.

Camilerde veya imamın evinde düzenlenen dini ders halkaları Kur'an okullarını ve medreselerini temsil etmekteydi. Bu dini ders halkaları, Ramazan ayı boyunca yapılan Kur'an-ı Kerim tefsir halkaları ile dini, sosyal ve diğer vesilelerle zaman zaman yapılan vaaz ve rehberlik halkalarından oluşmaktaydı.⁹¹

Sömürge öncesi dönemde eğitim, yaygın anlamıyla Kur'an okulları olarak bilenen medresede veya bulunan boş yerlerde verilmekteydi. Bu yerler, köy camisinin bir köşesi veya büyük bir ağacın altı olabilirdi.⁹²

Peygamber sünnetine hizmet etmek için onun mesajını taşıyan, davasını savunan ve İslam'ı tebliğ eden bir nesil yetiştirilmiş ve bu sorumluluğu hisseden Müslümanlar tarafından Fildişi Sahili toplumunda medreseler inşa ettirilmiştir.⁹³

1940'lı yılların sonu ve 1950'li yılların başında din eğitiminde değişim ve gelişmeler baş göstermiş ve Fildişi Sahili bazında İslami eğitimde değişim rüzgârları esmeye başlamıştır. Özel İslami okulların kökleri, geleneksel eğitim seviyesinden daha yüksek bir seviyede yayılmaya başlamıştır.⁹⁴

Müslümanlar birçok İslami medrese kurmayı başarmış ve İslami bilimleri öğretmek için komşu ülkeler olan Gine ve Mali'den akademisyenlerle çalışmışlardır. Medreselerdeki öğretmenlerin sayısı, ilköğretimde %85, ortaokullarda %50 ve üniversitelerde %30 oranlarında önemli bir artış göstermiştir.⁹⁵

İslam dinine karşı sorumluluk hissi yüksek olanlardan bazıları, bu öğretiyi yerine getirmiş ve İslam okullarının statüsünü yükseltmek için her türlü çabayı göstermiştir. Zira 1980'li yılların başında uygulanan eğitim süreçlerinde Fildişi Sahili ilköğretim aşamasının ötesine geçememiş, sadece çok az bir oran ortaöğretim seviyesine geçebilmiştir.

Medrese, Peygamber'in sünnetine hizmette, Cenab-ı Hakk'ın dinine daveti yaymakta, gençleri doğru İslam inancı konusunda eğitmekte, çeşitli ilimleri ve faydalı

⁹⁰ Bamba, Mustafa, et-Ta'limu'l-İslâmî fî Kotdivuar: *el-Vâki' ve'l-Me'mûl* "Afrika Davet Komitesi İslam Buluşması" adlı ilmi toplantıda sunulan bir bildiri, s. 5.

⁹¹ Konate Arna, *EL-Teâyyüşü 'l-İslâmî ve'l-Mesîhî*, s. 53.

⁹² Konate Arna, *EL-Teâyyüşü 'l-İslâmî ve'l-Mesîhî*, s-54.

⁹³ Bamba, Mustafa, Et-Ta'limu'l-İslâmî fî Kotdivuar: *el-Vâki' ve'l-Me'mûl*, s. 7.

⁹⁴ *EL-İslâm ve'l-Müslimûn fî Kotdivuar*, s. 77.

⁹⁵ Mecelletü "Kırâât Afrikiyye", Sayı:2, 1426 /2005 (Şa'bân/Eylül), s. 111.

bilgileri verirken, onların yeteneklerini geliştirmekte de şüphesiz büyük bir önemi haizdir.⁹⁶

Medreselerin önemine aşağıdaki noktalarda kısaca değineceğiz:

- 1- İslami medreseler, Fildişi Sahili'ndeki Müslümanların okuma yazma bilme oranını arttırmıştır.
- 2- İslami medreseler, Fildişi Sahili toplumu için sünnetin aydınlatılmasında önemli bir kaynak sayılmaktadır.
- 3- Bu medreseler genel olarak bütün topluma, özelde ise İslam toplumuna vaaz ve eğitim alanında öne çıkmışlardır.
- 4- Fildişi Sahili'ndeki Hristiyan okullarının en büyük rakibi İslam medreseleridir.
- 5- Fildişi Sahili'ndeki İslam medreseleri, genç ve yaşlı tüm Müslümanlar için önemli bir eğitim kaynağıdır.⁹⁷

Günümüzde medreselerde verilen eğitimler Fildişi Sahili İslami Arap Okulları Organizasyonu (OEECI) tarafından düzenlenmektedir.

OEECI: Fildişi Sahili Ülkesinde Arap İslâmî okullarının müfredatını standartlaştırmaya çalışan eğitim kuruluşudur. 6 Aralık 1997'de Abidjan'da Aboubacar Konaté tarafından kurulmuş ve halen kurucusu tarafından yönetilmektedir.

Organizasyon komitelerden oluşur: Medreselerde okutulacak kitapları inceleme Komitesi, Sınav Komitesi, Finans ve Bütçe Komitesi, Öğrenci Komitesi⁹⁸

Kuruluşun hedeflerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Fildişi Sahili'nde İslâmî din eğitiminin düzenlenmesi
- 2- Medreselerin Organizasyonu sağlamak ve benzer hedeflere sahip diğer ülkelerdeki derneklerle ilişkiler kurmak
- 3- İslami Arapça öğrenimini sağlamak
- 4- Öğretmenlerin kaliteli eğitim almalarını sağlamak

⁹⁶ Mağderî, Abdürrahim b. Muhammed, *el-Üsûsü'l-İlmiyye li Menheci'd-Da'veti'l-İslâmiyye*, s. 739.

⁹⁷ İsmail, *Müessesâtu't-Ta'limiyyeti'l-İslâmiyyet fi Cumhuriyeti Sahili'l-Âc ve Devruhâ fi'd-Daveti illallah*, s. 123.

⁹⁸ Bakri Kamara, İslami eğitim kurumları ve İslam kimliğinin korunmasındaki rolü Fildişi Sahili, uluslararası Afrika üniversitesi Sudan, Yüksek Lisans Tezi, 2018 S 76.

- 5- Öğretim kadrosunun durumunun yeniden değerlendirilmesi ve dersler, kurslar ve forumlar yoluyla öğretmenlerin yetiştirilmesi
- 6- Üyeler arasında iş birliğini ve hoşgörüyü sağlamak⁹⁹

3.2.2. Fildişi Sahilindeki Medreselerden Örnekler

3.2.2.1. Boundougua Benî Teym Medresesi

1954 yılında Ouattara İshaka tarafından kurulmuştur. Günümüzde Dr. Ahmed Kuddûsî Tamtî tarafından yönetilmektedir. Fildişi Sahilinde kurulan ilk medrese olması açısından önem taşımaktadır. Bu okul anaokulundan liseye kadar bir dizi sınıf içerir. Eğitim, karma olarak devam etmektedir. Devlet ve Fas müfredatı olmak üzere ikili müfredat uygulanmaktadır. Dinî ders kitapları Fas ülkesinden tedarik edilmektedir. Lisans derecesine sahip yirmi beş öğretmen ve diğerleri en az lise diploması sahibi olan öğretmenlerden oluşmaktadır. Günümüzde 982 öğrencisi mevcut olup bugüne kadar 2758 öğrenci mezun vermiştir.

Benî Teym ve'l-Hadis Medresesi'nde Okutulan Hadis kitapları:

İlkokul Aşaması:

- 1- *Tuhfetü'l-Etfâl*: İlkokul ikinci ve üçüncü sınıflar için Sahih-i Buhari'den seçilmiş hadislerden okul öğretmenleri tarafından hazırlanan bir derlemedir.
- 2- *el-Erbaîn en-Neveviyye*: İmam Nevevi'nin eseri olup, ilkokul dördüncü sınıflar için okutulmaktadır.
- 3- *Mukarraru'l-Hadîs*: Suudi Arabistan Krallığı'nın ilkokul beşinci sınıf için hazırladığı bir ders materyalidir.

Ortaokul Aşaması:

- 1- *Teysîru'l-Allâm Şerhu' Umdeti'l- Ahkâm* El-Bessâm'ın ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.

Lise Aşaması:

- 1- *Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm* Muhammed bin İsmail es-San'ani'nin eseri

⁹⁹ Moussa Dıabate Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nde Arapça Öğretimi, Gerçeklik ve Gelecek Doktora Tezi, Kur'an-ı Kerim Üniversitesi, Sudan 2015, s25

birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar okutulmaktadır.¹⁰⁰

3.2.2.2. Darü'l-Hadis Medresesi

1960 yılında Fildişi Sahili Bouake şehrinde Şeyh Hac Morey Moussa Kamara tarafından kurulmuştur. Günümüzde Abdullah Sidibe tarafından yönetilmektedir. Darü'l-Hadis Okulu, Peygamber'in Sünnetine hizmet etme ve Fildişi Sahili'ndeki gençlerin Arapça dilindeki seviyesini yükseltmede büyük bir rolü olan en eski İslami eğitim kurumlarından biridir Eğitim karma olarak sürdürülmektedir. Uygulanan müfredat şu anda mevcut hükümet ve Suudi Arabistan Krallığı eğitim müfredatı olmak üzere hibrittir. Okutulan dinî ders kitapları Suudi Arabistan'dan karşılanmaktadır. Medresede Hanbeli düşünce sistemine uygun eğitim verilmektedir. Medrese, çok sayıda derslik içermekte olup hali hazırda 5000 bin öğrenciye eğitim vermekte olup bugüne kadar 8014 öğrenci mezun etmiştir.

Daru'l-Hadis Medresesinde Okutulan Hadis Kitapları:

İlkokul Aşaması:

1. *Nefâisü'l-Kelâm*: Kitap üç bölüme ayrılmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıflardaki öğrencilerin düzeyine göre, okul öğretmenleri tarafından hazırlanan sahiheynden (Buhari ve Müslim) seçilmiş hadislerden oluşur.
2. *el-Müminü's-Sağîr*: Sahiheynden seçilen ve beşinci sınıf için okul öğretmenleri tarafından hazırlanan hadis seçmelerinden öğrenim görür.
3. *El-Erbaîn en-Nebeviyye*: Altıncı sınıf için İmam Nevevi tarafından hazırlanan Peygamber'in (s.a.s.) kırk hadisi müfredat olarak sunulur.

Ortaokul Aşaması:

- 1- *Bülûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*: Hafız İbn Hacer el-Askalâni'nin eseridir.
- 2- *Teyisîru'l-Allâm Şerhu' Umdeti'l- Ahkâm*: El-Bessâm'ın eseridir.
- 3- *Umdetü'l- Kârî Şerhu Sahihi'l- Buhârî*: Bedreddin el-Aynî tarafından kaleme alınan Buharî'nin *el-Camiu's-Sahih* adlı eserinin şerhidir.

¹⁰⁰ Abouhassane Ouattara ile 08.06.2021 tarihinde saat 10:00'da yapılan röportaj. Abouhassane Ouattara : Nijer İslam Üniversitesinde lisans eğitimini almıştır. Şu anda Hidâyetü'n-Nâşîin ve'l-Hadis Medresesi'de öğretmenlik yapmaktadır.

Lise Aşaması:

- 1- *Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Merâm*: Muhammed bin İsmail es-San'ani tarafından hazırlanmış olup Hafız İbn Hacer el-Askalâni'nin *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm* adlı eserinin şerhidir.

Özetlemek gerekirse çok sayıda ilim öğrencisi bu okuldan mezun olmuştur. Eğitim müfredatı şu anda hükümet ve Suudi Arabistan Krallığı eğitim müfredatı olmak üzere hibrittir. Darü'l-Hadis Okulu, Peygamber'in Sünnetine hizmet etme ve Fildişi Sahili'ndeki gençlerin Arapça dilindeki seviyesini yükseltmede büyük bir rolü olan en eski İslami eğitim kurumlarından biridir.¹⁰¹

3.2.2.3. Dalova Ensâru'l-Kur'an ve's-Sünneti'l-Muhammediyye Medresesi

1960 yılında Mustafa Si Yakub tarafından kurulmuştur. Günümüzde Şeyh Muhammed Si tarafından yönetilmektedir. Birkaç sınıf içeren bu okulda şu an Medine İslam Üniversitesi'nden mezun bir grup öğrencinin eğitim görmesi açısından önem arz etmektedir. Karma eğitim yapılmaktadır. Kuruluşundan bugüne kadar 3700 mezun vermiştir.

Dalova Ensâru'l-Kur'an ve'l-Hadis Medresesi'nde Okutulan Hadis Kitapları

İlkokul Aşaması:

- 1- *Nefâisü'l-Kelâm*: Kitap üç bölüme ayrılmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıflardaki öğrencilerin düzeyine göre, okul öğretmenleri tarafından hazırlanan sahiheynden (Buhari ve Müslim) seçilmiş hadislerden oluşur.
- 2- *Mukarraru'l-Hadîs*: Suudi Arabistan Krallığı'nın ilkokul Dördüncü Beşinci ve Altıncı sınıfları için hazırladığı bir ders materyalidir.

Ortaokul Aşaması:

- 1- El-Bessâm'ın *Teysîru'l-Allâm Şerhu' Umdeti'l- Ahkâm*'ı, Ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.

¹⁰¹ Abdrahmane Toure ile 05. 11.2021 tarihinde saat 19:00'da yapılan röportaj.

Lise Aşaması:

- 1- Bedreddin el-Aynî'nin *Umdetü'l- Kârî Şerhu Sahihi'l- Buhârî*'si, Birinci, sınıf için hazırlanan hadis kitabıdır.
- 2- İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bârî*'si, ikinci ve üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.¹⁰²

3.2.2.4. Dâru'l-Kur'an ve'l-Hadis Medresesi

1972'de Şeyh Muhammed Sidibeh'in evinin bulunduğu bölgede ev sahibi tarafından bağışlanan bir arsa üzerinde yapmış olduğu eğitim öğretim faaliyeti bu medresenin temelini oluşturur. Şeyh Muhammed Sidibeh'in vermiş olduğu ilmî sohbetlerden ve öğretilerinden faydalanan büyükler bu derslerin faydasını görünce çocuklarını eğitmek için bir medrese inşa etmesini istemişlerdir. Bu medrese günümüzde Abdulkarim Sidibeh tarafından yönetilmektedir. Dâru'l-Kur'ân ve'l-Hadis Medresesi'nde verilen eğitimde dinî eğitim dışında fen bilimleri için çalışmayı kolaylaştırmak amacıyla çağdaş eğitim materyalleri bulunmaktadır. Kur'an ve Sünneti esas alan müfredatta hükûmet müfredatı ile Suudi Arabistan müfredatı olmak üzere ikili müfredat uygulanır. Hanbeli Mezhebine göre eğitim verilen bu kurumda dinî kitaplar Suudi Arabistan'dan karşılanır. Fransızca dersler de verilir. Öğrenciye ulusal sertifika alma, ulusal üniversitelere ve devletin yüksek kurumlarına kaydolma fırsatı vermesi açısından medrese önem taşımaktadır. Öğrenci yine aldığı bu sertifika ile Arap ve İslam üniversitelerinde, özellikle Nijer İslam Üniversitesi'nde, eğitimine devam edebilir. Medrese kuruluşundan bugüne kadar 1903 mezun vermiştir.¹⁰³

Dâru'l-Kur'ân ve'l-Hadis Medresesi'nde Okutulan Hadis kitapları

Dâru'l-Kur'ân Okulu'nda, Sünnet kitaplarından öğrencilerine çeşitli eğitim seviyelerinde kelimeler öğretilir:

İlkokul Aşaması:

- 1- *Tuhfetü'l-Etfâl*: İlkokul ikinci ve üçüncü sınıflar için Sahih-i Buhari'den seçilmiş hadislerden okul öğretmenleri tarafından hazırlanan bir derlemedir.
- 2- *el-Erbain en-Neveviyye*: İmam Nevevi'nin eseri olup ilkokul dördüncü sınıflar için okutulmaktadır.

¹⁰² Alpha Toure ile 07.06.2021 tarihinde saat 20:00'da yapılan röportaj. Alpha Toure: Nijer İslam Üniversitesinde lisans eğitimini almıştır. Şu anda halen öğretmenlik yapmaktadır.

¹⁰³ Alpha Toure ile 05.11.2021 tarihinde saat 11:00'da yapılan röportaj.

Ortaokul Aşaması:

- 1- El-Bessâm'ın *Teysîru'l-Allâm Şerhu' Umdeti'l- Ahkâm*'ı, ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar okutulmaktadır.

Lise Aşaması:

- 1- Muhammed bin İsmail es-San'ani'nin, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm*'ı, birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda okutulmaktadır.¹⁰⁴

3.2.2.5. Khoroko İslam Medresesi

1975 yılında Bazumana Konate tarafından kurulmuştur. Şu anda Kamara Omar tarafından yönetilmektedir. Medrese ilkokul, ortaokul ve liseden oluşan bir dizi sınıf içermektedir. Bugüne kadar 2009 öğrenci mezun vermiştir. Medresede lisans derecesine sahip otuz beşten fazla profesör olup şimdiye kadar (700) yedi yüz kız ve erkek öğrenci mezun vermiştir.

Khoroko İslam Medresesinde Okutulan Hadis kitapları:

İlkokul Aşaması:

- 1- *Mukarraru'l-Hadîs*: Suudi Arabistan Krallığı'nın ilkokul Birinci İkinci sınıf için hazırladığı bir ders materyalidir.
- 2- *el-Erbaîn en-Neveviyye*: İmam Nevevi'nin eseri olup, ilkokul dördüncü sınıflar için okutulmaktadır.
- 3- *Mukarraru'l-Hadîs*: Suudi Arabistan Krallığı'nın ilkokul beşinci sınıf için hazırladığı bir ders materyalidir.

Ortaokul Aşaması:

- 1- El-Bessâm'ın *Teysîru'l-Allâm Şerhu' Umdeti'l- Ahkâm*'ı,

Ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için hadis kitabıdır.

¹⁰⁴ Abdoulkerim Toure ile 05.11.2021 tarihinde saat 11:00'da yapılan röportaj. Abdoulkerim Toure: Medine İslam Üniversitesinde Lisans eğitimini almıştır. Şu anda öğretmenlik yapmaktadır.

Lise Aşaması:

- 1- Muhammed bin İsmail es-San'ani'nin, *Sübü'lü's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Merâm*'ı, birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar okutulmaktadır.¹⁰⁵

3.2.2.6. Hidâyetü'n-Nâşiîn Medresesi ve Nebevî Sünnet Hizmetine Katkıları

1981 yılında İshak Sidibi tarafından kurulmuştur. Günümüzde Abdullah Garasoba tarafından yönetilmektedir. Bu okul ilk, orta ve lise okul dönemlerini içermektedir. Karma eğitim verilir. Eğitim müfredatı ikili bir müfredata göre eğitim uygulanmaktadır. Günümüzde 700 öğrenci eğitim görmektedir. Şimdiye kadar 2600 öğrenci mezun vermiştir. Peygamber'in sünnetine hizmet etmede Fildişi Sahili'nde önemli bir role sahiptir.

Hidâyetü'n-Nâşiîn ve'l-Hadis Medresesi'nde Okutulan Hadis kitapları:

İlkokul Aşaması:

- 1- İlkokul Birinci ikinci ve üçüncü sınıflar için Sahih-i Buhari'den seçilmiş hadislerden okul öğretmenleri tarafından hazırlanan bir derlemedir.
- 2- *el-Erbaîn en-Neveviyye*: İmam Nevevi'nin eseri olup, ilkokul dördüncü sınıflar için okutulmaktadır.

Ortaokul Aşaması

- 1- Hafız İbn Hacer el-Askalâni'nin *Bülûğu'l-Merâm*'i, birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.

Lise Aşaması:

- 1- *Neylü'l Evtar* Muhamed b, Ali b, Muhamed El- Şevkani, Birinci, İkinci sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.
- 2- Es-Suyûtî'nin *Tedribu'r- Râvî*'si, üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Abdoulbasite Konate ile 14.06.2021 tarihinde saat 15:00'da yapılan röportaj. Abdoulbasite Konate: Abidjan'da bulunan Afrika İslam Üniversitesinde eğitim vermektedir.

¹⁰⁶ Ali Djarassouba ile 07.06.2021 tarihinde saat 15:00'da yapılan röportaj. Ali Djarassouba: Lisans eğitimini Medine İslam Üniversitesinde almıştır. Hidâyetü'n-Nâşiîn Medresesinde şu anda öğretmenlik yapmaktadır.

3.2.2.7. Odienne İslam Medresesi

1985 yılında Ebubekir Saveni kurmuştur. Vazumana Svani tarafından yönetilmektedir. Bu medrese Fildişi Sahili Dingli bölgesindeki en büyük medreselerden biridir. Karma eğitim vermektedir. 860 öğrencisi bulunan bu medrese günümüze kadar 1845 mezun vermiştir.

Odienne İslam Medresesi ve'l-Hadis Medresesi'nde Okutulan Hadis kitapları

İlkokul Aşaması:

- 1- *el-Erbain en-Neveviyye*: İmam Nevevi'nin eseri olup, ilkokul ikinci üçüncü ve dördüncü sınıflar için okutulmaktadır.
- 2- *Mukarraru'l-Hadis*: Suudi Arabistan Krallığı'nın ilkokul beşinci ve altıncı sınıf için hazırladığı bir ders materyalidir.

Ortaokul Aşaması:

- 1- *Kitabu'l-Hadis li's-Saffi'l-Evvel*: Suudi Arabistan Krallığı Millî Eğitim

Bakanlığı tarafından ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.

Lise Aşaması:

- 1- - El-Bessâm'ın *Teysîru'l-Allâm Şerhu' Umdeti'l- Ahkâm*'ı. Birinci, İkinci ve Üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.¹⁰⁷

3.2.2.8. Touba Ebu's-Sümâme Medresesi

1987 yılında Cisse Aboucabbar tarafından kurulan bu medrese şu anda Yusuf Fadiga tarafından yönetilmektedir. Karma eğitim vermektedir. 2147 öğrenci mezun vermiştir.

Bu İslami eğitim kurumlarının Fildişi Sahili'nde kurulmasının amacı, İslam'ı tam ve doğru bir şekilde anlamak, Hz. Peygamber'in sünnetine hizmet etmek, Müslümanların kalplerine doğru İslam inancını yerleştirmek ve yaymaktır.

Ebu's-Sümâme Medresesi ve'l-Hadis Medresesi'nde Okutulan Hadis kitapları:

¹⁰⁷ Ousmane Konate ile 21.06.2021 tarihinde saat 17:00'da yapılan röportaj. Lisans eğitimini Medine İslam Üniversitesinde almıştır. Şu anda Abidjan'da imamlık yapmaktadır.

İlkokul Aşaması:

- 1- *Tuhfetü'l-Etfâl*: İlkokul ikinci ve üçüncü sınıflar için Sahih-i Buhari'den seçilmiş hadislerden okul öğretmenleri tarafından hazırlanan bir derlemedir.
- 2- *el-Erbain en-Neveviyye*: İmam Nevevi'nin eseri olup, ilkokul dördüncü ve Beşinci sınıflar için okutulmaktadır.

Ortaokul Aşaması:

- 1- El-Bessâm'ın *Teysîru'l-Allâm Şerhu' Umdeti'l- Ahkâm*'ı. Birinci, İkinci ve Üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır.

Lise Aşaması:

- 1- İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bârî*'si. Birinci, İkinci ve Üçüncü sınıflar için hazırlanan hadis kitabıdır,¹⁰⁸

3.2.3. Medreselerin Sünnete Hizmete Katkıları

Fildişi Sahili'nde Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünnetini öğreten medreseler, Müslüman çocuklara İslam dininin ilkelerini, ahlakını ve ibadetlerini öğretmede büyük rol oynamıştır. Yapılan bir araştırım oplumdaki konumunu ve önemini aşağıdaki noktalarda ortaya koymaktadır:

- 1- İslami eğitim, Fildişi Sahili'nde toplumun tüm sınıfları arasında yaygın bir özellik kazanmıştır.
- 2- Bu ilimlere hâkim olmak için, geçmişten günümüze hem Müslümanlardan hem de putperestlerden talep olmuştur. Çünkü İslami eğitim, dinsiz eğitim otoritesini kendisinden nefret ettirmemiş; aksine yönetim, ona yenilikçi ve hayati beceriler kazandırarak desteklemiştir.
- 3- Gençleri kucaklamak ve onlara Kur'an ve Peygamber'in Sünnetini öğretmek için uygun bir mekân ve ana-babası İslam'a girmemiş çocukları cezbetmek için uygun bir fırsat olarak görmek.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Yacouba Cisse ile 23.07.2021 tarihinde saat 14:00'da yapılan röportaj. Yacouba Cisse : Lisans eğitimini Nijer İslam Üniversitesinde almıştır. Şu anda öğretmenlik yapmaktadır.

¹⁰⁹ Bamba, Mustafa, Et-Ta'limu'l-İslâmî fi Kotdivuar: *el-Vâki' ve'l-Me'mûl*, s. 104.

3.3. Üniversitelerde Sünnete Dair Verilen Eğitim

Suudi Arabistan, Mısır, Tunus, Fas, Libya, Sudan, Nijer ve Moritanya gibi Arap ülkelerine göç eden Fildişi Sahili gençlerinden oluşan ilk grubun geri dönmesiyle Fildişi Sahili'nde İslami eğitimde büyük bir değişim ve gelişim patlaması yaşandı. Böylece modern özel üniversite sisteminin kökleri, Fildişi Sahili'nin tüm bölgelerinde daha yüksek ve daha iyi organize edilmiş bir düzeyde yayılmaya başladı. Geçen yüzyılın ellili yıllarından önceye kadar hiç mevcut olmayan eğitimin üniversite düzeyine kadar gelişmesini sağladı. 2007 yılında Abidjan şehrinde üniversiteler kuruldu. Günümüzde Fildişi Sahili'nde toplam olarak yedi tane özel İslam Üniversitesi bulunmaktadır. Afrika İslam Üniversitesi, Furkan Üniversitesi, Menar Üniversitesi, el-Gadîr Üniversitesi Abidjan'da; Sekafa Üniversitesi Man'da, Birr ve Tayyibe Üniversitesi Bouke'de bulunmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında üç Furkan Üniversitesi, Afrika İslam Üniversitesi ve Menar Üniversitesi olmak üzere üç üniversite hakkında gelen bilgiler, faaliyetler öğrencilerine okutmuş olduğu hadis kitaplarına ulaştık.

3.3.1. Furkan İslam Üniversitesi

Furkan İslam Üniversitesi, dinî eğitim veren özel bir üniversitedir. Üniveriste, 2009 yılında Musa Fadega tarafından Fildişi Sahili'nin başkenti olan Abidjan'da kurulmuş olup halen kurucusu tarafından yönetilmektedir. Arapça, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç dilde eğitim verilmektedir. Kendi içinde ve tüzüğünde belirtilen kanun, yönetmelik ve gerekliliklere tabidir. Uluslararası kabul görmüş standartlara sahip bir üniversite olarak yedi yüz öğrencisiyle eğitim vermeye devam etmektedir. Hanbeli mezhebi anlayışında eğitim vermektedir. Üniversite ilk mezunlarını 2013 yılında vermiştir. Üniversite, yurt içi ve yurt dışında sahip olduğu konumundan dolayı öğrencilerine çeşitli üniversitelerden burs, yüksek lisans, doktora gibi imkanlar sunmaktadır. Arap ülkelerinden çeşitli ilimlerde uluslararası derecelere (yüksek lisans ve doktora) sahip profesörlerle eğitimini sürdürmektedir. İçinde öğrencilerin ve mahalle sakinlerinin günlük ibadetlerini yerine getirebilmeleri sağlayacak büyük bir cami bulunmaktadır.

Üniversite şu anda, geleceğin liderlerinin entelektüel, sosyal ve kişisel değerlerini canlandırmayı amaçlamaktadır. Hali hazırda üniversitede İlahiyat, dil, hukuk, sosyoloji, bilişim ve lisansüstü çalışmalar fakültesi bulunmaktadır. Ayrıca, bilgisayar, ekonomi,

yönetim ve yukarıda belirtilen diğer bölümler gibi ulusal üniversitelerde hükümet müfredatına göre bilimsel disiplinlerin öğretimini benimser ve bunu Müslüman olmayan Fildişi'li gençleri İslam'la tanıştırmak ve davet etmek için bir iletişim aracı olarak kullanır ve sünnet ve onlara sahih inanç hakkında bilgi edinme fırsatı sunar.

Fildişi Sahili'ndeki El-Furkan İslam Üniversitesi, İslam'a ve genel olarak Müslümanlara hizmet etmek amacı esas alınarak kurulmuştur. Özellikle Fildişi Sahili'nde ve komşu ülkelerde “hak din” kavramlarının yayılmasında, ıslahında ve peygamberin sünnetinin uygulanmasında aktif rol oynamaktadır.

Furkan İslam Üniversitesi'nin genel hedeflerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Fildişi Sahili'ndeki yüksek eğitim kademelerinde İslamî eğitim ihtiyaçlarının karşılanması,
- 2- İslam'ın bugün ve gelecek nesiller için her düzeyde doğru bir şekilde sunulmasına katkıda bulunmak,
- 3- Dünya çapında kabul görmüş standartlarıyla en üst düzeyde eğitim verilmesi,
- 4- Yükseköğretimde dini ve uygulamalı fakülteler kurarak bilimsel ve sosyal değerleri yaymak, ülkenin geleceği için lider şahsiyet oluşturmak,
- 5- Fildişi Sahili toplumunun ihtiyaçlarına uygun olarak prestijli, bilimsel disiplin eğitimi almış, yüksek nitelikli devlet insanlarının yetiştirilmesine katkıda bulunmak,
- 6- Öğrencilere üç uluslararası dilde (Arapça, Fransızca, İngilizce) ve realitenin gerektirdiği bazı bilimlerde devletin bilimsel hayatına entegre olabilmesi için eğitim vermek.

Özel hedefleri şunlardır:

- 1- Fildişi Sahili'nde sünnet anlayışının yayılması,
- 2- Marjinal görüşler ve kötü alışkanlıklarla mücadele edilmesi,
- 3- İslam'ın dinî değerlerinin korunması.

Furkan İslam Üniversitesinde eğitim yılları ve dönemlerine göre okutulan Hadis kitapları şunlardır:

- 1.yıl Birinci ve İkinci Dönem *Sahih-i Buhari*
- 2.yıl Birinci ve İkinci Dönem *Sahih-i Müslim*
- 3.yıl Birinci Dönem *Sünen-i Ebu Davud*; İkinci Dönem *Sünen-i Tirmizi*
- 4.yıl Birinci Dönem *Sünen-i Nesaî*; İkinci Dönem *Sünen-i İbn Mâce*

3.3.2. Afrika İslam Üniversitesi (Abidjan)

Fildişi Sahili İslam toplumunun ülkedeki yükseköğretim krizinden muzdarip olduğu ve bu krizin öğrenci topluluklarını entelektüel, kültürel, ekonomik, politik ve benzeri yönlerden diğer öğrencilerden farklı kıldığı ve çeşitli çalışma alanlarını etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, Muhammedî mesajın yükünü taşıyan bir millete böyle bir sorun yaşamak yakışmamaktadır. Fildişi Sahili'ndeki Yüksek İmamlar Kurulu'nun arzusu, imamların ve vaizlerin, Peygamberin Sünnetine hizmet etmek için toplumlarında entelektüel, kültürel ve sosyal değişim yaratmaya katılmalarıydı.¹¹⁰

Afrika İslam Üniversitesi, Yüksek Öğrenim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı'nın 25/05/2007 tarihli ve 0327 sayılı izni kapsamında Abidjan'ın güneyinde Fildişi Sahilinde İmam Yetiştirme Enstitüsü (*Institut Despredicateur en Côte d'Ivoire*) adı ile faaliyet göstermiştir. Afrika İslam Üniversitesi olarak 2009 tarihinde eğitim vermeye komşu ülkeden öğrenci kabul etmeye başlamıştır¹¹¹. 2022 yılında hükümet tarafından Hukuk Fakültesi açılmıştır. Öğrenim dönemi sayısı, altı yarıyıl olmak üzere üç yıldan oluşmaktadır.

Fildişi Sahili İslam toplumu ülkedeki yükseköğretim krizinden olumsuz etkilenmektedir. Bu kriz öğrenci topluluklarını entelektüel, entelektüel, kültürel, ekonomik, politik ve benzeri yönlerden diğer öğrencilerden farklı kılmaktadır. Afrika İslam Üniversitesi çalışma alanını da etkileyen bu durumu ortadan kaldırmak ve İslam toplumunda sosyal değişim yaratmak amacıyla COSIM tarafından kurulmuştur.

Üniversitenin idari yapısı içerisinde müdürlük, sekreterlik, sınav ve mali yönetim ile diğer ofisler bulunmaktadır. Üniversitenin bilimsel makale kütüphanesi ve en son teknolojiyle donatılmış elektronik bir kütüphanesi vardır.

Üniversitedeki müfredat ülkedeki devlet üniversitelerinin ikili müfredatıdır. Bu müfredat üniversite tarafından Fildişi Sahili ortamına uygun disiplinlere göre geliştirilmiştir.

¹¹⁰ Afrika İmamlarını ve Vaizlerini Yetiştirme Yüksek Enstitüsü Rehberi, s. 4.

¹¹¹ Afrika İmamlarını ve Vaizlerini Yetiştirme Yüksek Enstitüsü Rehberi, s. 7.

Üniversitede aşağıdaki akademik bölümler bulunmaktadır:

Birinci bölüm “Din İlimleri”dir. Bu bölüm altında iki uzmanlık alanı vardır.

- 1- İmamet ve Rehberlik: Bu bölüm, kamplarda, hastanelerde, üniversitelerde, cezaevlerinde ve diğer kamu kurumlarında imam ve rehberler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.
- 2- İslam’a Davet Konusunda Bilgilendirme: Bu uzmanlık alanı, İslami davetin tarihi, esasları, Peygamber’in hayatı konusunda bilgilendirmeleri içerir. Ayrıca yanlış düşüncelere nasıl cevap verileceği ve bunların devletin dili olan Fransızca’da Fildişi tarihi bilgisi ile anlatımı gibi müdafaa materyallerini içermektedir.

İkinci Bölüm “Şeriat veya Hukuk” bölümüdür. Bu bölüm, ülkenin siyasi koşullarının bilgisi ile şeriat, hukuk ve kanun politikalarında karşılaştırmalı çalışmalarda uzmanlaşmayı içermektedir.

Üçüncü Bölüm “Camilerin ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Yönetimi”dir. Bu bölüm, eğitim ve İslami eğitim kurumlarını hakkındaki bilgilendirmeler ve bunların İslam dinine davetteki rollerini içermektedir.¹¹²

Dördüncü Bölüm “Lisansüstü Eğitim Fakültesi”dir.

Üniversitenin, yukarıda saydığımız faaliyetlerin yanı sıra belirlemiş olduğu hedefleri şöyle özetleyebiliriz:

- 1- İlmi, tüm İslami kökenleriyle yeniden irtibatlandırmak,
- 2- İslam’ı yaymak, İslamî inancın ve kültürün özünü korumak, aşırı yorumlardan uzaklaştırmak
- 3- İmamları, vaizleri ve rehberleri hizmet için hazırlamak ve rehabilite etmek. Peygamberin Sünnetine hizmet etmek için davet çalışmaları yürütmek. Dindeki önceliklere göre İslam toplumlarına hizmet etme çabalarını koordine etmek.

Bu çalışmalar için, İbn Abbas'tan rivayet edilen hadiste Resulallah'ın (s.a.v.) Muaz bin Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde ona verdiği tavsiyeler delil olarak esas alınmıştır.¹¹³

¹¹² Afrika İmamlarını ve Vaizlerini Yetiştirme Yüksek Enstitüsü Rehberi, s. 6.

¹¹³ Buhârî, “Meğâzî”, 60.

- 4- Yükseköğretim uzmanlarına destek olmak.
- 5- Doğru Arapça ve Fransızca ile eğitim, mühendislik, iktisat ve hukuk bilimlerini öğretmek.¹¹⁴
- 6- Müslümanlara yükseköğrenim fırsatı sunmak
- 7- Öğrencilerine liderlik vasfı kazandırmak,
- 8- Toplumun gelişimine öğrencilerinin aktif olarak katılımını sağlamak.¹¹⁵

Afrika İslâm Üniversitesinde eğitim-öğretim Fransa'nın üniversitelerde benimsediği eğitim sistemi Licence/ Master/ Doctora (LMD) modeline göre yürütülür. Buna göre eğitim süresi şu şekildedir: lisans 6 dönem (lise diploması + 3 yıl), Master 10 dönem (lise diploması + 5 yıl), Doktora 16 dönem (lise diploması + 8 yıl)

Afrika İslâm Üniversitesinde eğitim yılları ve dönemlerine göre okutulan Hadis kitapları şunlardır:

1.yıl Birinci ve İkinci Dönem *Mustahu'l Hadis-Sahihayn*

2.yıl Birinci ve İkinci Dönem *Fıkhu'l Hadis-Neylü'l evtar li-şevkânî: İbn Teymiye'nin*

(ö.652/1254) el-Müntekâ'l-ahbâr adlı, ahkâm hadislerini içeren eserine yazdığı Neylü'l-evtâr isimli şerhi gelmektedir.

3.yıl Birinci ve İkinci Dönem el- Münteka: Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî (ö. 307/919-20)

3.3.3. Manar İslam Üniversitesi

Manara İslam Üniversitesi Fildişi Sahili'nin başkenti Abidjan'da 2019 yılında kurulan bir eğitim kurumudur, YOUNOÛS TOURE tarafından kurulmuştur, Kurucu YOUNOÛS TOURE, Fildişi Sahili'nde Arap ülkelerinden İslam araştırmaları alanında doktora derecesi alan ikinci kişidir. Mekke'deki Ümmü'l Kurra Üniversitesi'nde "İslâmî Doktrinler" başlıklı tez çalışması ile doktorasını tamamlamıştır.

Manara İslam Üniversitesi, başta Fas olmak üzere uluslararası üniversitelerin programlarını ve çalışmalarını yakından takip etmektedir. Üniversite, Arap okullarından

¹¹⁴ I Afrique formation, s. 1-2-3.

¹¹⁵ I Afrique formation, s. 2.

mezun olanlar için daha geniş bir ufuk açmakta ve toplumla bütünleşmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca Fildişi toplumunun özelliklerini ve ihtiyaçlarını dikkate almaktadır.

Üniversitede yerel dil olması sebebiyle hem Arapça hem de Fransızca dillerinde eğitim vermektedir. Yabancı dil olarak İngilizce okutulmaktadır. Üniversitenin kız ve erkek olmak üzere toplam 1500 öğrencisi bulunmaktadır. Üniversitede İlahiyat ve Arap Dili Fakültesi olmak üzere iki fakülte bulunmaktadır. Üniversitede çeşitli disiplinlerde farklı uluslararası üniversitelerden mezun yüksek lisans ve doktora sahip profesörlerle eğitime devam etmektedir.

Üniversite bilimsel, Kültürel ve uygarlık düzeyine ulaşabilmeyi, özgün bir şekilde çağdaş yaşam koşullarına uyum sağlamaya çalışmayı misyon edinmiştir.

Üniversitenin, yukarıda saydığımız faaliyetlerin yanı sıra belirlemiş olduğu hedefleri şöyle özetleyebiliriz:

- 1- Eş'ari inancı, Maliki içtihatları ve Sünni Cüneyt Tasavvufu ile bütünleşmiş bir İslami kişilik inşa etmek,
- 2- Çağın ruhunu, inanç ve değerler arasındaki ilişkinin doğasını anlayan bir kişilik oluşturmak,
- 3- Farklılıkların bir arada yaşandığı Fildişi Sahili'nde ılımlı, kapsamlı bakış açısı ile hoşgörü, diyalog ve barış içinde bir arada yaşama değerlerinin teşvik edildiği bir atmosfer yaratmak,
- 4- Öğrenciyi din ve dünya bilimlerinde dengeli bir bilimsel nitelikte donatmak,
- 5- Öğrenciyi çeşitli bilgi kaynaklarından, bilimsel yöntemden ve modern teknolojiden yararlanacak şekilde yetiştirmek,
- 6- Öğrencinin sosyal ve ekonomik çevreye entegre olmasını sağlayan bilimsel ve mesleki becerilerini geliştirmek,
- 7- Öğretim ve bilimsel araştırma sürecinde kalite standartlarına ulaşmak,

Manar Üniversitesinde LMD Fransız Usulü eğitim benimsenmektedir. Buna göre eğitim üç yıl devam etmektedir. Üniversitesinde eğitim yılları ve dönemlerine göre okutulan Hadis kitapları şunlardır:

- 1.yıl Birinci ve İkinci Dönem İmam Malik'in Muvatta'ı
- 2.yıl Birinci ve İkinci Dönem *Sahih-i Müslim*
3. yıl Birinci ve İkinci Dönem *Sahih-I Buhari*

3.3.4. Üniversitelerin Sünnete Hizmete Katkıları

Üniversite, Fildişi Sahili’nde İslami eğitim kurumlarının kurulmasına öncülük etmiştir. Yapmış olduğu çalışmalarla Peygamberin Sünnetine hizmet etmek için önemli faaliyetlerin önünü açmıştır. Genel olarak toplumda entelektüel, kültürel, sosyal değişimi başlatmış olup özellikle İslam’a davet alanlarında etkin rollerde bulunmuştur. Üniversitenin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri şöyle özetleyebiliriz:

- 1- Üniversiteler ile camilerde ilmi kurslar ve kamplar düzenlemişlerdir. Peygamberin sünnetinin öğrenilmesini sağlamak amacıyla İmam Malik’in *Muvatta’* ve İbn Hacer el-Askalânî’nin *Bulûğu’l-Merâm* gibi önemli hadis çalışmaları hakkında seminerler vermişlerdir.
- 2- İmamları ve vaizleri tek bir zeminde birleştirmiştir.
- 3- Halkı bilgilendiren vaizler arasında dağılmayı ve bölünmeyi kınamıştır.
- 4- Camilere imam ve vaiz tayin edilmesini sağlamıştır.
- 5- Fransız devlet üniversitelerindeki ortaokul öğrencilerine çeşitli dersler vermişlerdir.
- 6- Devletten İslami eğitim kurumlarının hakkını vermesini talep etmektedir.
- 7- Öğrencileri hadis ezberlemeye teşvik etmişlerdir.

BÖLÜM IV

DERS HALKASI YÖNTEMİYLE SÜNNETE HİZMET EDEN ŞAHSİYETLER

Bu bölümde camilerde veya kendi evlerinde uygulamış oldukları ders halkası yöntemiyle hadis kitaplarından faydalanan halkı sünnet konusunda bilgilendirmeye gayret eden âlimler hakkında bilgi verilecektir. Fildişi Sahili Ülkesi'nde sünnet konusunda ilmî çalışmaları paganist inancın yoğun olduğu bir dönemde ilk başlatan Chikoro Kamagati'dir.

Chikoro Kamagati, 1917 yılında ülkenin kuzeyindeki Potokro Bölgesi'ndeki Marbagassa köyünde mütevazı bir ailede doğmuştur. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1959 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Sünneti yaymada ve onu güçlendirmede ikinci sembol isim olarak kabul edilen Mory Musa Camara'ya göre ölüm yılı 1956 olabilir. Şöyleki Mory Musa Camara 1958 yılında Bouake şehrine gittiğinde Chikorou Kamagati ile karşılaşmamıştır. Ancak Fildişi Sahili Devleti'nin bağımsızlığından önce vefat ettiği kesin olarak bilinmektedir.

Chikoro Kamagati, çoğu Afrikalı bilgin gibi ilmî hayatına Kur'an-ı Kerim okumakla başlamıştır. Aldığı eğitimler sonucu aileden gelen sihir uğraşından vaz geçmiştir. Kendini ilim konusunda yetiştirmek için âlimlerin kitaplarından faydalanmıştır. Mâlikilere ait kitaplardan Abdurrahman el-Ahdari'nin "*Metnü'l-Ahdari*" adlı kitabını, Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *es-Semeru'd-Dânî*'sini ve Ebû Abdillâh b. Nâsiruddin el-Mısri eş-Şâzili'nin "*el-Mukaddimetü'l-İzziyye*" adlı eserini ders olarak okudu.¹¹⁶

Chikoro Kamagati 1940 yılında memleketi Marbagassa'dan ayrılarak Suudi Arabistan Krallığı'na İslami ilimler öğrenmek için gitmiştir. İlim talebi için yaptığı bu yolculuk sırasında Sudan'da Kızıldeniz kıyılarına ulaşana kadar Batı Afrika'nın tüm bölgelerini yürüyerek katettiği bilinmektedir. Kızıldeniz kıyısında Suudi Arabistan'a giden bir gemiye binerek Arabistan'a geçti. Mekke-i Mükerrreme'deki Darü'l-Hadis Okulu'nda beş yıl eğitim gördü. İslami ilimleri öğrendi. *Kütüb-i Sitte* ve Tahavi'nin Akidesi okuduğu kitaplar arasında yer alır.

Bir davetçi olarak Chikoro Kamagati'nin yolculuklarına gelince Chikoro Kamagati Peygamber'in sünnetini Mali ve Burkina Faso gibi komşu ülkelere yaymak için

¹¹⁶ Sîsî, Hassân, *el-Ezmetu's-Siyâsiyye fî Kotdivuar ve Eseruhâ alâ Müstakbeli'd-Devle fî Fetratî: 2000-2010*, 30-33.

seyahat etmiştir.¹¹⁷ Bu geziler sırasında seyahat ettiği ülkelerdeki Sünnileri tanışmış ve onlarla devam edecek ilişkiler kurmuştur.¹¹⁸

Chikoro Kamagati, Suudi Arabistan Krallığı'nda beş yıl okuduktan sonra 1946'da memleketi Fildişi Sahili'ne döndü. Müslümanları Peygamber'in sünnetine davet etmeye başladığı Bouake şehrine yerleşti. Burada yapmış olduğu faaliyetler davet ve rehberlik aşamasına öncülük etmesi açısından önem taşımaktadır. Bir cuma günü Cuma namazından sonra cemaati Ulu Camiinin avlusunda bir ağacın altında toplayarak geliş sebebini anlatıp Allah'ın birliğine dair bir konuşma yaptı. Çağrısı ve konuşması Bouake şehri halkı arasında 'dinden çıkma' olarak değerlendirildi. Chikoro Kamagati Allah ve Resulü'nün bir düşmanı olarak ilan edildi. Sünnete hizmet çağrısına uyan ve Chikoro Kamagati'ye yardım eden ilk şahsiyetler, 1899 yılında inşa edilen Bouake kentindeki ilk caminin kurucusu ve ilk imamı Hacı Koto Ala Madrami, Hacı Kabini Gabi, El-Hac Tijan Drami bin Koto Ala Mâdrami, El-Hac Draman Sisi ve El-Hac Yakum olmuştur. Bu liste, Sünnete ikna olan ve Chikoro Kamagati'yi Peygamberin Sünnetine hizmetinde onu dinleyen ve yardım eden diğer isimlerle devam eder.¹¹⁹ Chikoro Kamagati ile başlayan bu hareket Mory Musa Camara ile devam eder.

4.1. Mory Musa Kamara (ö.1973)

4.1.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği

Vaiz ve eğitimci olan Mory Musa Kamara, 1918 yılında komşu ülke Mali'de Fildişi Sahili ile güney sınırına yakın olan Menkro Bölgesi'ndeki Lemurtomo köyünde dünyaya gelmiştir. Her ne kadar Mali doğumlu olsa da köyü ile Fildişi Sahili ülkesi sınırı arasında sadece bir köy olması sebebiyle Fildişi Sahilinde yaşamını sürdürmüştür.

Mory Musa Kamara çocukluğundan itibaren tevhide aykırı dinlerden nefret etmiştir. Buluş çağına eriştiğinde babası Sarma Camara'nın vefat etmesiyle çiftlik işleri kendisine kalsa da bilgi arayışındaki tutum değişmedi.¹²⁰ Öğrencilerinden biri olan Muhammed b. Yusuf Koni, Mory Musa kamara'nın dersleri sırasında anlattığı bir

¹¹⁷ Burkina Faso: Batı Afrika'da bulunan ve Fildişi Sahili- Mali- Nijer- Gana- Benin ile sınır komşusu olan, başkenti Gadugo'nun denizini gözden kaçırmayan bir ülkedir. Fransa tarafından kolonize edilmiş ve M.S. 1960 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. İçindeki Müslümanların oranı yüzde 42'dir.

¹¹⁸ Mali: Batı Afrika'da bulunan ve Fildişi Sahili- Burkina - Nijer - Gine Conakry - Moritanya - Cezayir - Senegal ile sınır komşusu olan ve başkenti Makao'nun bir ülkedir. Bağımsızlığını 1960 yılında elde etmiştir. Müslümanların oranı yüzde 90'dır.

¹¹⁹ Sîsî, Hassân, *el-Ezmetu's-Siyâsiyye fî Kotdivuar ve Eseruhâ alâ Müstakbeli'd-Devle fî Fetrati 2000-2010*, s. 37.

¹²⁰ Sankari, Âdem, *Lemha an Hayâti's-Şeyh Morey Musa Kamârâ*, s. 5.

anısından bahseder. Buna göre Musa Kamara henüz on yaşındayken arkadaşlarıyla köy halkı için kutsiyet atfedilen pek çok anıt ve put bulunan bir yere gider. Musa ve arkadaşları halkın kutsalları olan bu anıt ve putları yıkıp toprağa gömer. Köy halkı bunu öğrenince çok kızar ve onlara işkenceler eder. Ancak yıkılan kutsallar bir daha yerine koyulamaz.

Mory Musa Kamara ilim talebi esnasında güzel ahlâkı ve faziletiyle dikkat çekmiş, şeyhlerinin güvenini kazanmıştır. Camara büyüklere hürmet eder, küçükleri severdi. Asalet ve akıl sahibi olup insanlara nasıl davranması gerektiğini bilirdi. İnsanlara faydalı olmak için uğraşırdı. Bundan dolayı hocası Kony bazen onu yanındaki talebelerin işlerini düzenlemek ve sorunlarını çözmek gibi görevler vermiştir.

Hızlı bir şekilde anlayan ve ezberleyen, ilmî faydayı büyük bir ilgiyle yücelten, ilim uğrunda gösterdiği sabır ve tahammülle övgüye mazhar olan zeki bir talebeydi.

Ali b. Âmir onun hakkında şunları söylemiştir: “Ciddi ve azimli bir öğrenciydi, bizimle Dâru’l-Hadiste ve Mescid-i Haram’da ilmî ders halkalarına katıldı. Gece gündüz ilim talebine devam etti. Ders arkadaşlarıyla çokça müzakereler yapardı. Çok az yiyerek yaşıyordu.”¹²¹

Mory Musa Kamara iyi huylu niteliklere sahipti. Hakikatte cesur, dilde belagat sahibi, güçlü irade ve kararlılık ile Allah’a güvenirdi. Umumi ve hususi meselelerde pek çok istişarelerde bulunmuştur. Başkalarıyla münasebetlerinde İslâm’ın rehberliğini kendisine rehber edinmiştir. Bu tutumu da onu içinde yaşadığı toplumda genç ve yaşlılar arasında saygın ve takdir edilen bir konuma yükseltmiştir.¹²²

Mory Musa Kamara, işlerinde ağırbaşlı ve sabırlıydı. Kendisini ilgilendirmeyen ve kendisine fayda sağlamayan konularda konuşmazdı. Başkaları hakkında hayırdan başka bir şey söylemezdi. Arkadaşları, talebeleri ve ailesi ile onları neşelendirmek için zaman zaman şakalaşırdı.

Mory Musa, on yaşındayken komşu ülkelerden Siracuro köyünde hocası Musa Kony'nin derslerine katılmıştır. Bu derslere Kur’an-ı Kerim öğrenerek başlamıştır. Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed es-Sağîr el-Ahdarî'nin *Muhtasaru'l-Ahdari*'si, Halîl b. İshak el-Cündî'nin “*Muhtasaru'l-Halîl*”i, İbn Ebî Zeyd el-Kayrevani Abdullah b. Abdurrahman'ın “*Metnü'r-Risâle- Mukaddimetul-Aziyye*” olmak üzere Maliki

¹²¹ Sankori, Âdem, *Lemha an Hayâti 'ş-Şeyh Morey Musa Kamârâ*, s. 15.

¹²² Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Youssif Kamara ile 14.07.2021 tarihinde saat 11:00'da yapılan röportaj. Youssif Kamara: Medine İslam Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Şu anda Daru'l-Hadis Medresesinde de öğretmenlik yapmaktadır.

mezhebine göre düzenlenmiş kitapları da okumuştur.¹²³ Ayrıca Mali içinde ve dışında ilmi gezilerde bulunmuştur.

Mory Musa Kamara, Gine Cumhuriyeti'nin Kersa vilayetinde bulunan Ouladala bölgesinde, Abou-Kuriba adlı bir köyde Karamogo Kaba'dan istifade edebilmek için ilmî bir gezi yapmıştır. Burada sekiz yıl kaldıktan sonra Mali'deki hocası Musa Kony'e geri dönmüştür. Yine Muhammed Kony ve Ebu Bekir Dombia ile hocaları Musa Kony'nin izniyle Fildişi Sahili ülkesinin kuzeyindeki Makonou şehrine hareket etmiştir. Burada tefsir, hadis, gramer, sarf ve dil edebiyat konusunda eğitim almıştır. Bunun yanı sıra Hariri'nin *Makâmat*'ını ve Hz. Muhammed'i (s.a.v) öven medh şiirlerini de incelemiştir. Towli mahallesinde Şeyh La Sina Sisi'nin meclisinde de bulunmuştur. Gramer ve sarf üzerine çalıştıktan sonra yine arkadaşları ile beraber şeyhleri Musa Kony'e geri dönmüştür. Bu yolculuktan sonra Musa Kony'in kız kardeşi ile evlenmiş ve bu evlilikten bir oğlu dünyaya gelmiştir.

Mory Musa Kamara, yirmi dokuz yaşındayken kara yoluyla Mekke'ye doğru uzun ve meşakkatli bir yolculuğa çıktı. Dönemin imkanları göz önünde bulundurulduğunda ulaşım araçları nadirdi. Bu yüzden Kızıldeniz'den Hicaz sahilini geçmek için gerekli ücreti sağlayana kadar orada kaldılar. Bu süre içinde susam ekip sattılar. Mory Musa Kamara, yolculuğa çıktıktan altı yıl sonra 1953 yıllarında otuz beş yaşındayken Mekke'ye vardı.¹²⁴

Hicaz'da bir süre kalan Mory Musa Kamara o dönemde Mekke'nin birçok âlimi ve ilim talebeleri ile tanışmıştır. Mekke'deki Harem-i Şerif şeyhlerinden çeşitli İslami ilimlerde istifade etmiştir. İlim ve marifet konusunda elde ettiği bilgilerle ülkesine dönmeden önce Mekke'de Haremü'l Mekkî ve Mescid-i Nebvî olmak üzere iki kutsal camide ilmi uygulamalara ve İslamî öğretilere tanıklık etmiştir.

Mory Musa Kamara, Afrika'da ve Hicaz'da birçok âlime talebe olmuştur.

Musa Kony, 1973 yılında vefat eden Mali Devleti'ne bağlı Sirakuru köyünün medrese hocası olan Mory Musa'nın ilim aldığı ilk kişidir. Morey Musa'nın ilmi ve ahlaki kişiliğinin oluşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Ders aldığı diğer hocaları şöyle sayabiliriz:

¹²³ Sankori, Âdem, *Lemha an Hayâti 'ş-Şeyh Morey Musa Kamârâ*, s. 8-13.

¹²⁴ Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Youssif Kamara ile 22.07.2021 tarihinde saat 18:00'da yapılan röportaj.

Afrika'daki hocaları, Karamogo kaba, La Sina Sissi; Hicaz Bölgesindeki hocaları, Said Abdullah Al-Hindî, Ebu's-Semh Abdülmüheymîn, Ebu Zekerîyya Yahya b. Osman el-Mekkî, Muhammed el-Arabî, Alevî el-Mekki, Muhammed Nur ¹²⁵

Mekke Harem-i Şerif şeyhlerinden ve Mekke Dâru'l-Hadîs Okulu âlimlerinden bilgi toplama ve yararlanma konusundaki güçlü arzusuna rağmen eşinin sağlık sorunları nedeniyle memleketine geri dönmeyi istedi. Hocaları tarafından İslami davet alanında çalışmaya teşvik edilince Mekke-i Mükerrreme'ye geri gelmek niyetiyle yurduna dönmeye karar verdi. 1947'den itibaren on üç yıl süren ilim yolculuğundan sonra 1959 yılında ülkesi Mali'ye döndü. Şeyhi Musa Kony ile ilim meclislerinde tekrar bir araya geldi.

Mory Musa Camara, kısa bir süre sonra memleketi Mali'de Morotomo köyüne taşınarak çocuklara ders vermeye başlamıştır. Okuluna gelen ilk öğrencisi hocası Musa Kony'nin köyünden Fransız sömürge ordusundan emekli olan bir subay çocuğu olan Musa b. İshak Dombiya'dır. Mory Musa Camara'nın verdiği eğitim insanlardan kabul görmüş olsa da buradaki öğretmenlik hayatı kısa sürmüştür. Mekke'deki Dâru'l-Hadis okulundan tanışmış olduğu arkadaşlarının çocuklarına eğitim verme talebi üzerine 1961 yılında ülkesinin başkenti Abidjan'da eğitim vermiştir. Abidjan'dan sonra Bouake'de de eğitim vermeye devam etmiştir.¹²⁶

Morey Musa'nın çeşitli Batı Afrika ülkelerinde ve İslam üniversitelerinde eğitimine devam edenler arasında birçok öğrencileri olmuştur. Bunlardan bazıları: Mali'de İbrahim Dialva, İdris Diarra, Adam Sankari; Fildişi Sahili'nde Ebu Bekir Sisi, İdris bin İshak Lako, Nuh Cabati; Burkina Faso'dan Mamdo Kerir.¹²⁷

4.1.2. Sünnete Hizmete Katkıları

Burada Mory Musa Kamara'nın sünnete hizmet etme çabalarına da yer vermek gerekir. Hiç şüphe yok ki Mory Musa kamara, Hicaz yolculuğundan döndükten sonra bütün gayreti İslam'ı yaymak ve nebevi sünneti canlandırmak yönündeydi. Mory Musa'nın durumu, kısa bir süre için Fildişi Sahili'ne ilmi bir seyahat için davet edilen ve sonra geri dönen birçok âlim ve vaizin durumuna benzer. Bazıları, köyü Mali ve Fildişi Sahili sınırları arasında bulunan Mory Musa kamara'nın yaptığı gibi ilmi gezi için çıktığı yere (Bouake) yerleşir. Mory Musa'dan önce Bouake şehrinde Hacı Chikoro Kamagati

¹²⁵ Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Youssif Kamara ile 15.07.2021 tarihinde saat 17:00'da yapılan röportaj.

¹²⁶ Bouake: Fildişi Sahili'nin en büyük ikinci şehri olan, Müslümanların yoğun olduğu ülkenin merkezinde yer alır ve yoğunluğundan dolayı Müslümanların başkenti olarak kabul edilir.

¹²⁷ Sankori, Âdem, *Lemha an Hayâti*'ş-Şeyh Morey Musa Kamârâ, s. 15.

bulunmaktaydı. Ancak Mory Musa, doğru akidenin yerleştirilmesinde, Sünnet'in ihya edilmesinde, kendisine uyanların teşvik edilmesinde, insanlara umut ve güven aşılamada önemli bir rol oynamıştır. İkinci sembol isim olarak bilinir. Hz. Peygamberin sünnetinin yayılmasındaki katkılarını şöyle sayabiliriz:

- 1- Halka Açık Dersler: Mory Musa Kamara, İslam ve Hz. Peygamber'in Sünneti hakkında İslam Hukuku, evlat hakkı, şirk, ölüm, nikâh gibi birçok değerli konferans vermiştir. Bu konferansların insanların genel olarak İslam hakkında bildikleri kavramları doğru anlamada olumlu bir etkisi olmuştur.
- 2- İlmi Ders Halkaları: Mory Musa Kamara, evinin mescidinde komşuları ve ailesiyle birlikte namaz kıldıkları yerde ilmi ders halkaları oluşturmuştur. Bu halkalarda, sabah ve akşam namazlarından sonra akâid, hadis ve fıkıh eğitimi vermiştir.
- 3- Cami İmamlığı: Mory Musa kamara, Bouake şehrinde cami halkının güvenini tam olarak kazandıktan sonra imam olarak görev yapmıştır. Cuma namazlarını bu mescidde kılmış ve cami halkının ısrarları üzerine bazen hutbe okumuştur. Vaazları, sünnetin insanlar arasında yayılmasında büyük bir etkiye sahipti. İmamlığı sırasında hutbelerinde Müslümanları ilgilendiren konuların çoğuna değindiği gibi ve vefatına kadar camiye imamlık etmeye devam etmiştir.
- 4- Sünneti ihya etmek için ramazan ayının son on günü namazını mescidinden dışarıya taşımıştır. Böylece bu sünnet, o sene Bouake şehri içindeki diğer mahallelere, insanların geldiği çevredeki şehir ve köylere yayılmıştır. Köylerden ve şehirlerden namaza katılan insanlar Mory Musa Kamara'ya Darü'l-Hadis okulundaki öğrencilerini her ramazanın son on gününde kendilerine imamlık etmeleri için göndermesini istemiştir.
- 5- Darü'l-Hadis Okulu'nun Kurulması: Hz. Peygamber'in sünnetini yaymak, pekiştirmek ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla Mory Musa Kamara tarafından kurulmuştur. Fildişi Sahili'nin içinde ve dışında İslam'ın, Peygamber sünnetinin ve İslam kültürünün yayılmasında önemli rol oynayan bu okuldan birçok öğrenci mezun olmuştur. Bu okulun en önemli öğrencisi Abidjan'daki İbn Teymiyye Okulunun kurucusu olan Yusuf Diarra'dır.

4.2. İbrahim Sûrî Sîsî (ö. 2000)

4.2.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

İbrahim Sûrî Sîsî, Fildişi Sahili'nde peygamberin Sünnetine hizmet etmek için çaba sarf edenlerden biridir. 1928 yılında Ugina şehrine bağlı 25 km uzaklıktaki Sokoro'da dünyaya gelmiştir.

İbrahim Suri Sisi'nin dinî konuda eğitim alma ve bu konuda dönemin âlimlerinden yararlanma isteğiyle ilköğrenimine Sokoro'daki Karamogwa Musa Okulu'nda başladı. İlk aşamayı bu okulda tamamladıktan sonra ardından Mekke'deki Dâru'l-Hadis Okulu'na kaydoldu. Burada 1979 yılında ortaokul ve lise öğrenimini tamamladı. 1986 yılında Medine İslam Üniversitesinden lisans derecesini aldı.¹²⁸

Ülkesine dönen İbrahim Sûrî Sîsî'nin evinde ve camide oluşturduğu ilmî ders halkaları ile açmış olduğu Dâru'l-Hadîs okulu Hz. Peygamberin sünnetine hizmet etme çabalarından başlıcalarıdır. Oluşturmuş olduğu ders halkalarında öğrenme arzusu ile katılanların yanısıra gençliğinde medreselere gitme fırsatı bulamayanların da dinî bilgileri öğrenme isteğine cevap vermiştir. Bu amaçla her gün ikindi namazından sonra İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğu'l-Merâm'ı* ve Kur'an-ı Kerim tefsirini ders olarak okutmuştur. Anyama'da kurmuş olduğu Daru'l-Hadis Okulu da İslam davetini yaymak, peygamber'in sünnetini yerleştirmek, gelecek nesiller için korumak adına en önemli çabalarından biri olarak kabul edilir. Bu okul İslam'ın Fildişi Sahili içinde ve dışında yayılmasında etkili olmuştur.

İbrahim Sûrî Sîsî, 2000 yılında Abidjan'da vefat etmiştir.

4.2.2. Sünnete Hizmete Katkıları

İbrahim Sûrî Sîsî'nin evinde ve camide oluşturduğu ilmî ders halkaları ile açmış olduğu Dâru'l-Hadîs okulu Hz. Peygamberin sünnetine hizmet etme çabalarından başlıcalarıdır. Oluşturmuş olduğu ders halkalarında öğrenme arzusu ile katılanların yanısıra gençliğinde medreselere gitme fırsatı bulamayanların da dinî bilgileri öğrenme isteğine cevap vermiştir. Bu amaçla her gün ikindi namazından sonra İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğu'l-Merâm'ı* ve Kur'an-ı Kerim tefsirini ders olarak okutmuştur. Anyama'da kurmuş olduğu Daru'l-Hadis Okulu da İslam davetini yaymak, peygamber'in

¹²⁸ İmam İbn Suud Üniversitesi mezunu oğlu Ebu Bekir Sisi ile 16 Mayıs 2021 tarihinde saat 22:00'de yapılan röportaj. Ebu Bekir Sisi: Lisans eğitimini Mam ibn Suud Üniversitesinden almıştır. Şu anda ticaret ile uğraşmaktadır.

sünnetini yerleştirmek, gelecek nesiller için korumak adına en önemli çabalarından biri olarak kabul edilir. Bu okul İslam'ın Fildişi Sahili içinde ve dışında yayılmasında etkili olmuştur.¹²⁹

4.3. Salih Bamba (ö. 2008)

4.3.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Salih Bamba, 1930'da Fildişi Sahili'nin kuzeyinde bulunan Dabakala köyünde dünyaya gelmiştir. Altı yaşındayken kendi adını taşıyan Dabakala'da imam ve ilâhiyat âlimi olan dedesinin yanında ilk eğitimine başlamıştır. Dedesiyle on dört yıl çalışmıştır. Kur'an-ı Kerim, Hadis, fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı eğitimi almıştır. Özel olarak İslam hukukunun doğru anlaşılması için çaba sarf etmiştir.

1950'de memleketi Dabakala'dan eğitimine babası İshak Bamba ile devam etmek için Abidjan şehrine yerleşmiştir. İshak Bamba, Trichville mahallesindeki Ulu Cami'nin daimî imamı ve Fildişi Sahili'nin başmüftülüğü görevinde bulunmuştur. Camide görev yaptığı sırada İslam hukuku alanında kendisine gelen sorularla ilgili olarak sık sık konferanslar, dersler ve ilmi seminerler düzenlemiştir. Fildişi Sahili'nin yerel lehçesi olan "Malinke Odeola" lehçesiyle Kur'an-ı Kerim tefsirinin ses kaydını yapan ilk kişi olmuştur.

Salih Bamba zamanın cumhuriyet başmüftüsünden de ilim öğrenmiştir. Kütüb-i Sitte'nin büyük bir kısmının ve Mâlikî mezhebinin içtihatlarının incelenmesi ile Kuran-ı Kerim'in tefsir edilmesi babası ile yapmış olduğu çalışmalar arasında yer alır. Gelecekte onu tefsir ve hadis ilimlerinde zengin bir derya haline getirecek olan Kur'an-ı Kerim tefsirini de babasıyla birlikte tamamlamıştır.¹³⁰

1946'da Salih Bamba "İlim öğrenmek, her Müslüman erkek ve kadına farzdır."¹³¹ hadisi ve "Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaşta) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."¹³² ayeti gereğince masraflarını kendi karşılamak üzere Suudi Arabistan'a hareket etmiştir. Suudi Arabistan Krallığı'na vardktan sonra kendi tercihi ile ilk mektep aşamasını tekrar etmeye

¹²⁹ İmam İbn Suud Üniversitesi mezunu oğlu Ebu Bekir Sisi ile 16 Mayıs 2021 tarihinde saat 22:00'de yapılan röportaj.

¹³⁰ Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Mussa Bamba ile 05.07.2021 tarihinde saat 11:00'da yapılan röportaj. Mussa Bamba: Lisans eğitimini Medine İslam Üniversitesinden almıştır. Şu anda imamlık yapmaktadır.

¹³¹ İbn Mace, Kitab Fadlu İlmı, Bab Bayan Ma huva Ilmu-el Fardı, s, 15, hadis, 20.

¹³² et-Tevbe, 9/122.

karar vermiştir. İlkokul ve ortaokul diplomasını aldıktan sonra Medine-i Münevvere'deki Darü'l-Hadis'teki liseye kaydolmuştur. Kendisine yükseköğrenim kapılarını açan lise diplomasını almıştır. 1974 yılında Medine İslam Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamaladıktan sonra yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Mekke Umu'l Kur'a üniversitesi'nde "Ateizm ve Modern Avrupa Yaşamındaki Etkileri" başlıklı tez çalışmasıyla yüksek lisans eğitimini 1979 yılında tamamlamıştır. 1992 yılında ise "Fransız Batı Afrika'sı'ndaki Entelektüel Akımlar Karşısında İslam İnancı" doktora tez çalışması ile Medine İslam Üniversitesinden mezun olmuştur.

1994 yılında ülkesine dönen Salih Bamba aktif olarak insanları dini konuda bilgilendirme gayretindeydi. Ancak bir süre sonra hastalandı ve Mekke'ye tedavi için gitti. Burada 2008 yılında vefat etti.

4.3.2. Sünnete Hizmete Katıları

Salih Bamba, 1994 yılında ülkeye döndükten sonra İslamî Çağrı Merkezi'nin işlerini kurucu müdürü olmuştur. Arapça eğitimi gören ilköğretim öğrencilerini ortaöğretim programlarına göre yetiştirmek üzere görevlendirilmiştir. Aynı zamanda merkezin işlerinden sorumlu cami imamı olması sebebiyle cuma hutbesinden sonra kendisine sorulan soruları cevaplayarak insanları bilgilendirmiştir. İnsanlara özellikle İslam Hukuku alanında anlaşılır bir şekilde cevaplar vermiştir. Caminin cemati yalnızca ilmi hutbelerini dinlemek ve hayatlarına uygulamak için değil diğer insanların sorunlarına verdiği cevapları dinlemek için de gelmişlerdir.

1996 yılında Salih Bamba haftaiçi öğle namazından sonra camide çeşitli dinî dersler vermiştir. Ayrıca haftanın bazı günlerini (salı ve çarşamba sabahı) Arap Dili ve Belagatı ve mantık derslerinin yanı sıra Sahih-i Buhari ve Müslim gibi kitaplardaki derslere ayırmıştır.¹³³ Haftasonları da ikindi namazından sonra Kur'an tefsiri ve sahih hadislerin yorumlanması konusunda ilmi ders halkaları oluşturmuştur. Salih Bamba'nın oluşturduğu ders halkası hem avam hem de havas tarafından takip edilmiştir. Ramazan ayında ders halkası genişlemiştir.

¹³³ Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Mussa Bamba ile 05.07.2021 tarihinde saat 09:00'da yapılan röportaj. Mussa Bamba: Lisans eğitimin Medine İslam Üniversitesi'nden almıştır. Şu anda imamlık yapmaktadır.

4.4. Muhammed Muhammed İdris Tûrî (ö.2012)

4.4.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Muhammed b. Muhammed b. İdris, Muhanna Al-Hassan Kuwar Mübarek ve Anza Meymun Savvaf Ahmed el-Lârib el-İdrisi el-Umrânî soyundan olup Arap asıllıdır. 1940 yılında Mali ülkesi Gawo bölgesindeki Buram eyaletinin Hue köyünde doğmuştur.

Muhammed b. Muhammed b. İdris'in babası Mali ülkesinin Gawo eyaletinin emirliğini yürüten ilim ve makam sahibi bir hanedan üyesiydi. Özellikle İdris Tûrî'nin ilim öğrenmesi için büyük özen göstermiştir. Tûrî, yedi yaşına geldikten sonra özellikle Batı Afrika'daki Müslümanların âdeti olan Kur'an-ı Kerim ve hadis hafızlığını tamamlamak üzere babası tarafından hocalara gönderilmiştir.

Tûrî, bulûğ çağına ermeden önce babasını kaybetmiştir. Bakımını amcası ve halaları üstlenmiştir. Daha sonra hem ilim tahsil etmek hem de kendi geçimini sağlamak için yirmi sekiz yaşında önce Gana'ya daha sonra da Sudan'a gitmiştir. Akabinde, bir dönem yaşadığı ve çalıştığı Nijer'den geçerek Mekke-i Mükerreme'ye doğru yola çıktı.

Medine'de İslam Üniversitesi'nin açıldığını öğrendikten sonra Medine Üniversitesi'ne başvuru yaptı. İlahiyat Fakültesi'nde eğitim görmeye başladı. 1971'de yüksek bir derece elde ederek lisans eğitimini tamamlamış ve mezun olmuştur.

Medine'deki öğrenimi sırasında, özellikle Mescid-i Nebevî' de olmak üzere birçok ilim sahibinden ders almıştır. Bu isimlerden en önde gelenleri şöyle sıralayabiliriz: Abdullah bin Humeyd, Şeyh el-Arabi el-Kettani el-Mağribî, Takiyüddin el-Hilâlî, Hasan Meşşât, Ebu Ömer Muhammed Merzûk el-Falânî. Bu alimlerden Ulumu'l-İslam dersleri aldı. Çok sayıda rivayet senedi öğrendi ve ilmi icazetler elde etti.

Muhammed bin Muhammed bin İdris, Medine'deki İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra fakültenin dekanı Şeyh Ahmed Abdel Hadi'nin teklifi üzerine Mekke'deki Daru'l- Hadis okulunun kadrosuna öğretim görevlisi olarak katılmıştır. İki yıl bu üniversitede hizmette bulunmuştur. Daru'l-Hadis Okulunda nahiv konusunda dersler verirken Harem-i Şerif'te de öğretime devam etmiştir. Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî teşkilatında¹³⁴ davet çalışmaları yürütmüş ve teşkilatın Batı Afrika temsilciliği görevini üstlenmiştir.

Fildişi Sahili'nin Bouake kentindeki Dâru'l-Hadis Okulu'nda Peygamberin Sünnetine ve İslam'ın özüne uygun inanç sisteminin oluşturulmasına hizmet etmek için

¹³⁴ İslâm ülkeleri arasında dinî koordinasyonu ve yardımlaşmayı sağlamak amacıyla 18 Mayıs 1962'de hac sırasında düzenlenen Genel İslâm Konferansı'nda alınan kararlar kurulan teşkilât.

dersler vermiştir. 2011 yılında vefat edinceye kadar davet çalışmalarına gece gündüz devam etmiştir. Vefat ettikten sonra Bouake şehrine defnedilmiştir.¹³⁵

4.4.2. Sünnete Hizmete Katkıları

Muhammed Muhammed İdris Tûrî'nin Hicaz yolculuğundan döndükten sonra bütün gayreti İslam'ı yaymak ve sünneti nebeviyi canlandırmak yönünde çalışmalar yapmıştır. Muhammed bin Muhammed bin İdris'in durumu, kısa bir süre için Fildişi Sahili'ne ilmi bir gezi için davet edilen ve sonra geri dönen birçok âlim ve vaizin durumuna benzer. Hicaz'a yapmış olduğu bu ilmî geziden sonra Bouake şehrinde döndü. Dâru'l-Hadis Okulu'nda Peygamber'in Sünnetine hizmet etmek için hadis derleri verdi. Okulun kurucusu ve müdürü olan Mory Musa Camara'dan sonra müdür olarak atandı. Muhammed b. Muhammed İdris, doğru inancın pekiştirilmesinde, sünnet'in ihyasında, ona uyanları cesaretlendirmede, umut ve güven aşılama da önemli bir rol oynamıştır.

Muhammed b. Muhammed İdris'in öğrencileri ve ailesiyle birlikte işlediği ilmi ders halkaları bulunmaktaydı. Bu düzenli ilmi ders oturumları her gün akşam saatinden sonra yapılmaktaydı. Şeyh, Ebu Zekerîya en-Nevevî'nin *Riyâzu's-Sâlihîn* adlı hadis mecmuasını, Ebu Zeyd El-Keyravani'nin *es-Semeru'd-Dânî* isimli eserini ve *Tefsir-i İbn Abbas* olmak üzere Kur'an-ı Kerim tefsirini ders olarak okutmuştur.¹³⁶

4.5. Laci Kamara (ö.2018)

4.5.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Laci Kamara, Fildişi Sahili'nde Peygamber sünnetine hizmet etmek için çaba sarf edenlerden biridir. Laci Kamara, Odiene şehrine 25 km uzaklıktaki Kimerla köyündendir. Babası Murfiy bin el-Mustafa'dır. 1956 yılında Abidjan şehrinde doğmuş ve ilkokula da bu şehirde başlamıştır.

İlkokul diplomasını Hedaya İslam Okulu'nda okumuştur. 1976 yılında Bouke şehrine taşınmıştır. Burada Daru'l-Hadis Okulu müdürü Mory Musa Kamara ile tanışmıştır. Ortaokulu da burada okumuştur. Medine İslam Üniversitesi'nden burs kazanmış ve lise eğitimini 1984 yılında Medine'de tamamlamıştır. Ardından üniversiteye kaydını yaptırmıştır. Medine Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuştur.

¹³⁵ www.shinypages.net. 13.09.2022. 12:55

¹³⁶ Araştırmacı, Daru'l-Hadis Okulundaki çalışmaları sırasında bunu deneyimledi.2003

Laci Kamara birçok hocadan Ulûmu'l-İslam dersleri almıştır. Başlıca şu şekilde sıralayabiliriz: Davud Somahur, Mory Musa Kamara, Muhammed Muhammed İdris

Öğretmenlik mesleğine 1986 yılında Abidjan'daki Ömer b. el-Hattab Medresesinde başlamış olup aynı medresede idarecilik görevinde de bulunmuştur. 1989 yılında Abobo Ghar bölgesinde Salaf As-Salih Okulu adında bir okul kurmuştur. Bu okul günümüzde Abidjan'daki en büyük okullardan biri haline gelmiştir. Hali hazırda burada okuyan 1000 erkek ve kız öğrenci bulunmaktadır.¹³⁷

Laci Kamara'yı farklı kılan özelliklerin en başında sahip olduğu üslûb gelir. Laci Kamara, müslim ve gayrimüslim olmak üzere toplumun herkesiminden insanın sevdiği ve saygı duyduğu kimselerden biri olarak kabul edilir. Genel olarak davet, rehberlik, vaaz, özel ders, konuşma ve konferans verme konusunda özel bir yaklaşıma sahiptir. Bu özel yaklaşım Laci Kamara'nın sözlerinin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Hatta tüm sözlerinin kesin bir hükümmüş gibi algılanmıştır diyebiliriz. Laci Kamara'nın bu özgün yaklaşım sayesinde İslamî radyo kanalı "el-Beyan"da sunmuş olduğu Kütüb-i Sitte dersleri büyük bir ilgi ile takip edilmiştir.¹³⁸

Laci Kamara, 2018 yılında Abidjan'da vefat etmiştir.

4.5.2. Sünnete Hizmete Katkıları

Laci Kamara evinin mescidinde komşuları ve hane halkıyla birlikte namaz kıldığı yerde ilmî ders halkaları oluşturmuştur. Bu ders halkalarını her gün sabah namazından sonra düzenlemiştir. Ders halkasını oluşturan öğrencilere İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğu'l-Merâm* adlı eserinden dersler vermiştir.

Laci Kamara ayrıca Ebu Bekir Dialoa ile dönüşümlü olarak sünnete muhalefet edenlerden çekindiklerinden dolayı ders alamayan Müslüman aileler için de haftalık dersler düzenlemekteydi. Bazen bu dersler, insanların bir araya geldiği cenaze törenlerinde sohbet olarak verilmekteydi. Laci Kamara, gençken medreselere gitme fırsatı bulamayan yetişkinlere din hakkında bilinmesi gerekli konuları öğrenmeleri için Abidjan'daki Rahmet Camii ve Quba Camii'nde de ilmi ders halkaları düzenlemiştir.¹³⁹

¹³⁷ Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Adam Kamara ile 05.09.2021 tarihinde saat 19:00'da yapılan röportaj. Adam Kamara: Lisan eğitimini Medine İslam üniversitesinden almıştır. İstanbul'da Marmara İlahiyat Fakültesi'nde Tefsir alanında yüksek lisans yapmıştır. Şu anda Fildişi Sahili Cumhuriyetinde Abidjan'da Selef Salih Medresesinde öğretmenlik yapmaktadır.

¹³⁸ Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Adam Kamara ile 05.09.2021 tarihinde saat 19:00'da yapılan röportaj.

¹³⁹ Medine İslam Üniversitesi'nden oğlu Adam Kamara ile 05.09.2021 tarihinde saat 19:00'da yapılan röportaj.

Özetle Laci Kamara yakın çevresine ve herhangi bir sebeple dinî eğitime ulaşamayanlara eğitim desteği vererek sünnete hizmet etme çabasında bulunmuştur.

4.6. Yusuf Diyârâ (ö. 2021)

4.6.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Yusuf Diyârâ, 1949 yılında Ambigi vilayetine bağlı Lulu şehrinde doğdu. Babasının adı Muhammed'dir. Ticeretle uğraşan bir aileden gelmektedir. İlköğrenimine Hanbeli mezhebine yönelik eğitim veren sünni bir okulda başlamış ve ilköğrenim aşamalarını burada tamamlamıştır.

Yusuf Diyârâ, Bouake'deki Daru'l-Hadis Okulu'na katılmıştır. Daru'l-Hadis okul müdürü Mory Musa Kamara'dan ders almıştır. Hazırlık aşamasını tamamladıktan sonra diplomasıyla 1979 yılında girdiği bir sınav sonucunda Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad şehrinde bulunan İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi'ne kabul edilmiştir. Burada 1986 yılında bir lisans derecesini almıştır. Aynı yıl ülkesine dönmüş ve hizmete başlamıştır. 2021 yılında vefat etmiştir.

Yusuf Diyârâ'nın ders aldığı hocalarından bazıları şunlardır: İbrahim Sûrî Sisi, Hâc Mory Musa Kamara, Şeyh Muhammed Muhammed İdris.¹⁴⁰

4.6.2. Sünnete Hizmete Katkıları

Yusuf Diyârâ, evinin önündeki mescidde öğrencileri ve ailesiyle birlikte işlediği ilmî ders halkaları oluşturmuştur. Bu ders halkalarında her gün ikindi namazından sonra İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bülûğu'l-Merâm* adlı eserini okutmuştur. Ayrıca sözlü olarak Kur'an-ı Kerim'in tefsirini yapmıştır. Yusuf Diyârâ, yukarıda anlatılan birçok ders halkası oluşturan âlimin yaptığı gibi, gençliğinde medreselere gitme fırsatı bulamayan yetişkinlere dinde gerekli konuları öğrenmeleri için Rahmet Camii ve el-Masrâ Camii'nde ilmi ders halkaları düzenlemiştir.

Abidjan'daki İbn Teymiyye Dâru'l-Hadis Okulu, Yusuf Diarra'nın Hz. Peygamber'in şerefli sünnetini yaymak, pekiştirmek ve gelecek nesillere aktarmak adına

¹⁴⁰ Fildişi Sahili'ndeki Afrika İslam Üniversitesi'nden mezun olan öğrencilerinden Sakkari Sylla ile 05.05.2021 tarihinde saat 17.00'de yapılan röportaj. Sakkari Sylla: Lisans eğitimini Afrika İslam Üniversitesinde almıştır. Konya'da Necmeddin Erbakan Üniversitesinde Mezhepler Tarihi alanında yüksek lisans yapmıştır. Şu anda Fildişi Sahili Ülkesinde Abidjan'da açmış olduğu Daru'l Hadis Medresesinde öğretmenlik yapmaktadır.

en önemli ve önde gelen çabalarından biri olarak kabul edilir. Fildişi Sahili'nin içinde ve dışında İslam Peygamberinin sünnetinin ve İslam kültürünün yayılmasında önemli rol oynayan bu okuldan birçok öğrenci dinî eğitimini alarak mezun olmuştur.¹⁴¹

¹⁴¹ Fildişi Sahili'ndeki Afrika İslam Üniversitesi'nden mezun olan öğrencilerinden Sukkari Sylla ile 05.05.2021 tarihinde saat 17.00'de yapılan röportaj.

BÖLÜM V

ESER VEREREK SÜNNETE HİZMET EDEN ŞAHSİYETLER

5.1. Mustafa Sî Yakub (ö. 2018)

5.1.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Mustafa Sî, 1938 yılında Dalovâ'da dünyaya gelmiştir. Babası Yakup Sî Sefânî, annesi Nabûnû Sî'dir. Mustafa Sî Yakup, imam, vaiz, duayen, hadis alimi, hâtip ve aynı zamanda Cumhuriyet'in başmüftülüğünü yapmış misyon insanıdır. İlmî yolculuğuna henüz altı yaşındayken 1944 yılında başlamıştır. İlk hocası eğitimci Hacı Musa Diakite'dan Sigala'da aldığı derslerin yanısıra dönemin diğer seçkin hocalarından da dersler almıştır. Karamoho Fasendo, Karamogona Sogo ve Muhammed Kolubali ders gördüğü başlıca hocalarıdır.

Mustafa Sî ve bir gurup arkadaşı 1958'de Anyama'ya gittiler. 1961 yılına kadar Allame Süleyman Kolibali'den ders aldılar. 1962'den 1966'ya kadar Şeyh Hajj Bouake ile çalışmalarını sürdürdü. Aynı yıl yani 1966'da Suudi Arabistan'daki Kutsal topraklara girmeyi başardı. 1966 yılından 1987'ye kadar orada 21 yıl yaşadı.

1968'de Suudi Arabistan'da hazırlık diploması alan Mustafa Sî Yakup, Medine İslam Üniversitesi'ne bağlı bir liseye kayıt yaptırdı. 1971'de aynı enstitüden lise diplomasını aldı. 1975'te “İslami Davet ve Usulü'd-din Fakültesi”nden mezun oldu. 1981'de ise “*Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ*” başlıklı tez çalışması ile uluslararası geçerliliği olan yüksek lisans derecesini aldı.¹⁴² Hadis ilmi alanında çok iyi bir dereceyle elde ettiği bu diploma dönemin Suudi Arabistan kralı Fahd bin Abdülaziz (ö. 2005) tarafından imzalanmıştır. Yüksek lisans derecesini aldıktan sonra bir araştırma yolculuğuna başladı. “*Tesdîdü'l-kavs fî tertîbi Müsnedi'l-Firdevs: Dirâsetün ve tahricün li seb'i mieti hadîs*” konulu doktorasını yapmak amacıyla araştırma projesini tamamlamasına yardımcı olacak kitapları ve kaynakları gözden geçirmek üzere pek çok yere seyahat etti. Türkiye (İstanbul ve Ankara), Almanya (Berlin ve Frankfurt), İspanya (Madrid: Escorial Kütüphanesi) ve Suudi Arabistan (Mekke, Medine ve Riyad) seyahat ettiği yerler arasında sayılabilir. Başarıyla tamamladığı tez çalışmasını yine Suudi Arabistan kralı Fahd bin Abdülaziz imzalamıştır.

¹⁴² Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* Uluslararası Yüksek Lisans Tezi, Medine İslam Üniversitesi.1980.s.12.

Doktora eğitimini tamamlayan Mustafa Sî, Suudi Arabistan Krallığı Büyük Müftüsü, Allame Abdullah Bin Abdulaziz bin Bâz ve Muhammed Muhsin Selâme'nin tavsiyeleri ve rehberliğinde Riyad'daki Kral Saud Üniversitesi'nde ders vermek üzere öğretim dört sene görevlisi olarak atanmıştır. Ancak Mustafa Sî, İslami daveti yaymak ve Müslüman kardeşlerine hizmet etmek için ülkesine dönmeyi tercih etmiştir.

Mustafa Sî doktorasını bir âlimler kurulundan almış ve burada bahsedilenler dışında ilmî hayatının her safhasında farklı âlimlerden dersler görmüştür. Suudi Arabistan Krallığı'ndaki ders aldığı en önemli hocalardan başlıcaları şunlardır: Muhammed bin Sâlih bin Useymîn, Şeyh Allame Muhammed bin Nâsiruddîn el-Elbânî, Şeyh Abdulmuhsin el-Abbâd, Şeyh Ömer Fülâta, Şeyh Hammâd el-Ensari, Şeyh Ebu Bekir el-Cezâirî, Şeyh Salih el-Muhaysin, Şeyh Abdurahman el-Huzeyfi.

Mustafa Sî Yakup, Fildişi Sahiline döndükten sonra 1960 yılında Dalova Ensârü'l-Kur'an ve's-Sünneti'l-Muhammediyye Medresesinin¹⁴³ kurucu müdürü oldu. İnsanları İslam dini konusunda bilinçlendirme çabalarına devam etti. Ancak hastanması sebebiyle çalışmalarına devam edemedi. Hastalığından sonra Medine'ye gitti. 2018 yılında 80 yaşındayken medine'de vefat etmiştir. Bakî mezarlığına gömüldü.

5.1.2. Sünnete Hizmete Katkıları

Mustafa Sî Yakup'un vesilesiyle başta "Betî" kabilesi olmak üzere çok sayıda farklı kabile İslam'a girmiştir. Ayrıca Kuveyt İslam Mirasını Yeniden Canlandırma Derneği ile iş birliği içinde ülke genelinde birçok köye içme suyu sağlamak için kuyu açmanın yanı sıra yüzlerce cami ve İslami okul inşa edilmesine katkıda bulunmuştur.¹⁴⁴

Ensaru'l- Kur'an ve's-Sünne Medresesini kurmuştur. 1981 yılında "*Hukûku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ*" başlıklı yüksek lisans tezi ve 1987 yılında "*Tesdîdü'l-kavs fî tertîb-i Mûsnedi'l-Firdevs: Dirâsetün ve tahricün li seb'i mieti hadîs*" başlıklı doktora tezini yazarak İslamiyet üzerine yazılan eserlere katkıda bulunmuştur.

Mustafa Sî Yakup'un eserleri şunlardır:

1. *Hukuku'l ebâ ve'l ebnâ*
2. *tesdidü'l kavs fî tertibî Mûsnedü'l firdevsî Lî İbn-i Hâcer*
3. *El- Hıcabu'l el-Müslümetü*
4. *Hayat-ı Rasullullahu Sallallahu Aleyhi ve Sellem*
5. *Zivac fî'l İslâm*

¹⁴³ Bkz. 63s

¹⁴⁴ Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, s. 122.

6. *Devru'l Şebâb fî'l İslâm*

7. *eş-şirku billah*

8. *Birrul Valideyn*

9. *en-na fakatu fî Sebilillah*

5.1.3. Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ Adlı Eseri

5.1.3.1. Eserin Genel özellikleri

Mustafa Si Yakup tarafından hazırlanan *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* adlı eser 1980 yılında Muhammed el-Hakîm danışmanlığında hazırlanmıştır. Eserde herkesi ilgilendiren bir konu olan baba ve çocukların hakları konusu ele alınmıştır. Medine İslam Üniversitesi'nde yüksek lisans derecesi almak için sunulan bu çalışma Fıkhu'l-Hadis alanında Arapça olarak kaleme alınmıştır. Ancak henüz yayınlanmamıştır.

Mustafa Si Yakup' u bu eseri telif etmeye sevk eden nedenler arasında şunlar söylenebilir:

- Sünnet düşmanlarına bir cevap vermek, anne babaya saygının önemini vurgulamak,
- Anne-baba ve çocuğun karşılıklı olarak birbirleri üzerinde hakları olduğunu ortaya koymak.
- İnsanları anne-baba ve evlat haklarını yerine getirmeye davet etmek
- Yanlış anlamaları düzeltmek¹⁴⁵.

5.1.3.2. Eserde Takib Edilen Uslûp ve Metot

Araştırmaya başlamadan önce ilk olarak baba ve çocuk haklarından bahseden onbir ayet zikredilmiştir. Başlıca ele aldığı anne-baba ve çocuk haklarına ilişkin sekiz hadisi *Sahih-i Buhârî*'den seçmiştir. Ayrıca bu hadisleri destekleyen *Küttüb-i Sitte* hadislerine yer vermiştir. Sırasıyla Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce tarafından nakledilen hadislere yer vermiştir. Ancak nadiren Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ına ve Dârimî'nin *Sünen*'ine başvurmuştur.

Eser, “Anne ve Babanın Çocukları Üzerindeki Hakları” ve “Çocuk Hakları ve Anne-Babaya İyilikte Bulunmanın Faziletleri” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Her bölümün de alt başlıkları bulunmaktadır.

¹⁴⁵ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.17

“Anne ve Babanın Çocukları Üzerindeki Hakları” başlıklı birinci bölümde şu konular yer almaktadır:

- 1- Ana-babaya saygının nafil namazlardan ve diğer amellerden önce geldiğini açıklanmıştır. Buna delil olarak bir hadis zikretmektedir.¹⁴⁶ Bu babda bazı âlimlerin sözlerine değinerek hadisi detaylı bir şekilde ele almıştır.
- 2- Ebu Hureyre'inin Hz. Peygambere hitaben "Kendisine en iyi davranmam gereken kimdir?" sorusu üzerine almış olduğu “Annendir” rivayetinden hareketle iyilik konusunda annenin babadan öncelikli olduğu sonucunu çıkarmıştır.
- 3- Kuran’-ı Kerim’de ve sünnette yer alan hükümler gereği, müşrik de olsalar anne-babaya saygı gösterilmesinin farz kılınması.
- 4- Çocuğun her zaman anne-babasına saygılı olması ve bununla ilgili Hz. Peygamber’in hadisleri.
- 5- Anne-babasına hürmet eden kimsenin onlardan aldığı duanın hikmeti ve bununla ilgili hadisler.
- 6- Annenin vefatından sonra oruçlarının onun adına nasıl kaza edileceği ve bu konuda zikredilen hadisler
- 7- Baba adına oruç tutmak ve bununla ilgili rivayetler.
- 8- Babanın oğluna karısını boşamasını emretmesi durumunda bu emri uygulayıp uygulamayacağına dair açıklamalar bulunmaktadır. Keza anne-baba haram bir şey emretmediği sürece sözleri yerine getirilmelidir. Mustafa Sî Yakup bu konuda Tirmizî’de geçen “Yaradan'a isyanda mahlûkata itaat yoktur.”¹⁴⁷ hadisini delil olarak göstermiştir. Anne-baba kendisine Allah’a isyan etmesini emrettiyse, ona itaat etmemelidir sonucu çıkarılmıştır¹⁴⁸.
- 9- Anne ve babaya isyan etmenin büyük günah olduğunu bildiren bir ifadesinde, bu menfur suçun önemini ispatlamak için hadisler zikretmiş, bu hususta âlimlerin sözlerine atıfta bulunduktan sonra da şöyle demiştir: “Ahlakı kötü ve dini zayıf kimseden başkası ana babaya isyan etmez. En güvenilir ve

¹⁴⁶ Müslim Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., “Birr ve's-Sıla”, 3, Hadis No: 6672.

¹⁴⁷ Tirmizî Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezid) et-, *el-Câmiu 'ş-şâhih Sünenü't-Tirmizî*, “Cihad”, 29, Hadis No: 1707.

¹⁴⁸ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.22

kendisine en çok lütufta bulunan insanlara karşı kim böyle davranırsa insanlığı en aşağı, ahlakı en kötü ve dini en zayıf olandır¹⁴⁹.”

- 10- İnsanın kendisini bebekken emziren annesine ikramda bulunması gerektiğine dair beyanlar bulunmaktadır. Buna delil olarak *Sünnen-i Ebû Dâvûd*'da geçen Peygamberin sünnetinden şu örneği vermiştir: Allah Resulü Ci'râne'de et taksim ederken, karşısına bir kadın çıkageldi ve yanına oturmak için izin istedi. Allah Elçisi hemen ceketini onun için yere serdi ve kadın oturdu. Dediler ki “Bu kadın, onu emziren sütannesidir.”¹⁵⁰ Mustafa Sî bu hadisten hareketle bir anneye karşı gösterilmesi gereken inceliği teyit eder. Çünkü Allah Resulü'nde insanlar için güzel örnekler vardır¹⁵¹.

- 11- Anne babanın dostlarına ve sevdiği kimselere karşı çocuğun saygı göstermesi gerektiğine dair sahih hadisler ve İbn Ömer'in uygulamaları ile kanıtlanan beyanlar bulunmaktadır.¹⁵²

“Çocuk hakları ve anne-babaya iyilikte bulunmanın faziletleri” başlıklı ikinci bölümün alt başlıkları ise şunlardır:

- 1- Sâliha ve dindar bir eş seçmenin hedefi
- 2- Çocukların Doğumdan Sonraki Hakları Üzerine
- 3- Çocuk doğduğunda sağ kulağına ezan, sol kulağına kâmet okumak müstehab amellerden sayılmaktadır. Bununla ilgili zikredilen hadisler bulunmaktadır.
- 4- Çocuğa isim verilmesi hakkında
- 5- Akîka kurbanı (yeni doğan çocuk için kesilmesi müstehab olan kurban) hakkında
- 6- Sünnet ve hükümleri, meşruiyetinin hikmeti ve bununla ilgili tercih edilen hadisler üzerine,
- 7- Hidâne (küçüğün bedenlen ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesini, gözetilip eğitilmesini konu alan velâyet), tanımı, hükmü, hakkının kimde olduğu ve delilleri hakkında,
- 8- İyilik, şefkat, öpmek, kucaklaşmak ile ilgili hadisler hakkında.

¹⁴⁹ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.23

¹⁵⁰ İshâk Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî el-Ezdî b. el-Eş'as, *Sünenü-i Ebî Davud*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut, “Birru'l-Vâlideyn”, 4, Hadis No: 5144. Hadisin senedi zayıftır.

¹⁵¹ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.23

¹⁵² Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.23

- 9- Çocukların nafakasının vacip olması hakkında ve bunun Kur'an, Sünnet, icma ve âlimlerin sözlerinden delilleri ve yapılması en doğru olanın izahı hakkında.
- 10- Çocukların eğitimi hakkında ve Hz. Peygamber'in bu konu hakkındaki hadisleri
- 11- Çocuklar arasında adaleti sağlamanın hükmü hakkında Hz. Peygamber'den gelen hadisler ile âlimlerin sözleri hakkında,
- 12- Helal kazanç, zenaat ve din eğitimi öğretimi hakkında, En sonunda bu hakların yerine getirilmesinde elde edilen sonuçlar ve ihmal edilmesinden kaynaklanan zararlar üzerinde durulmuştur.¹⁵³

Bölüm başlıklarını hadislerden çıkarır. Eğer *Sahih-i Buhari*'de, ele aldığı başlığa uygun bir bölüm bulursa, bunu mutlaka zikreder ve delil olarak kullanır. Örneğin, “Üçüncü Bölüm ikinci Kısım: Çocukların İsimlendirilmesi Hakkında” gibi.¹⁵⁴ Çocuğun babası üzerindeki haklarından biri gelenek ve göreneklere uyan bir toplumun adetlerine göre yeni bir çocuk doğduğunda, babasının çocuğuna kimlerden olduğunu belirten ve uzak ve yakın olanlarca tanınip ayırt edilmesini sağlayan bir isim koymasındır. İslam şeriatı çocuğa isim koyma olgusuyla ilgilenmiş ve Müslüman ümmetin, yeni bir çocuk doğduğunda ne yapılması ve nasıl yetiştirilmesi gerektiği ile ilgili her şeyi bilmesi için hükümler koymuştur¹⁵⁵.

Konunun başlığını belirttikten sonra konuyla ilgili bir ayet verir. Ardından *Sahih-i Buhârî*'den veya yine Buhari'nin *el-Edebü'l-Müfred* kitabından ilgili hadisleri başlık altında bir araya getirir. Kütüb-i Sitte'den konu ile ilgili bölümü ve hadis hakkında, İbn Hacer'in *Fethu'l- Bârî* ve Nevevî'nin *Şerhu Sahîh-i Müslim* ve Azîmâbâdî'nin *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd* şerhlerindeki beyanları da aktarır.

Bir örnekte “İnsanlar içinde iyi davranılmaya en çok layık olan kimdir?” bu hadisin açıklaması için İsrâ Suresi 23. Ayet ve Lokman Sûresi 14. Ayeti delil ederek bahsi geçen yöntemi kullanmıştır. Yüce Allah, “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti”¹⁵⁶ ayetinde kendisine ibadet etmek ile ana-babaya iyilik etmeyi birbiriyle bitişik zikretmiştir. Keza bir ayette Yüce Allah, ana-babaya iyilik etmekten geri kalmamamızı ve çektikleri sıkıntıların karşılığını

¹⁵³ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.24

¹⁵⁴ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ*, s. 26.

¹⁵⁵ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.25

¹⁵⁶ el-İsrâ, 17/23.

vermek adına onlar için elimizden gelen her şeyi yapmamızı kesin bir dille emretmiş ve bunu şu sözleriyle teyit etmiştir: “Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer.”¹⁵⁷

Beşîr b. Muhammed-Abdullah-Yahya b. Eyub - Ebû Zûr’a-Ebû Hureyre senediyle rivayet olunan hadise göre bir adam Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’e gelerek: “Kendisine en iyi davranmam gereken kimdir?” diye sordu. Resûlullah (s.a.v): “Annen!” buyurdu. Adam: Ondan sonra kimdir? diye sordu. “Annen!” buyurdu. Adam tekrar: Ondan sonra kim gelir? diye sordu. “Annen!” dedi. Adam tekrar: “Sonra kim gelir?” diye sordu. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: “Babandır!” cevabını verdi.¹⁵⁸

Konu başlığı ile ilgili bir ayet veya Buhârî'nin hadisi bulunmuyorsa Müslim'den ve diğer muhaddislerin şerhlerinden konuyla ilgili kısımları aktarır. Örneğin yazar, “Anne babaya iyiliği nafîle namaza vb. öncelemek” konusunda bahsedilen yöntemi takip etmiştir.¹⁵⁹

Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ eserinde hadislerin değerlendirilme biçimini, anlaşılması zor kelimeleri açıklama yöntemi ve fıkhu'l- hadise gösterilen önem açıkça fark edilebilir. Aşağıda bu durumlarla ilgili ayrıntılı bir açıklamaya yer verilecektir:

5.1.3.3. Eserde Ravilerin ve Hadislerin Değerlendirilmesi

Hadisleri “Cerh ve Ta'dil” ederken âlimlerin raviler hakkındaki sözlerine ve hadis hakkındaki hükümlere yer verir. Mustafa Sî Yakub, doğumdan hemen sonra İslam'ın çocuk hakları için verdiği hükümleri ele aldığı sekizinci bölümde İmam Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Asım b. Ubeydullah'tan nakledilen hadisi delil göstererek şöyle der: “*İmam Ebû Dâvûd'un Sünen'inde rivayet ettiğine göre, çocuk doğar doğmaz sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunması ve hayır duası edilmesi müstehaptır*”¹⁶⁰. Nitekim Ebû Dâvûd “Bu hadisi Müsedded, Yahya'dan, o da Süfyan'dan rivayet etmiştir. Süfyan, Asım b. Ubeydullah, o Ubeydullah b.Ebi Rafi'den, o da babasından rivayet ederek şöyle

¹⁵⁷ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.36.

¹⁵⁸ Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-, *el-Edebü'l-Müfred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1409, I, ss. 45-49.

¹⁵⁹ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ*, s.39.

¹⁶⁰ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s. 58

demiştir: “*Peygamber'i (s.a.v.), Fâtıma Hasen b. Ali 'yi doğurduğu gün kulağına kametle birlikte ezan okurken gördüm.*”¹⁶¹

Daha sonra Mustafa Sî Yakub aynı hadisi Tirmizî'den de nakletmiştir. Bu hadisle de yetinmemiş yetinmemiş, âlimlerin sözlerini de aktararak şöyle demiştir: “*İmam Tirmizi el-Cami' adlı eserinde şöyle der ki: 'Bu hadisi bize Muhammed bin Beşşâr, Yahya bin Said ve Abdurrahman bin Mehdi nakletmiştir. Onlar da şöyle demişlerdir: Süfyan, Abdurrahman b. Ubeydullah ve Ubeydullah b. Ebî Râfi'den, o da babasından nakille şöyle rivayet etmiştir: 'Peygamber'i (s.a.v.), Fâtıma Hasen b. Ali'yi doğurduğu gün kulağına kametle birlikte ezan okurken gördüm.'*” Mustafa Sî Yakub, tüm bu çalışmalardan sonra hadis hakkında “Bu hadis sahihtir” diyerek hüküm vermiştir¹⁶².

Mustafa Sî Yakub bu hadisi açıklarken şöyle demiştir: Münzirî'nin görüşüne başvurmuştur. Münzirî şöyle demiştir: “Telhîsu's- Sünen'de Tirmizi'nin bu sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: “Bu hadisin rivayet zincirinde Asım b. Ubeydullah b. Asım b. Ömer b. el-Hattab vardır. İmam Malik onu eleştirmiştir. İbn Maîn şöyle demiştir: Zayıftır ve hadisiyle ihticac edilmez. Aynı şekilde onların dışında Ebu Hatim Muhammed İbn Hibban es-Büstî vs. de bu hadis rivayetini eleştirmiştir.”¹⁶³”

Musatafa Sî aynı hadisi çözümlemek için Mübarekefûrî (r.a.)'nin sözlerine yer vermiştir. Mübarekefûrî (r.a.) şöyle demiştir: “Ben de derim ki, el-İclî “Bunda bir sakınca yoktur” demiştir. İbn Adiy “zayıflığıyla birlikte hadisi yazılır”, İbn Huzeyme: “Hafızası zayıf olduğundan dolayı onunla ihticac etmem”, keza el-Mizan'da Ebu Hâtim onun için “münkeru'l-hadis” demiş, Dârekutnî de “o metruktür ve dikkate alınmayan biridir.”¹⁶⁴

Mustafa Sî Yakub, doğumundan hemen sonra çocuğun kulağına ezan okunması gerektiğine dair rivayet edilen hadisi, rivayet zincirinde Asım b. Ubeydullah'ın bulunması nedeniyle zayıf olarak değerlendirmiştir. Ancak Ebû Ya'la el-Mevsılî ve İbnü's-Sünnî tarafından rivayet edilen Hüseyin ibn Ali'nin hadisini desteklemektedir. Bu hadis, İmam Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde zikredilmiştir: “Bu hadisi Abdullah bize, Ebu Sena Yahya ve Abdurrahman Süfyan'dan, Asım bin Ubeydullah bin Ebi Rafi'den Ubeydullah

¹⁶¹ Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud*, “Edeb”, 107, Hadis no: 8107. Senesinde Asım bin Ubeydullah olduğu için İbn Hacer hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir (İbn-i Hacer, *Tezhibü't-Tezhib*, V, 43.). Zehebi hadis hakkında şöyle demiştir: Malik ve İbn Ma'in, *el-Muğni fi el-Du'afa*'da hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.

¹⁶² Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s. 61

¹⁶³ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.66

¹⁶⁴ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku'l-Âbâ ve'l-Ebnâ* .s.77

da babasından rivayetle şöyle dedi: “Fâtıma Hasan’ı dünyaya getirdiğinde Resûlullah (s.a.v.)’in onun kulağına kametle birlikte ezan okuduğunu gördüm.”¹⁶⁵

Beyhaki *Şu‘abü’l-îmân* isimli eserinde bu hadisi rivayet ederek şöyle demiştir: “Kimin bir çocuğu olur da sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okursa, o çocuğa ümmü sıbyan hastalığı (cin) zarar vermez.” İbn Abbas’tan rivâyet olunan "Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, doğduğu gün Hasan bin Ali’nin sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okumuştur." Ayrıca İbn Abbas’tan gelen “Resulullah’ın Hasan doğduğu gün sağ kulağına ezan sol kulağına da kamet okuduğuna” dair Ebû Said hadisini nakletmiş ve senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶

Eğer incelediği hadis çok uzunsa delil getirdiği hadisin yerini zikreder ve hadisten ne anlaşılacağını belirtir. Örneğin Mustafa Sî Yakup şöyle demiştir: “Bu hadisteki delil şudur: “Allah’ım ilgilenmem gereken yaşlı anam babam ve küçük çocuklarım çocuğum vardı, ilh.” Bu cümle, Buhari’nin Sahih’i üzerine Aynî tarafından yapılan şerh çalışması Fethü’l Barî’de geçmektedir. Anne babaya saygı duymaya, onlara iyilikte bulunmaya ve isyana teşvik etmediği sürece ebeveyne ve çocuğa riayet etmeye delalettir. Bu kişinin, Allah’ın rızasını ve lütfunu kazanmasına ve dualarına icabet etmesine vesiledir. Nitekim Allah anne-babasına devamlı iyilikte bulunmuş olan bir evlat şu duayı yaptığında duasına icabet etmiştir: “Allahım, bunu senin rızan için yaptığımı sen biliyorsun. Bir açıver de gökyüzünü görelim! Bunun üzerine Allah semayı görebilmesi için, ettiği duanın bereketiyle bir miktar açtı.”¹⁶⁷

Hadisin sıhhatine çok önem verdiği için, hadis Sahîheyn’de mevcut değilse, tek bir hadisle yetinmez. Tahric edilen rivayeti destekleyici hadisi buluncaya kadar araştırma yapar. Sonra yorumunu yapar. Fikrini beyan eder ve bir tercihte bulunur.¹⁶⁸

Bir başka örnekte konu bir adamın babası, karısını boşamasını emrederse babasının emrini yerine getirmeli midir, meselesidir. Anne-baba haram bir şey emretmediği sürece sözleri her zaman dinlenmelidir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Yaradan’a isyanda hiçbir mahlûka itaat yoktur”.¹⁶⁹ Tirmizi’de geçen bu hadis Lokman Suresi 15. Ayetle teyit edilmektedir. Hadis Eğer ebeveyni kendisine

¹⁶⁵ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku’l-Âbâ ve’l-Ebnâ* .s.84.

¹⁶⁶ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku’l-Âbâ ve’l-Ebnâ* .s.91.

¹⁶⁷ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku’l-Âbâ ve’l-Ebnâ*, s. 97

¹⁶⁸ Tirmizi Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-, *el-Câmiu’s-şâhih Sünenü’t-Tirmizî*, Cihad”, 29, Hadis No: 1707.

¹⁶⁹ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku’l-Âbâ ve’l-Ebnâ*, s. 107.

Allah’a şirk koşmasını emrederse Yüce Allah’ın “Eğer onlar, şerik olduğuna dair hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak sayman için seni zorlarsa sakın onlara itaat etme!”¹⁷⁰

Sonra Tirmizî’nin *el-Câmiu’ş-şahîh Sünenü’t-Tirmizi* adlı eserinden nakille Abdullah ibn Ömer’in babası ona karısını boşamasını emrettiğinde Resulullah’tan şu hadisi rivayet etmiş ve bahsi geçen konuyu açıklığa kavuşturmuştur: “Nikâhımın altında bir kadın vardı. Kendisini seviyordum. (Babam) Ömer ise ondan hoşlanmıyordu. Bana: “Onu boşla!” dedi. Ben kabul etmedim. Bunun üzerine Ömer, Peygamber (s.a.v)’e varıp durumu kendisine anlattı. Peygamber de bana “onu boşla” diye emretti.” Bu hadis, lâfzı ve manasıyla, ana-babanın arzusu çocuğun arzusuyla çatışırsa anne-babanın arzularının sırf dini bir gerekçeye dayanması şartıyla çocuğun arzusuna öncelenebileceğine işaret eder. Burada bir adamın Ahmed b. Hanbel’e yönelttiği “Babam bana eşimi boşamamı emrediyor, onu boşamalı mıyım?” sorusunun cevabını zikretmekte de fayda vardır. Ahmed bin Hanbel adamın sorusuna “Hayır boşama!” olarak cevap vermiştir. Bunun üzerine adam “Hz. Ömer oğluna karsını boşamasını emretmemiş miydi?” dedi. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Baban Hz. Ömer gibi oluncaya kadar bu emrini uygulamak zorunda değilsin! Bu olay, emrine itaat gösterilmesini isteyen babanın adaletli olmasını gerektiğini göstermektedir.¹⁷¹

5.1.3.4. Eserdeki Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Uygulamalar

Mustafa Sî, yabancı ve anlaşılması zor kelimelerin bulunduğu Garibu’l Hadis için ayrı bir sayfa ayırmıştır. Hadisleri açıklamış ve tefsir etmiştir. Onun kitabından şu örnekleri verebiliriz:

- a- “الباء”: Nikah ve cima anlamına gelmektedir.
- b- “غض البصر”: Bakışını kısmak demektir.
- c- “أحسن”: Daha ziyade koruyucudur, demektir. Sözgelimi oruç insanın şehvetini kırıcı ve cinsel isteğini azaltıcı bir kalkandır.
- d- “فاني مكائر بكم” Yani, bolluğunuz ve cömertliğiniz ile övünme.
- e- “سفاء الخدين”: Yüzü lekeli ve bundan maksat, kocasının ölümünden sonra oğlunun kaybolmaması için yüzüne siyah lekeler koymasındır.

¹⁷⁰ Lokman, 31/15.

¹⁷¹ Mustafa Sî Yakub, *Hukuku’l-Âbâ ve’l-Ebnâ* .s.113.

f- “أمت”: Hiç evlenmeyen bekar olan ya da evlendikten sonra dul kalan kadınlar için kullanılan bir kelimedir.

g- “بانوا”: Ayrılınca ya da ölünceye kadar birbirinden uzak durmak, mesafeli olmak manasındadır.

h- “تزوجوا في الحبز”: Ha harfinin zammesi veya kesresi, cim harfinin de sükûnuyla okunur.

ı- “صالح”: İffet sahibi insan için kullanılan bir kinayedir. Sâlih ismi verilmesi, o kişiyi korumasından dolayıdır ve iffetli olmaktan kinayedir.

i- “فإن العرق دساس”: “Dessâs” yani aşırı derece müdahale edici anlamına gelir. Çünkü desise, bir şeyi fark ettirmeden ve gizlice yapmaktır. Örneğin “دسست الشيء” “onu gizledim” anlamındadır. دَسَا cümlesinde ise دَسَا, nefsinin başıboş bıraktı demektir. Şöyle denilmiştir: دَسَاهَا kelimesinin anlamı gizli ve az demektir. Bu nedenle gizlenen ve azaltılan herşey için دسسته denilir. Bunun anlamı şudur: Eğer bir kimse salih bir eşle evlenirse çocukları salih ve temiz ahlak üzerine olur. Aksi durumda çocukları salih ve temiz olmaz.¹⁷²

Mustafa Sî Yakup’un Fıkhu’l Hadis çalışmaları ise şöyle özetlenebilir:

- 1- Faydalarından bahsetmek: Bazen Mustafa Sî Yakub bir konuyu anlatıp tartışırken sonunda okuyucunun yararlandığını düşündüğü bazı faydaları zikrettiğini görmekteyiz. Örneğin, eş seçme konusunda şöyle demiştir: “Salih bir eş seçmenin faydalarından biri de gelecekte salih bir soya sahip olmaktır.
- 2- Şer’i hükmün hikmetini anlatmak: Akîkanın şeriata neden uygun olduğunu, “akikanın şer’i hikmeti” başlığı altında şöyle açıklamıştır.
 - a- Baba yeni doğan çocuk için verdiği kurban ile Allah’a yakınlaşmış olur.
 - b- Akika kurbanı, Allah’ın İsmail’i büyük bir kurbanın fidyesi ile koruması gibi, yeni doğan bebeği de felaketlerden ve zararlardan korumak için verilen bir fidiye niteliğindedir.
 - c- Yeni doğan her çocuğun akikası anne babasına şefaati için rehindir.
- 3- Hadis hakkında “Derim ki” diye söze başlayarak açıklama yapar. Bu konu üzerine kitapta çokça izah bulunmaktadır. Örneğin Mustafa Sî Yakub iyi bir eş seçme konusunda şöyle demiştir: “Derim ki: Nebi (s.a.v.), evlenmek

¹⁷² Musta Sî Yakup, *Hukûku’l-Âbâi ve’l-Ebnâ*, s.125.

isteyenleri İslam'ın emrettiği ve Resûlullah'ın tavsiye ettiği şekilde kadının kocasının hukukunu, çocukların hukukunu ve ev halkının haklarını yerine getirmede üzerine düşen görevi tam olarak yapabilmesi için dindar olanının seçilmesini teşvik etmiştir.¹⁷³ Öte yandan Peygamber (s.a.v.), sözü geçen hadiste eş arayanların dine ve ahlâka uygun birini aramalarını; aileyi gözetme, iyilik ve namus bakımından doğru konumda bulunma ve evlilik haklarını yerine getirmede vazifelerini tastamam yerine getirmeye yönlendirmiştir.”¹⁷⁴

5.1.3.5. Eser Hakkında Değerlendirmeler

Mustafa Sî Yakub'un yaklaşımını inceledikten sonra okuyucu, bazı eksiklikleri söz konusu olsa da kitabı diğerlerinden ayırt eden pek çok özelliğe rastlamaktadır. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Anne, baba ve çocuk haklarına ilişkin konuları analiz ederken İslâm dininin temel iki kaynağını yani Kur'ân ve Sünneti bir araya getirmiştir.
- 2- İfadeler açık ve akıcıdır.
- 3- Bazı konularda hüküm ve hükmün faydasını, konunun anlaşılması için aklı delil olarak zikretmemiştir.
- 4- Kütüb-i Sitte'yi esas almıştır. Aradığı hadis bu kaynaktan yoksa konuyu diğer hadis kitaplarından araştırmıştır.

Eserin incelenmesi sonucu şu metodolojik eksikler de tespit edilmiştir:

- 1- Eserde zaman zaman orijinal kaynaklara atıfta bulunulmamıştır.
- 2- Yazarın adını, kitabın adını, bölümünü ve sayfasını belirtmekle yetinmesi,
- 3- Bazı hadislerin tahriri yapılmamıştır.
- 4- Yazar, İncelediği hadisın kaynağı *Sahihayn* değilse bazen hadisın sıhhat derecesini belirtmemiştir. Örneğin çocuğun büyüdükten sonra sütannesine ihsanda bulunmasının vacip olduğu beyanının geçtiği babda hadisın sahihlik derecesini belirtmemiştir. Sünnetten bu konuya delil olarak Resulullah'ın (s.a.v.) şu fiili sünneti örnek verilebilir: “Bir gün Peygamber (s.a.v.)'i insanlara

¹⁷³ Mustafa Sî Yakup, *Hukûku 'l-Âbâi ve'l-Ebnâ*, s.133

¹⁷⁴ Mustafa Sî Yakup Mustafa Sî, *Hukûku 'l-Âbâi ve'l-Ebnâ*, s. 160.

et dağıtırken gördüm. Ben de o zamanlar küçük bir çocuktum ve etlerin kemiklerini taşıyordum. Bir kadının Peygamber'e yaklaştığını ve Peygamber (s.a.v)'in de cübbesini çıkarıp kadının oturması için yere serdiğini gördüm. Dediler ki: Bu onu emziren bir kadındır yani sütannesidir.¹⁷⁵

5.1.4. Tesdîdü'l-kavs fî tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bni Hacer Adlı Eseri

5.1.4.1. Eserin Genel Özellikleri

Mustafa Sî Yakup, “Tesdîdü'l-kavs fî tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bni Hacer” başlıklı doktora tezini Seyyid Muhammed el-Hakîm'in danışmanlığında Medine İslam Üniversitesi'nde hazırlamıştır. Eser ile ilgili gerekli incelemeleri ve araştırmaları 1985-1986 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Çalışma henüz yayınlanmamıştır.

5.1.4.2. Eserde Takip Edilen Uslûp ve Metot

Eser, incelenen kitabın tahkiki ve hadis ilmindeki çalışmalar olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Başlangıçta *el-Asl ve furûuhu* adlı kitabın müellifi Kudâî tanıtılmıştır. Kudâî'inin *Müsnedü's-Şihab* adlı kitabı ile müellifin tahkikini yaptığı *Tesdîdu'l -Kavs* isimli eserlerinin bölümlerini karşılaştırılmıştır. Mustaf Sî Yakub'un, *Tesdîdü'l-kavs fî tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bni Hacer* isimli eserde uyguladığı tahkik çalışmalarını şöyle özetleyebiliriz:

- 1- Modern imla kuralları dikkate alınarak metnin tek aslından nüshaları alınmıştır.
- 2- Kitapların el yazması nüshalarının (el-Firdevs, Zehru'l-Firdevs, Müsnedü'l-Firdevs) karşılaştırmıştır.
- 3- 3-Kitaptaki metni mümkün olduğu kadar müellifin isnat ettiği eserlere ve hadis kaynaklarına dayanarak düzeltmeye ve harekelemeye çalışmıştır.
- 4- Hadisleri numaralandırmıştır.
- 5- Kur'an ayetlerinin ayet ve sure numaralarını parantez içinde belirtmiştir.
- 6- Hadisleri aldığı eserleri parantez içinde belirtmiştir.
- 7- Hadisin veya eserin bazı lafızlarında bir ihtilafa rastladığında dipnotta bu farklılığa işaret etmiş ve bu farklılığın dayanağını vermiştir.

¹⁷⁵ Mustafa Sî Yakup, *Hukûku 'l-Âbâi ve'l-Ebnâ*, s. 156-163.

- 8- Metinde yer alan yabancı veya anlaşılması zor olan kelimelerin anlamını kısaca açıklamıştır. Bu işlem için de genellikle İbnü'l-Esîr'n en-Nihâye'si gibi kaynaklara başvurmuştur.
- 9- Mümkün olduğunca bazı kelimelerin, özel isimlerin, lakapların, soyların harekelenmesini bu konuda itimat edilen referanslara dayanarak yapmıştır.
- 10- Hatalı verilen kelimenin doğrusunu “Bu kelime aslında böyledir” ve “Doğru olanı bu şekildedir” diyerek dipnotta belirtmiştir.
- 11- Tahkikin sonuna fihristler eklemiştir.¹⁷⁶

5.1.4.3. Eserdeki Ravilerin ve Hadislerin Değerlendirilmesi

Hadis ravilerinin kısa biyografisini verir. Her râvinin adı, nesebi ve güvenilirliği konusunda bilgi verir. Eğer senetteki *et-Takrîb* adlı eserde geçen raviden biriye onun hadisini vermeyi yeterli bulur. Bazen *et-Takrîb* dışında kalanları da ilave eder.¹⁷⁷ İsnad hakkında hüküm vermekten çekindiği durumlarda “En doğrusunu Allah bilir veya ilim Allah'ın katındadır” diyerek tevakkuf etmiştir.¹⁷⁸ Her hadisin senet zincirini incelemiştir. Zincirindeki ravilerin tamamını veyahut bir kısmını tanıyorsa hadis hakkında hüküm vermiştir. Eğer hiçbirini tanımıyorsa hadis hakkında değerlendirme yapan diğer âlimlerin sözlerini aktarmakla yetinmiştir.

Eserde geçen örnek bir hadisle durumu açıklayalım: “Cebrail bana geldi ve dedi ki: “Ey Muhammed, kim Ramazan ayına yetişip ölür de bağışlanmazsa ateşe girer! Allah onu uzak eylesin! Sen de Âmin de! dedi. Ben “âmin!” dedim.” Hadis, Muhammed b. Amr- Ebû Seleme- Ebu Hureyre senediyle rivayet olunmuştur. Mustafa Sî Yakub bu hadisi şöyle çözümlemiştir: “Bu hadisin bir kısmı Müslim'de bir diğer bakımdan Ebu Hureyre'den mervidir. Ayrıca kezzaplardan biri olan Musa et-Tavîl rivayetiyle birlikte Enes'e isnad edilmiştir. Kanaatimce bu hadis el-Ensârî'nin cüz'ünde Enes'ten daha güzel bir vecihle gelmiştir. Yine bu konuda İbn Abbas'tan Mâlik b. el-Huveyris'ten ve Muaz b. Cebel'den rivayet de vardır¹⁷⁹.

Yine Enes bin Malik'ten gelen hadis: “Cebrail bana geldi ve dedi ki: "Ey Muhammed, bir dirhem de olsa pazarlık et; çünkü aldatılan ne övülür ne de ödüllendirilir”. Kendi görüşlerini desteklemek için Allâme Elbânî gibi çağdaş âlimlerden

¹⁷⁶ Mustafa Si Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, s. 170

¹⁷⁷ Mustafa Si Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, s. 173.

¹⁷⁸ Mustafa Si Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, I, 176.

¹⁷⁹ Mustafa Si Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, I, 183.

nakilde bulunmuştur. Aksi durumda, pek azı müstesna, şu veya bu isnat zincirine vakıf olmanın imkânsızlığına dikkat çekerek hadis hakkında hüküm verir.¹⁸⁰

Bütün hadisleri veya eserler şu şekilde tahrir etmiştir: Hadis, *Sahihayn*'a veya bunlardan herhangi birine isnat edilmişse Sahih-i Buhari'yi öne alarak hadisi her ikisine veya ikisinden birine isnad eder. Hadisin lafzının Müslim'e ait olması durumunda hadisin kitabını, babını, cüzünü ve *Sahih-i Buhâri*'nin şerhi *Fethü'l-Bari*'den veya Muhammed Fuad Abdülbaki tarafından tahkik edilen *Sahih-i Müslim*'den kaynak göstermiştir.

Hadisler *Sahihayn* dışında başka bir eserde geçiyorsa onu ilgili kaynaklara nispet eder. Yararlandığı kaynaklarda hadisin sıhhati veya zaafi hakkında bilgi mevcutsa doğrudan bilgiyi vermekle yetinir. Bazen hadisleri veya eserleri açıklama yoluna gider. Genellikle hadisin sıhhati, zaafi ve ricalinin durumu hakkında Heysemî'nin görüşlerine başvurur ve onun görüşüyle yetinir. Nadiren de olsa cerh ve tadil imamlarının zikrettiği görüşleri eleştirir.

Hadisin sahih veya zayıf olduğunu söylerdi.¹⁸¹ Üzerinde hüküm vermek amacıyla hadisleri senet ve metinleriyle tahrir eder. Akabinde alimlerin ravi hakkındaki görüşlerine yer vererek şerh düşer.¹⁸² Tahririni yaptığı hadis üzerine ihtilaf varsa bunları da belirtmiştir. Örneğin “İki birden, üç ise ikiden hayırlıdır. Cemaat olmağa bakın. Zira Allah ümmetimi dalalet üzerinde birleştirmeyecektir” hadisini Ahmed b. Hanbel, Ubeyd b. Süleyman Ebu Zer senediyle nakletmiştir.¹⁸³ Böylece hadisin sıhhatini kontrol etmiştir.

Örneğin Mustafa Sî şöyle bir tespitte bulunmuştur: “Hadisin anlamı, doğru ve makbuldür. Ancak “belâ” kelimesi Hâris bin Abdullah el-A'ver aracılığıyla gelmiştir. İbn Hacer şöyle demiştir: “el-Hâris bin Abdullah el-A'ver el-Hemedânî, eş-Şa'bî tarafından görüşlerinde yalan olan ve nakillerinde zayıflık bulunan bir ravi olarak görülmüştür. Ayrıca Râfizilikle de suçlanmıştır.”¹⁸⁴

Mustafa Sî, rivayet zinciri bulunmayan hadisleri değerlendirmede fikir beyan etmemiştir. Çünkü *Tesdîdü'l-Kavs fî tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer Adlı Eseri* halk elinde dolaşan ancak meşhur hadis kitaplarında bulunması zor olan zayıf ve uydurma pek çok hadisler içermektedir.

¹⁸⁰ Mustafa Sî Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, 185

¹⁸¹ Mustafa Sî Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, s.188.

¹⁸² Mustafa Sî Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, I, 76, Hadis No:109.

¹⁸³ Mustafa Sî Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, s.129.

¹⁸⁴ Mustafa Sî Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertibi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, s.125.

5.1.4.4. Eserdeki Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Uygulamalar

Mustafa Sî Yakub hadislerde görülen yabancı ve herkesçe anlayamayan kelimeler anlamındaki garîbu'l-hadis için ayrı bir başlık atmıştır. “Şerhu'l-garibu'l hadis” başlığını verdiği bu kısımda Muhammed b. Muhammed- el-Cezerî'nin “*En-Nihâye fî garîbi'l-Hadîss ve'l-eser*” adlı eserinden faydalanır. “ed-Dübbâ' ve el-Hantem” olmak üzere iki kelimenin açıklamasını yapmıştır. Bu kelimelerin açıklamasını Şeybânî Ebü's-Seâdât'tın *En-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eşer*'inden nakletmiştir.

ed-Dübbâ': Bu kelime kabak çeşitlerinden birini ifade eder. Bu kabağın içinde şarap yapılır. Bunda yapılan şarap çok çabuk keskin hale gelirdi.

el-Hantem: Medine'ye şarap taşıdıkları yeşil renkli, yağlanmış toprak kaplardır. Sonra kelimenin kullanım alanı genişledi. Bütün çömlek ve kaplar için “hantem” denilmeye başlandı. İslam gelince bu kabın içine şıra konulması yasaklanmıştır çünkü yağlı olduğundan dolayı içine konulan şıralar hızlıca şaraba dönüşüyordu.¹⁸⁵

Mustafa Sî Yakub, hadis ve eserlerde geçen isimlerin ve kelimelerin harekelenmesine önem vermiştir. Bunları dipnotta belirtmiştir. Mustafa Sî Yakub kaynaklarda ve alıntı yaptığı diğer eserlerde kullanılan terimlere ek olarak kısaltmalara ve kolaylaştırma için sembolere yer verir. Örneğin:

1- ثي: Bana söyledi, rivayet etti

2- ثنا: Bize rivayet etti,

3- أنبأنا: Yani, bize haber verdi.

Ayrıca bazı kaynakları kısaltarak verir. Örneğin تقريب التهذيب yerine تقريب demesi gibi¹⁸⁶.

5.1.4.5. Eser Hakkında Değerlendirmeler

Mustafa Sî Yakub'un kitabının aşağıdaki noktalarda temel eksiklikleri olduğu ifade edilebilir:

- 1- İncelediği kitapları mukayese ederken eserlerin ayrıcalıklarından bahsetmemiştir.

¹⁸⁵ Mustafa Sî Yakub, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bni Hacer el-Askalânî*, s.138.

¹⁸⁶ Mustafa Sî Yakub, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bni Hacer el-Askalânî*, s.128.

- 2- Eserlerin yazarlarını tanıtırken yöntem birliği benimsememiştir.
- 3- Kitap ve bab belirtilmeden cilt ve sayfa numarası verilmesi görülen eksiklerden biridir.
- 4- Hadisleri değerlendirmede metodolojik bir eksiklik söz konusudur. Şöyle ki: Âlimlerin hadis ile ilgili sözlerini belirttikten sonra “hadis sahih değildir” veya “hadis bu isnatla delil olamaz” diyerek gerekçe belirtmeden hadis hakkında hüküm vermiştir.
- 5- Atıflarda yaptığı bazı hatalar vardır. Örneğin bir hadisi kitap ve babıyla birlikte Buhârî’ye nisbet ettiği halde İbn Hacer’in *Fethu'l-Bârî* adlı eserine atıfta bulunmuştur. Hâlbuki Buhârî’deki tertip ile şerhi olan *Fethu'l-Bârî*’nin tertibi farklıdır.
- 6- Sonuç kısmında bulunması gereken sonuçlar ve tavsiyeler kriterini tam yerine getirmemiştir. Tavsiyeler kısmının bulunmaması böyle bir eser için büyük eksiklik teşkil etmektedir.
- 7- Biyografilerin uzunluğunda veya kısalığında da bir metod birliği görünmemektedir.
- 8- Bazı hadislerde, hadisi rivayet edenler hakkında Hafız İbn Hacer’in ve diğer muhaddislerin eserlerine bakmadan tek bir tarikle değerlendirme yoluna gidilmiştir.¹⁸⁷

Ancak bahsi geçen eksiklikler, araştırmacının ait olduğu zaman, ortam ve dili açısından değerlendirildiğinde kitabın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu eser, kendisinden sonra gelen diğer eserler için bir temel teşkil etmektedir.

5.2. Ebû bekir Câlû b. Mahmut Câlû

5.2.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebu Bekir Câlû 1975’te Fildişi Sahili’nin güneyinde bulunan Agboville şehrinde doğmuştur. İlk derslerini annesinden almıştır. Daha sonra ailesi onu Agboville’e yaklaşık yirmi kilometre uzaklıktaki Daru’l Kur’an ve’l Hadis okuluna göndererek üçüncü sınıfa kadar okumasını sağlamıştır. Sonra Agboville’e dönüp ilkokulu ortaokulun birinci sınıfını

¹⁸⁷ Mustafa Sî Yakup, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, II, 198, Hadis No: 205

orada bitirmiştir. Daha sonra da Abidjan'a giderek İslami İlimler ve Davet Enstitüsü adlı bir okulda ortaokulu bitirmiş ve Kur'an hafızı olmuştur.

Ebu Bekir Câlû, temel eğitimini ailesinin bulunduğu ülke içindeki farklı okullarda tamamladıktan sonra lisans eğitimini Medine İslam Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2007 yılında Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi Sünnet-Fıkıh Anabilim dalında *Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra* başlıklı tez çalışmasını hazırlamıştır. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra yüksek lisans için Hadis Fakültesine devam ederek, 2007-2008 yıllarında yüksek lisans derecesini elde etmiştir. Daha sonra 2012-2013 yıllarında aynı üniversitede *Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salat* Uluslararası Doktora derecesini de almıştır.¹⁸⁸ Aynı yıl ülkesine tekrardöndü. Aldığı eğitimlerde toplamış olduğu bilgileri Fildişi Sahili Müslümanlarıyla paylaşmak için 2016 yılında Abdjan'da Daru'l Kuran ve'l Hadis Medresesini kurdu. Halen bu medresenin kurucu müdürü olarak görev yapmaktadır. *Rabitat'-ül-Alem'ül-İslami Sivil Toplum Kuruluşu*¹⁸⁹ üyesi olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Ebu Bekir Câlû'nun ders aldığı hocalardan bazıları şunlardır: Mahmud Câlû, Abdülkadir Sanogo, Ahmed Kanti, Osman Sanogo, Salih Konate, Ebu Raşid Anjay, İshak Bah, Abdülaziz el-Uraynî, Kasım Tavâşî, Abdurrezzak el-Bedr, el-İbad el-Bedr.

Medine İslam Üniversitesi ve Mescid-i Nebevi'deki diğer âlimleri bunlara eklemek mümkündür.

5.2.1.1. Sünnete Hizmete Katkıları

İslam'a daveti önceleyen okullarda eğitim alan Ebu Bekir Câlû Suudi Arabistan'da eğitiminin tüm aşamalarını tamamlamıştır. Ebu Bekir Câlû'nun sünneti yayma gayretleri içerisinde en önemli faaliyet olarak İlim ve İslam Merkezi'ni kurması olmuştur. Kurmuş olduğu bu merkezin hedefleri şöyle sıralanabilir:

- 1- Kur'an, Sünnet ve diğer fıkıh ilimlerinin dünyaya yayılmasını sağlamak,
- 2- Müslümanları Kur'an ve Sünnet'e uymaya; hayatın her alanında Yüce Allah'ın şeriatına tabi olmaya davet etmek,
- 3- Müslümanların aralarında saadet asrındaki gibi kardeşliği tesis etmek,

¹⁸⁸ Nijer İslam Üniversitesi'nden Yussif Traore ile 25.01.2021 tarihinde saat 10:00'da yapılan röportaj.

¹⁸⁹ Rabitat'-ül-Alem'ül-İslami; İngilizce: Muslim World League (MWL)), Suudi Arabistan merkezli bir İslami sivil toplum kuruluşudur. Örgüt, 1962 yılında kurulmuş olup Suudi hükûmeti tarafından kuruluşundan itibaren finanse edilmektedir.

- 4- Camilerin ihyasını sağlamak,
- 5- Gayrimüslimleri İslam'a davet etmek; aralarından İslam'a giren yeni Müslümanlarla ilgilenmek
- 6- Eserler vermiştir.

5.2.2. Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra Adlı Eseri

5.2.2.1. Eserin Genel özellikleri

Ebu Bekir Câlû, *Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra* kitabını 2007 yılında Süleyman bin Abdul Aziz el-Uraynî'nin danışmanlığında, Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi Sünnet-Fıkıh Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Tez, aynı yıl Arapça olarak yayınlamıştır.

Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra isimli bu kitapta Peygamber sünnetinin “tahâret” ile ilgili kısımları sünnetin sünnet ile tefsiri yapılarak ele alınmıştır. Eserde hadis ve fıkıh bir araya getirilmiştir. Ebû Bekir Calu bu konuyu ve yöntemi seçme sebeplerini şu noktalarla açıklamıştır¹⁹⁰:

- 1- Sünnetin sünnetle beyanı hadisleri beyan etmenin en üst mertebesidir.
- 2- Bazen bir kimse, tahsis edenini bilmeksizin âm bir hadise, takyid edenini bilmeksizin mutlak bir hadise veya mübeyyenini bilmeden de mücmel bir hadise yönelebilir. Bu sebeple farkına varmadan hata edebilir. Bu yöntemle yapılabilecek hataların önüne geçilebilir.
- 3- Böyle bir konu hakkında yapılan bir araştırma, insanlar arasında fikir çatışmasına sebep olan birçok tartışma nedenini ortadan kaldırabilir. Eğer görüşler bir hadisin maksadında farklılık göstermiş ve açıklaması başka bir hadiste beyan edilmişse bunlar arasında muteber olan söz hadise en uygun olanıdır.
- 4- Bu eser, sünneti yaymak ve insanları ona sıkıca tutunmaya davet etmek için bir vesile olabilir.

¹⁹⁰ *Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, 9 s.

5.2.2.2. Eserde Takip Edilen Uslûp ve Metot

Kitap iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm Sünnetin Tanımı ve Bölümleri, İkinci Bölüm ise Fıkhın Bölümleri'dir. Birinci bölümde ele alınan konular Sünnetin sünnetle beyan türleri; âm olanın hâs ile, mutlakın mukayyet ile, mücmelin mübeyyen ile, mübhem olanın müfesser ile, herhangi durumun illeti ile, hükmün cezası ile, âm olanın hâs olan ile beyanı olmak üzere çeşitli dallara ayrılmıştır.¹⁹¹

Ebu Bekir Câlû, genel ve özel türlerden olmak üzere yedi tür beyanı seçmiş ve kitabında bunlara yer vermiştir. Şöyle demiştir:

“Nasih ve mensuh, hadislerin vürud sebepleri ve çeşitli kavram türleri gibi bir kısım nedenlerle bahsetmediğim izah türleri vardır. Nasih, mensuhun izahı ve açıklamasıdır. Bu konuya mahsus telif eserler olduğu için bu ilimden bahsetmedim. Örneğin; nâsıh bir hadisin İbn-i Şahin tarafından mensuh olarak ele alınması örneğindeki gibi bazı hadislerin özel olarak kaleme alınması veya nadir de olsa birbirinin babından olmayan hadislerin anlaşılmasına yardımcı olması hasebiyle seçtiğim yedi tür içinde yerini alır.”¹⁹²

Ya da bazı kavramların başka kavramlar tarafından açıklığa kavuşturulması hadis bölümünden daha çok usulüyle ilgili olabilir.

Kitapta ikinci olarak Fıkhın Bölümleri yer almaktadır. Bu babta suya necaset karışması, temizlikte kullanılmış su ve suyun özellikleri olmak üzere konusu su olan hadislere yer verilmiştir.

Necasetten taharet: İdrar konusunda gelen hadisler, insanın ihtiyaç gidermesi esnasında attığı meni, mezi gibi sıvı atıklar, İstinca konusu, taşla isticmâr, meytenin derisiyle isticmar ve hayvanların kanları hakkında zikredilen hadisler yer almaktadır.

Abdest: Misvak kullanımı, abdestteki fiiller, abdesti bozan durumlar, mest üzerine meshetmek gibi hususları konu alan hadisler bulunmaktadır.

Cünüplük: Guslû gerektiren durumlar, guslün hakikati, gusül esnasında mazmaza ve istinşak; cünübün mescide girmesi, Kur'an tilavet etmesi ve abdesti konusunu ele alan hadislere yer verilmiştir.

Kadının Özel Halleri: Hayız, nifas, istihâza, teyemmüm konusunu ele alan hadisler yer almaktadır.

¹⁹¹ Câlû, Ebu Bekir, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 13-14.

¹⁹² Ebubekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 22.

Taharet konusundaki hadislerin çokluğu sünnetin sünnetle beyanını çeşitlendirmiştir. Ebû Bekir Câlû, Sünnet beyanını iki kısma ayırmıştır:

- 1- Âm Beyanlar: Bilinen tüm kitaplarda tekrar edilen beyan türüdür. Örneğin; temizlik, namaz, zekât gibi konuları işleyen kitaplarda ve benzerlerinde bu çeşit beyan görülebilir.¹⁹³ Ebû Bekir Câlû, Yusuf el-Karadâvî (ö.2022)'den *Neteâmelu Maa's-Sünne* adlı eserinden bu beyan türü ile ilgili şu cümleyi nakleder. "Kabul edilen bir hakikattir ki sünnet Kur'an-ı Kerim'i tefsir ve beyan eder. Yani onun mücmelini tafsil, mübhemini tefsir, umumunu tahsis ve mutlakını takyid eder. Dolayısıyla bu durum sünnetin kendi içinde de geçerlidir." Böylece Ebû Bekir Câlû, günümüz âlimlerine de yer vermiştir¹⁹⁴.
- 2- Hâs Beyanlar: Belirli bir hadis bölümü içinde yer alan hadislere mahsustur. Örneğin namaz bölümündeki beyan türleri, tahâret bölümünde bulunmaz ya da nadiren bulunabilir. Keza zekât bölümünde başka bölümlerde olmayan beyan türlerine de rastlanmıştır¹⁹⁵.

Ebû Bekir Câlû tarafından seçilen beyan çeşitleri şunlardır:

Birincisi Âmmın hâs ile İzahı: Ebû Bekir Câlû Âm olanın tanımını verirken Cürcânî (ö.816/1413) *et-Ta'rîfât* adlı eserinden nakleder. Buna göre Âm olanın sınırlama olmaksızın duruma göre kendisine uygun olan her şeyi içine alan lafızdır. Hâs ise tek başına ayrı bir anlamı olan lafızdır. Tahsis ise, âm olanın bir delile dayalı olarak bazı fertlerle sınırlandırılmasıdır¹⁹⁶.

Konunun açıklaması için de eş-Şâî (ö.344/955), *Usûlû's-Şâî*, adlı eserinden faydalanmıştır. Şer'i lafız bazen bu lafız için uygun olan her manayı kapsayabilir. Daha sonra diğer bir lafız gelir ve bu umumi lafzı tahsis edip onun bazı fertlerini umumilikten çıkarır. Bu durumda hüküm umumun bazı fertlerine mahsus olmuş olur¹⁹⁷. Daha sonra Şevkânî (ö.1250/1834)'nin görüşlerine başvurur. Şevkânî konuyu şu sözleriyle açıklığa kavuşturur: "Bu, genele dâhil olan fertlerin bazılarının, tahsis edenin belirlemesine göre tutulmasıdır." Böylece hâs, beyan türlerinden biri haline gelmiştir. Çünkü hâs olan

¹⁹³ Ebubekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 27.

¹⁹⁴ Ebubekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 27.

¹⁹⁵ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 27.

¹⁹⁶ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 28.

¹⁹⁷ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 28.

beyan, âm olan ifadeden maksadı beyan etmiştir. Genel hüküm ile verilmek istenilen anlam, genel olan ifadeye uygun olanlardan sadece bir kısmını kapsamakta olduğudur. Yani kastedilenin tamamını içine almamaktadır. Şayet mükellef olan kişi özel beyanı bilmeseydi genel olan ifadenin kapsadığı bütün fertlerden sorumlu olacağını zannederdi. Çünkü temel ilke, genelin aslı üzere kalması ve onu tahsis edici bir beyan gelmedikçe bütün fertlere uygulanmasıdır.” Şevkânî’den de alınan görüşten sonra Câlu kendi görüşünü belirtmiştir: Şayet tahsis olmasaydı, kişi şer’an yükümlü olmadığı şeylerden sorumlu tutulacak ve aslında dinin kendisine emretmediği şeyleri yapmış olacaktı. Bu görüşe de *Sahih-i Buhârî*’de geçen ve Ebu Sa’lebe el-Haşenî’den gelen şu rivayeti buna misal vermiştir:

“Ebû Sa’lebe bir gün Resulallah'a şöyle demiştir: Ey Allah'ın Resülü, şüphesiz ki biz Ehl-i Kitap yurdundayız. Onların kaplarından yiyelim mi? Resulullah şöyle buyurdu: “Onların kaplarından başka kaplar bulursanız yemeyin. Eğer onlarınkinden başka kap bulamazsanız yıkayın ve öylece yiyin.” Bu hadis aynı zamanda Abdullah b. Yezid ve Müslim'den, O Abdullah bin el-Mübarek'den, her ikisi de Hayve bin Şureyh'den, Rabîa bin Yezid ed-Dimaşkî'den, Ebû İdris Aizillah'tan, o da Ebu Sa'lebe el-Hüsenî'den rivayet edilmiştir. Bu hadîs iki hadisle umûmî kabul edilirken iki hadiste de umûmîliği tahsis edilerek belirtilmiştir:

Birinci Hadis örneğinde *Sahih-i Buhârî*’de geçen Huzeyfe b. el-Yemân’dan gelen şu hadiste Resulullah şöyle demiştir: “Altın ve gümüş kaplardan içmeyin, tabaklarından da yemeyin. Zira bunlar dünyada onlar için, ahirette de bizim içindir.”

Hadisin İzah şu şekildedir: Ebu Sa'lebe'nin rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber’in: “Onların kaplarından başka kaplar bulursanız onlarınkinden yemeyin” sözü, kaplar ister altın ister gümüş veya başkası olsun hangi türden olursa olsun, bütün kaplardan yemek yemenin caiz olduğuna delalet etmektedir. Bahsi geçen hadis genel olup istisnasız bütün kapları içine almaktadır. Yani burada bahsi geçen kaplar için kâfirlerin kullandıkları dışında net bir sınırlama getirilmemiştir. Eğer bir kimse kâfirlerin kullandıkları kaplardan başka bir kap bulma konusunda tamamıyla ümitsizliğe düşmüşse ve bulabildiği tek kap bir kâfir kabı ise o kabı kullanabilir; aksi takdirde kullanılması caiz değildir.

Daha sonra Huzeyfe bin el-Yemân'ın rivayet ettiği hadisteki umumiliği tahsis eden şu rivayet gelmiş ve buna göre Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: “Altın ve gümüş kaplardan yemeyin ve içmeyin, çünkü bu dünyadakiler içindir, ahirette de bizim içindir.” Dolayısıyla bu hadis, bir önceki hadiste bahsedilen kaplara altın ve gümüş kapların dâhil

olmadığını ve geriye kalan diğer tür kaplarda yemek yemenin caiz olduğuna işaret etmiştir. Böylece umumilik anlamını tahsis etmiştir. Şu halde eğer kapların içlerinde yemek ve içmek haram ise bu onların temizlik ve diğer işlerde kullanılmasının da haram olduğuna delildir¹⁹⁸. İşte âlimlerin, temizlikle ilgili bölümlerde Ebu Sa'lebe ve Huzeyfe'den rivayet edilmiş bu iki hadise atıfta bulunmalarının anlamı budur.

İkinci hadis Enes b. Malik'ten şöyle rivayet edilmiştir: Medine'de bir terzi Resûlullah (s.a.v.)'ı yemeğe davet etti. Ben de onunla gittim. Ona bir arpa ekmeği ve içinde kabak bulunan bir çorba ile kurutulmuş et sundu. Enes der ki: "Peygamber (s.a.v.)'in, kabaktan hoşlandığını gördüm." Hadisi Ahmed b. Hanbel, Affân-Hemmâm-Katâde-Enes tarikiyle rivayet etmiştir."¹⁹⁹

Bu hadis için Ebu Bekir Câlû, İbn Hibban (ö.354/965)'dan gelen hadisten de fadalanmıştır. Bu hadis *Sahih-i İbn Hibban* adlı eserde Hüdbe bin Hâlid-Hemmam bin Yahya senediyle rivayet etmiş olup senetteki rical sikadır. Ancak Katade de tedlîs vasfı olduğu belirtilmişse de Katâde ravileri açıkça zikrettiğinden bu hadiste tedlis yapmadığı anlaşılmaktadır.

Gerekli çalışmalar ve araştırmalar yapıldıktan sonra Ebu Bekir Câlû'ya göre hadisin izahı şu şekildedir: Ebu Sa'lebe'nin rivayet ettiği hadis, Müslümanların kullanabileceği başka kaplar varken kâfirlerin kaplarından yemeleri kesinlikle yasak olduğu hükmüne açıkça delalet etmektedir. Kâfir kaplarının pis olduklarından kesin olarak emin olup olmamamız bu hükmü değiştirmez. Enes'in rivayet ettiği hadis-i şerifle beraber şu açıklama geldi: Kâfirlerin kaplarının kullanılmasının yasaklanması sadece bu kapların kirliliğinden emin olunduğunda veya necis olduğu konusunda kuvvetli şüphe duyulduğunda geçerlidir. Ancak kapların temizliğini gösteren karineler varsa hadisteki yasaklama kapsamına girmez.

Bir başka hadis örneğinde bir gün Hz. Muhammed (s.a.v.)'i Yahudi bir terzi ekmek ve şekerli irmik hazırladığı sofrasına davet etti. Hz. Peygamber bu daveti geri çevirmedi. Çünkü bu Yahudi esenlik yurdu olan Medine'deydi. Müslümanların yurdunda yaşayan bu topluluğun onların güzel ahlaklarından ve davranış güzelliğinden etkilenmiş olmaları kuvvetle muhtemeldi. Eğer kâfir kimse bir Müslümanı kendisine duyduğu sevgiden dolayı ağırlamak isterse Müslüman, kendisine ikram edilecek olan yiyecek ve içeceği

¹⁹⁸ *Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 60. Ayrıca Bk: İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Şerhu'l-'Umde fî'l-fikh*, Riyad, 1413, I, 114; Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., III, 89.

¹⁹⁹ *Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 151. Bk. Ahmed bin Hanbel, *el-Müsne'd*, III, 252.

iyice araştırmalıdır ki; Müslümanlara haram kılındığını bildiği şeyleri kendisine yedirip içirmesin. Şam vilayeti o zamanlar ehl-i kitabın çoğunlukta olduğu bir küfür diyarıydı. Bundan dolayı Nebi Hz. Muhammed (s.a.v) onlara, kaplarını kullanmadan önce yıkamalarını emretmiştir²⁰⁰.

Ebu Bekir Câlû bu açıklamaları, Ebu Dâvûd'un *Sünen*'indeki Ebu Sa'lebe hadisinin diğer rivayeti de desteklemektedir. Hâkim ise *el-Müstedrek*'inde bu rivayeti "Biz kitap ehlinin bulunduğu bir yerdeyiz. Onlar şarap içer ve domuz eti yerler. Onların kapları hakkında görüşün nedir?" şeklinde kaydetmiştir. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye şöyle demiştir: "Kâfir eşyalarının ve elbiselerinin, temiz olduklarından emin olunduğu sürece kullanmasında bir mahzur yoktur."²⁰¹

İkincisi: Mutlak Olanın Mukayyet Olanla İzahı: Hz. Aişe'nin rivayet ettiği hadislerde meni temizlemek için yıkama ve ovalama olmak üzere iki yöntemden bahsedilmiştir. Her iki hadiste de sıfatlar belirli bir durumla sınırlanmamıştır. Bu yüzden ikisi de mutlakdır. Bu mutlak ifadeden anlaşılan şudur: Ovalamak ve kazımak mutlak anlamda yıkamanın yerine geçer. Nitekim bu konudaki takyit, Hz.Aişe'den gelen diğer bir hadiste ifade edilmiştir: "Ben, Resulullah (s.a.v)'ın elbisesindeki meniyi kurumuşsa onu bir şeyle kazıdım. Eğer ıslaksa yıkadım." Bu hadisten anlaşılan şudur: Meni eğer yaş ise yıkamakla giderilir. Şayet kurumuşsa kazıyarak giderilebilir. Bu noktada, meni hala ıslaksa yıkayarak, kuruyorsa ovuşturarak çıkarıldığı açıktır²⁰².

Üçüncüsü Mücmelin mübeyyen ile izahı: Önceki hadislerde meni zikredilmiş ve onun erkeğin önünden gelen sıvı olduğu belirtilmişti. Malumdur ki insanın ön tarafından meni dışında da sıvılar gelir. Bu sıvıların farklı hükümlerinden dolayı, meninin, kendisine has özelliklerini bilmek ve diğerlerinden ayırt etmek Müslümanın görevidir.

Bu ayırt edici özelliklerden önceki hadislerde bahsedilmediği için meni bu açıdan müphem bir konumdadır. Bir başka açıdan da şöyle bir muğlaklık bulunmaktadır: Önden çıkan sıvı, erkekten ve kadından da çıkmakta olup aralarında nitelik bakımından çoğunlukla belirgin bir fark yoktur. Örneğin, idrar ve benzeri sıvılarda kadın ve erkeğinki arasında sıfat bakımından bir farklılık olmadığından ikisi için de hüküm aynıdır. Bu durumda kıyas erkeğin menisi ile kadının menisi arasında nitelik olarak hiçbir fark olmamasını gerektirir. Zira daha sonrasında bu muğlaklığı açıklığa kavuşturan hadis gelmiş ve erkeğin sıvısı ile kadının sıvısı arasında bir ayırım yapmıştır. Hadis, menide onu

²⁰⁰ *Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 253-254.

²⁰¹ *Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 253-254.

²⁰² Ebu Bekir Câlû, *Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra* s.145.

diğerlerinden ayıran iki özellik olduğunu beyan etmiştir. Ümmü Süleym'in rivayet ettiği hadis şu şekildedir: “Erkeğin akıntısı yoğun ve beyaz, kadınınki ise ince ve sarıdır.”

Ebû Bekir Câlû, Nevevî'nin *Minhac fî Şerhî Sahih-i Müslim*' den nakille yukarıdaki ifadelerimizi şöyle desteklemiştir. “Bu hadis, meniye ait özellikleri beyanı hakkında asıldır. Yani genellikle sağlıklı insanlar da bu özelliktedir.” Bu açık örnekte Ebu Bekir Câlû, hadislerin tahricine önem vermiştir. Ancak Câlû'nun hadis tahricleri daha ziyade Sahihayn dışındaki hadislerin mertebesi konusunda âlimlerin görüşlerine dayanır²⁰³.

Dördüncüsü: Mübhem'in müfesser ile izahı: Bu, Ümmü Habibe'nin rivayet ettiği hadiste söz konusudur. Ümmü Habîbe'ye “Resûlullah (s.a.v), içinde cima ettiği elbiseyle namaz kılar mıydı?” diye sorulduğunda, şöyle demiştir: “Evet, eğer bunu engelleyecek bir şey yoksa kılmıştır.”

Bu konuda Ebû Bekir Câlû, Sahih-i Müslim'den aldığı açıklamalara başvurmuştur. Buna göre yukarıdaki hadisin anlamı şudur: Allah'ın Resulü elbisesinde bunu engelleyecek bir şey (meni) olmadığı müddetçe elbisesiyle namaz kılar. Eğer elbisesinde meni varsa, meniyi izale edene kadar onunla namaz kılmazdı. Bu da namazdan önce ibadet eden kişinin elbisesindeki meniyi çıkarmasının şer'i bir hüküm olduğunu gösterir. Cabir b. Semüre'nin şu hadisi de bunu desteklemektedir: “Bir adam Peygamber'e şöyle bir soru sordu: “Ailemi yaklaştığım elbisemle namaz kılabılır miyim? Resulallah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Olur, onda bir pislik (meni) olmadığı müddetçe sakıncası yoktur. Eğer bir meni olursa onu temizlersin.”

Hz. Peygamber (s.a.v.) burada, (إلا أن ترى فيه شيئاً) ifadesindeki شيئاً kelimesi nekre olduğundan meni vb. her necaseti kapsar. Buna göre anlamı “elbisende meni vb. bir şey varsa onu gidermedikçe onunla namaz kılma” demek olur.

Bütün bunlar, zikredilenlerin doğruluğunu ve meniyi temizlemenin şer'i bir hüküm olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Hz. Aişe'den gelen hadiste nasıl temizleneceği tam olarak belirtilmediği için bu noktada bir kapalılık söz konusudur.

Daha sonra Hz. Aişe'nin rivayet ettiği şu iki hadiste bu muğlaklık giderilmiştir. Bu hadislerden birincisi yine *Sahih-i Müslim*'den ikincisi ise *Sünen-i Nesai*'den aktarılmıştır.

²⁰³ Ebu Bekir Câlû, *Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra* s.145.

- 1- “Resulullah (s.a.v.) elbisesine bulaşan meniye yıkar, sonra bu elbise ile namaz kıldırmak için mescide geçerdi. Ben, elbisesinin üzerinde yıkamanın izini görürdüm.”
- 2- “Ben, Resulullah (s.a.v.)’ın elbisesinden meniye ovalardım. Resulullah (s.a.v.) da o elbiseyle namaz kılardı.” İki hadiste de birincisinde olduğu gibi elbiseden meni temizlemek için iki özellik zikredilmiştir²⁰⁴;

Yukarıdaki gibi gerekli hadislerle ve açıklamalara bakan Ebû Bekir Câlû şöyle bir tespitte bulunur: Birincisi, ilk hadiste ve ondan önceki Cabir’den gelen hadiste olduğu gibi, yıkamanın tasviridir. Yani elbiseye meni bulaşmışsa, namazdan önce yıkanırsa yıkanan yerin izi namaza zarar vermez. İkinci özelliğe gelince, ikinci hadiste geçen ovalamanın niteliğidir. Bu şu anlama gelir: Meni bulaşan giysi, ovalayarak temizlenebilir, yıkamaya gerek yoktur²⁰⁵.

Beşincisi: Bir durumun illeti ile izahı.

Altıncısı: Hükümün cezası ile izahı.

Yedincisi: Kapsamlı olan kelimenin bazı fertleriyle izahı²⁰⁶.

5.2.2.3. Eserdeki Ravilerin ve Hadislerin Değerlendirilmesi

Âlimlerin hadislerin senetleri hakkındaki hükümlerini yine cerh ve tadil âlimlerinin raviler hakkındaki sözleriyle gerekçelendirmiştir. Eğer hadis Buhari ve Müslim’de yoksa hadisın kütüb-i sittedeki yerini göstermiştir. Hadisleri bazen ihtisar etmekle beraber, sıhhat ve zayıflık durumlarına dair ehil âlimlerin hükümlerine yer vermiştir. İki veya daha fazla hadisın delaleti birbirine eşitse, muradın hâsıl olduğunu zikredip diğerine işaret etmekle yetinir. Terceme-i halinin verilmesi gerekenlerin hayatları hakkında kısa bilgi verir. Hadisın delaleti kısa tutmakla birlikte şâhidin yerini gösterir. Ayrıca bazı hadis şerhlerine atıfta bulunmayı da ihmal etmez.

Ebu Bekir Câlû Hadislerin tahricine önem vermiştir. Aynı hadisi altı farklı rivayetle Sahih-i Müslimden aktarmıştır.

İlk olarak: “Hz. Aişe (r. anhâ)’den rivâyet olunduğuna göre “Resûlullah (s.a.v.) meniye yıkar, sonra o elbiseyle namaza giderdi. Ben onun elbisesindeki yıkanmış yerin

²⁰⁴ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fî Ebvâbi’t-Tahâra*, s. 39.

²⁰⁵ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fî Ebvâbi’t-Tahâra*, s. 39.

²⁰⁶ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fî Ebvâbi’t-Tahâra*, s. 39.

izine bakardım.” Hadis “müttetekun aleyh” olup lafız Müslim’e aittir. Hadisi Buhari ve Müslim Amr ibn Meymun’dan rivayet etmiştir. Amr, Süleyman bin Yesar’dan rivâyet alınmıştır. Süleyman b. Yesar “Bana Aişe (r.a) haber verdi” demiştir.

İkinci olarak Hz. Aişe şöyle demiştir: “Ben Allah Resülü’nün elbisesini ovalardım. O da o elbiseyle namazını kılardı.” Hadisi Müslim ve Ebu Davud, İbrahim el-Nehai- Esved bin Yezid- Aişe (r.a) tarikiyle rivayet etmiştir.

Üçüncü olarak “Hz. Âişe şöyle rivayet etmiştir: “Ben Resûlullah (s.a.v)’ın elbisesindeki meniye kuruyrsa ovalardım, ıslaksa yıkardım.” Dârekutnî tarafından rivayet edilmiştir. Hadisi Dârekutnî, Ebû Avâne ve Tahâvî, Humeydî’den, Humeydî de Nab Şer bin Bekr’den rivayet etmiştir. O der ki: Bize Evzâi Yahya bin Said’den, O Amra’dan, O da Aişe’den (r.a.) rivayet etmiştir.

Bu rivayetten sonra Ebû Bekir Câlu şu yorumu yapmıştır: Ebu Avâne ve Tahâvî’nin rivayeti hakkında el-Humayidi’yi şüpheye düşüren ifade şu olmuştur: “Onu yıkarım veya ıslak ise silerim. Dârakutnî’ye göre ise bu şüphelenecek bir nokta değildir. Aksine Dârakutnî hadisi bu haliyle kabul etmiş ve “Islak ise onu yıkarım.” diyerek yorumlamıştır. Şeyh el-Elbânî ise şöyle demiştir: Şeyheynin şartlarına göre hadisin senedi sahihtir.”

Dördüncü olarak “Ümmü Habibe’den rivâyet olunarak kendisine soruldu: “Resûlullah (s.a.v), cinsel ilişkide bulunduğu elbisenin içinde namaz kılar mıydı?” O şöyle demiştir: “Evet, eğer bunu engelleyecek bir şey yoksa kılardı.” Bu hadisi Ebu Davud, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel nakletmiş olup Leys bin Sa’d, Yezid bin Ebî Habib, Süveyd bin Kays, Muaviye bin Hadîc, Muaviye bin Ebî Süfyan, Ümmü Habibe rivayet zinciriyle gelmiştir.

Bu rivayetten sonra da Ebû Bekir Câlu Şeyh El-Albani’den gelen “Bu hadisin senedi sahih olup bütün ravileri sikadır”. görüşünü nakletmiştir.

Beşinci olarak “Cabir bin Semüra’dan -Allah ondan râzı olsun- şöyle rivayet olunmuştur: “Bir adam Peygamber’e sordu ve dedi ki: “Ben eşime yakınlaştığım elbiseyle namaz kılıyorum.” Peygamber adama şöyle dedi: “Olabilir, ancak elbisede bir şey (necaset) görürsen onu yıkarsın.” Hadisi İmam Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir. Senedi ise şöyledir: Abdullah b. Meymûn- Ebû Abdurrahman er-Rukî- Ubeydullah b. Amr- Abdumelik b. Umeyr- Cabir b. Semüra.

Altıncı olarak Ümmü Sâlim’den -Allah ondan râzı olsun- rivâyet edildiğine göre: “Allah’ın Elçisi, şöyle buyurdu: “Erkeğin suyu kalın ve beyaz, kadının suyu sarı ve

inedir.” Hadisi Müslim rivayet etmiş ve senedini şöyle belirtmiştir: Abbas b. el-Velîd-Yezid b. Zuray’, Saîd (İbn Ebî Arûbe), Katâde-Enes b. Mâlik-Ümmü Süleyym²⁰⁷.

5.2.2.4. Eserdeki Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Uygulamalar

Ebu Bekir Câlû’nun kitabındaki yöntemini incelerken hadis ilimlerinde garib’ül-Hadis kelimeleri ve fıkhu’l-Hadis uygulamaları üzerinde duracağız.

Garib Kelimelerin Anlamlarını Beyanı konusunda da şöyle bir yol izlemiştir: Örneğin “مَنِ/Meni” kelimesinin açıklamasında Şemsüddîn el-Ba’lî (ö.2001)’nin *el-Matla’ ala Elfâzı ‘l- Mukni’* adlı eserinden yararlanmıştır. Buna göre ‘nun’ harfinin kesresi ve ‘ya’ harfinin şeddelenmesi ile okunur. ‘Ya’nın tahfifiyle okunduğu da söylenir. Bununla ilgili iki lügat vardır. İlki Kuran-ı Kerim’de geçmiştir ve Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “O rahime dökülen bir damla meniden değil miydi?” Arapçada dökülmek anlamına gelen "menâ-yemnî" fiilinden türetilmiş ve meni (dökülen) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Mekke’de bir yerin adı “Mina’dır. İçinde her sene çok sayıda kurban kanı dökülmesinden dolayı “Mina” ismiyle anılmaktadır.

Keza “يمنى-أمنى ve يمنى-منى” vardır. Kur’an’da ikincisi şöyle geçer: “Söyleyin öyleyse, (rahimlere) döktüğünüz meni nedir?”²⁰⁸ Meni erkekten dökülür ve koyu beyaz bir su kıvamındadır. Şehvetin şiddetlenmesi anında çıkar ve erkek meni boşaldığında bundan büyük bir zevk alır. Dışarı aktığında sıcaklığı ılıktır ve hurma polenleri gibi kokar. Kadında da ilişki esnasında arzu en yoğun noktasına ulaşınca sarı yoğun bir sıvı akar.²⁰⁹

İkinci örnek olarak “أفركه/Efrekehu” Kelimesinin açıklaması için İbn Manzûr (ö.318/930) *Lisânü’l- Arab* adlı eserinden faydalanmıştır. Bu “bir şeyi ovdu” anlamına “fereke’ş-şey’e- yefrekuhu-ferken” ifadesinden gelir. “فرك” kelimesi aslen ovalamak ve kirden iz kalmayınca dek çitilemek anlamına gelen “دلك” kelimesiyle eş anlamlıdır²¹⁰.

Müslümanın vazifelerinden biri de hadislerin hükmünü bilmektir. Bu koyu yoğun su, erkeklerin sulbünden ve kadınların omurgaları arasından fişkıran bir sıvıdır. İnsanlar meni denilen bu sıvıdan yaratılmıştır. Bir insandan meni çıktığı zaman, âlimlerin bu durumda zikrettikleri iki husus vardır:

Birincisi: Meni çıkışı dinen tarif edilen gusûl abdesti almayı gerektirir. Bu konu, âlimler tarafından guslû gerektiren durumlar adı altında incelenir.

²⁰⁷ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fî Ebvâbi’t-Tahâra*, 62-70

²⁰⁸ El-Vâkıa, 56/58.

²⁰⁹ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fî Ebvâbi’t-Tahâra*, 77

²¹⁰ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fî Ebvâbi’t-Tahâra*, s. 77.

İkincisi: Temiz olup olmaması bakımından dökülen meninin kendisi, bedene ve elbiselere bulaşmışsa nasıl temizlenmesi gerektiği, “pislikten arınmak” başlığı altında ele alınır.

Maksat, bahsi geçen sonuncu husustur. Zira orada bazı hükümlerin beyanı söz konusudur. Bunu üç bakımdan izah edebiliriz:

Ebû Bekir Câlû’nun kitabını okurken tahâret hadislerini kendi ahkâmla ilgili eserlerden, tefsirlerden, garîbu’l-hadislerden ve şerhlerden vb. kitapları temel olarak değerlendirmiştir. Bu kitaplardan, başka hadislerce beyan edildiğini düşündüğü hadisleri derlemiş ve yukarıda zikri geçen beyan şekillerine göre değerlendirmiştir.²¹¹

Burada yaptığı ilmi tahliller sonunda Ebu Bekir Câlû, aşağıdaki özetlenen ilmi sonuçlara ulaşmıştır:

- 1- Temiz su, yaratıldığı asıl üzere kalma halini gösteren sudur. Eğer saflığında bir bozulma söz konusu olmuşsa, hükmü değişmiş olur. Eğer suyun içine pislik düşmüşse ve suyun miktarı necasetten çoksa bu durum suyun temizliğini etkilemez. Şayet suyun miktarı daha az ise su necis kabul edilir.
- 2- Pisliği (hades) gidermek için suyun kullanılması kullanılan suyun lizatihi necis olmasını gerektirmez. Örneğin köpek vb. dışında kalan yırtıcı hayvanların bir sudan sadece içmiş olması, eğer su az ise, suyu necis yapmaz.
- 3- Namaz kılan birinin elbisesine, bedenine veya namaz kıldığı yere insan idrarı bulaşırsa yıkanması vaciptir. Ancak henüz bebek olan ve yemek yeme durumuna gelmemiş çocuğun idrarı sadece su serpilerek temizlenmiş olur, yıkanması gerekmez.²¹²

Hayvanın idrar ve dışkısına gelince bunun hükmü etinin hükmü gibidir. Buna göre etinin yenmesi caiz olan hayvanların idrarı necis bir şeyle kirlenmemişse temiz sayılır. Ancak etinin yenmesi caiz olmayan hayvanların idrarı ve dışkısı da necis hükmündedir.

- 4- Meninin elbiseden ve vücuttan temizlenmesi, kuru ise ovalama, ıslak ise yıkama ile yapılır. Yıkamadan dolayı kalan izin bir zararı yoktur. Mezi ise necis olduğu için yıkanarak çıkartılmalıdır.

²¹¹ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fi Ebvâbi’t-Tahâra*, s. 77.

²¹² Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani’s-Sünnet-i bi’s-Sünne fi Ebvâbi’t-Tahâra*, s. 58.

- 5- Tuvalet adabı sözlü ve fiilidir. Bu adabın bir kısmı ihtiyaç gidermeden önce, bir kısmı ihtiyacı giderirken, bir kısmı da ihtiyacın giderilmesinden sonra gerçekleşir.
- 6- İhtiyacı giderdikten sonra suyla yapılan istinca, tek başına taş ile temizlik yapmaktan daha iyidir. Su ile istinca ile beraber taşı beraber kullanmak daha eksiksiz ve doğru bir uygulamadır.
- 7- Diş fırçasını/misvakı, zarar vermediği sürece her durumda kullanmak müstehaptır. Bu durum bazen müekked sünnet olur. Örneğin; Abdest alırken, namaza yönelirken, eve girerken, gece namaz kılmak için kalkıldığında ve ağız kokusu değiştiğinde misvak kullanmak müekked sünnettir.
- 8- Leş necistir. Bu nedenle hiçbir şekilde kullanılması ve yararlanılması meşru değildir. Ancak derisi uygun olan şeylerle tabaklanmışsa kullanılabilir. Keza kan da asıl itibariyle necistir ancak karaciğer ve dalak müstesnadır.
- 9- Şer'î temizlik hem hissî hem de manevîdir. Manevî olarak insanı günahlardan ve hatalardan arındırdığı gibi bedenini de pisliklerden arındırır.
- 10- Bilincin kaybolmasına yol açan derin uyku, şuuru kaybettirmeyen hafif uykunun aksine abdesti bozar. İnsanın kendi cinsel organına dokunması ise eğer eli değmişse abdesti bozulur. Bu hükümde kadın ve erkek eşittir.
 - 1- Yemek yemeye gelince deve eti dışında ne yenirse yensin, abdesti bozmaz; zira sadece deve eti yemek abdesti bozar.
- 11- Gerek yolculuk gerekse ikamet halinde mestler üzerine mesh yapılması meşrudur. Mesh, yolcu için üç gün üç geceyken mukim için bir gün bir gecedir. Mestlerin çıkarılmasıyla ve sürenin dolmasıyla da abdest bozulur.
- 12- Kişiden meni çıkması mutlak anlamda gusül abdesti gerektirir. Eğer meninin çıkışı alışılmış şekilde ise böyledir. Şayet erkek ve kadının cinsel organı birbirine değmişse meni çıkmaya bile gusül gerektirir.
- 13- Gusülün hakikati, bedenin ovulmasına bağlı değildir. Gusül başta niyet ederek bütün bedeni su ile yıkamaktır. Eğer insan bütün bedenini oarak yıkama gücüne sahip ise onun bedenini ovalaması vacip olur. Bunda şu kaideye dayanılır: Vacibin tamamlanması için vazgeçilmez olan şey de vacip sayılır.
- 14- Cünup olanın Kur'an okuması ve mescide girmesi mekruhtur. Cünup kişi uyumak veya yemek yemek isterse abdest alması sünnettir. Ancak bu abdestle namaz kılması caiz olmaz.

- 15- Hayız kanı olarak bilinen kan koyu ve yoğun bir kandır. Hastalık kaynaklı olduğu için hayız kanının hükmü istihaze kanı hükmünden farklıdır. Doğum sonrası rahimden gelen nifas kanının hükmü ise hayız kanının hükmüyle aynıdır.
- 16- Teyemmüm, hakikaten veya hükmen su bulunamadığında abdest ve guslün yerine geçer ve meşrudur. Su ile alınan abdesti bozan şeyler teyemmüm abdestini de bozar.²¹³

5.2.2.5. Eser Hakkında Değerlendirmeler

Eserin Olumlu özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ebû Bekir Câlû, bir hadis üzerinde tahrir çalışması yaparken önce *Sahihayn*'a başvurur. Eğer bu eserlerde yoksa diğer hadis kitaplarına bakar ve hadislerin derecesini belirtir.
- 2- Hadislerde anlamı bilinmeyen kelimelerin anlaşılması için detaylara başvurur.
- 3- Fıkıhla ilgili olarak alimlerin sözlerini de referans olarak zikreder.

Eserde Olumlu özellikler ile beraber olumsuz özelliklerde bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz bazı olumsuz özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Çoğu durumda isnadları incelemeyen alimlerin hadisler hakkındaki hükümleri yeterli görmüştür.
- 2- Bazen atıfta bulunurken yazarların isimlerini vermemektedir.
- 3- Sözleri ve verdiği hükümlerinde hadis ve isnad ehlini taklit etmektedir.

5.2.3. Beyanü's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât

5.2.3.1. Eserin Genel özellikleri

Kitap, Süleyman bin Abdulaziz el-Uraynî'nin danışmanlığında, Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi'ne bağlı Fıkhu's-Sünne bölümünde doktora derecesi almak için 2012 yılında sunulmuş tezdır. Henüz yayınlanmamıştır.

²¹³ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, s. 62-63.

Kitabın ele aldığı konunun önemi aşikârdır. Konu hakkında detaylı bir açıklamaya gerek bırakmamaktadır. Çünkü Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.), sözlerinin mevkileri konusunda insanların en bilgilisi ve maksadını en iyi bilenidir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin beyanı hakkında söz söylemek başkalarının sözleri hakkında konuşmaktan daha güzel ve daha hayırlıdır. Bu nedenle onun sözlerindeki muradını beyan ederken içtihatla bulunmak çok kolay değildir. Çünkü bir hadisini başka bir hadisiyle beyan etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebû Bekir Câlû, İbn Hacer'in bir sözünü aktarır: "Hadisin hadis ile tefsiri zan ile tefsirinden daha hayırlıdır." Bu gerçeğe Kur'an, Sünnet ve âlimlerin yaptıkları eserlerindeki çalışmalar delalet etmektedir²¹⁴.

Peygambere (s.a.v.) tâbi olmayı teşvik eden her ayet veya hadis, sünnetin Sünnet ile beyanının önemini ortaya koymak için elverişlidir. Calû bunu biri Kur'an-ı Kerim, diğeri de Sünnetten olmak üzere iki örnekle zikretmiştir.

Ebû Bekir Câlû bazı imamların sözlerini delil getirerek, Sünneti izah etmenin önemini ve bununla alakalı pratik uygulamalarını vurgular. Bu durum onların kitapları mütalaa edildiği zaman açıkça görülebilir. Dikkatli okuyucu, onların hadisi hadis ile tefsir etmeyi bu beyana muhalif olan diğer görüşlere tercih ettiklerini görecektir.²¹⁵

Hülasa, bu konunun önemi Kur'an'ın Kur'an tarafından tefsirinin önemine benzemektedir ki, bu tarz tefsirin faydaları çoktur ve ehline malumdur.

5.2.3.2. Eserde Takib Edilen Uslûp ve Metot

Kitapta izlenen yöntem, birinci kitaptaki yaklaşımı ile aynıdır. Beyan edilecek hadisin (mübeyyen) metnini zikreder, sonra derecesine işaret ederek hadisi nakleder. Aynı yöntemi beyan eden (mübeyyin) hadiste de uygular. Akabinde de açıklamasını sunar. Eğer mübeyyin ve mübeyyen bir hadiste birlikte zikredilmişse o hadisle ilgili açıklama yapma gereği duymaz. Eğer hadisin kaynağı *Sahihayn* ise veya bunlardan birinde geçiyorsa o hadisi asıl olarak değerlendirir. İhtiyaç varsa diğer ilave kaynakları zikreder. Ancak bu kitapta ilk kitabından farklı olarak hadisleri tahrici ile beraber vermeyi tercih etmiştir. Bu konuda açıklayıcı olması sebebiyle şu örneği verebiliriz: Ebu Bekir Câlû 'nun bu kitaptaki yaklaşımı, hadisleri bir konu altında zikredip daha sonra diğer bir konu içinde ayrı ayrı tahric etmesi yönünden ilk kitabından farklıdır. Çünkü bu kitabında

²¹⁴ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât*, s. 12.

²¹⁵ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât*, s. 12.

hadisleri tahrirci ile beraber zikretmiştir. Bu konuda açıklayıcı olması açısından şu örneği verebiliriz:

Ebu Bekir Câlû *Sahih-i Müslim*'de geçen nakille hava çok sıcak olduğunda öğle namazını serinliğe bırakmak konusunda Ebu Hureyre'den gelen rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Hava aşırı derecede sıcak olduğu zaman, namazı serin bir vakte erteleyin. Çünkü havanın aşırı derecede sıcak olması cehennemin kaynamasından ileri gelir.” Bu hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.v.) namazın serinliğe ertelenmesini müstehap olarak tavsiye etmiştir. Diğer bir ifadeyle öğlen namazını, belirlenmiş olan vakti çıkmadıkça güneşin harareti ve şiddeti kırılıncaya dek geciktirmeyi öğütlemiştir²¹⁶.

Hadislerdeki kapalılığı açıklığa kavuşturan hadisler vardır. Bunu birkaç yönden ifade edebiliriz:

Birincisi: Mücmelin mübeyyen ile beyan edilmesidir. Peygamber (s.a.v.)'in “Namazı serinliğe bırakın” sözü genel bir anlam içermektedir. Zira hangi namazın ertelenebileceği açıkça ifade edilmemiştir. Bu mücmel nokta, aşağıdaki hadislerde beyan edilmiştir:

Bu konuda *Sahih-i Buhari*'den nakille Ebu Saîd'den rivayetle Resulallah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Öğle namazını serinlik düşünce kılın! Zira havanın aşırı sıcak olması, cehennemin hararetinden ileri gelir. Zira Hz. Peygamber'in (أُبرِدُوا بِالظَّهْرِ) sözü, Ebu Hureyre'nin hadisinde (فَأُبرِدُوا بِالصَّلَاةِ) kısmındaki genel anlamı daha açık olarak açıklamaktadır. Ebû Bekir Câlû, İbn Hibban'ın kitabına bakar. İbn Hibban bu hususa dair: “Hava çok sıcakken namazın ertelenmesi emrinin öğle namazına mahsus olduğu ve başka bir namaz için kastedilmediği” şeklinde bab başlığı koymuştur.

İkincisi: Mutlakın mukayyetle beyanı: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Hava aşırı derecede sıcak olduğu zaman, namazı serin bir vakte erteleyin” sözünde serinliğin biteceği vakitten bahsedilmez; çünkü lafız mutlaktır.

Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği hadiste Allah Resulü'nün bu hususu “ وَقْتُ الظَّهْرِ مَالِمَ يَحْضُرُ الْعَصْرُ / Öğle vakti ikindi girmediği sürece devam eder” sözüyle beyan ettiği görülmüştür. Abdullah b. Amr'dan gelen bu hadis ve benzerleri, Ebu Hureyre'den gelen hadisi ve benzerlerinin mutlak anlamlarını kayıtlamıştır. Buna göre öğle namazını serinliğe bırakmak için namazın vaktini geçirmek caiz değildir. En doğrusu, namazı belirlenen vakit içerisinde eda etmektir²¹⁷.

²¹⁶ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât*, s. 12.

²¹⁷ *Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât*, s. 61.

Ebû Bekir Câlû burada Hattabî'nin Garibu'l Hadis Adlı çalışmasına başvurmuştur. Buna göre dediği gibi hadisteki serinliğe bırakmak kavramı görecelidir. Nitekim Hattâbî bu konuda şöyle demiştir: “Burada el-İbrad denilmiştir; çünkü bahsedilen serinlik çöl sıcağına nispetle bir serinliktir.” Dolayısıyla murad edilen serinlik tam bir serinliğin olması değildir. Çünkü güneşin harareti ikindi vaktinde öğlen vakitlerinin sonundan daha çok kırılmaya uğrar. Bu nedenle serinlik olsun diye öğle namazını ikindi vaktine kadar geciktirmek meşru değildir. Ebû Bekir Câlû bu konuda Habbâb bin el-Eret, İbnü'l-Esîr ve Nevevî'den gelen aşağıdaki rivayetleri de vererek konuyu desteklemiştir²¹⁸:

Sahih-i Müslim'de Habbâb bin el-Eret'ten rivâyet olunduğuna göre “Rasûlullah (s.a.v.)'a güneşte yanmış kızgın kumların üzerinde namaz kılmaktan dolayı şikâyetle bulunduk ancak o şikâyetimize cevap vermedi”. İbnü'l-Esîr de bu hadisle alakalı olarak şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.)'e güneşin sıcaklığından ve öğle namazında dışarı çıktıklarında ayaklarının bundan çok etkilendiğine dair şikâyetle bulundular. Bunun için öğle namazını biraz geciktirmesini istediler. Ancak Peygamber (s.a.v.) onlara bu konuda cevap vermedi, şikâyetlerini de gidermedi.” Nevevî 'nin *el-Minhac fî Şerh-i sahih-i Müslim* eserinden nakle göre ahab Peygamber'den (s.a.v.) namaz vaktini aşırı derecede geciktirmesini talep ettikleri için şikâyetlerini kabul etmemiştir²¹⁹.

Üçüncüsü: Mücmel olanı mübeyyen ile beyan etmesidir. Sıcaklığın yoğun olduğu zamanlarda hava serinleyene kadar öğle namazının ertelenmesi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Aşırı derecede sıcak olunca (öğle namazını) serinlikte kılın. Çünkü havanın aşırı derecede sıcak olması cehennemnin kaynamasından ileri gelir.” hadisiyle caiz kılınmıştır. Öğle vakti namazını hava çok sıcakken serin bir vakte ertelediğimiz zaman, ezanla namaz peşpeşe geldiğinden dolayı ezanın vaktini de geciktirmemiz muhtemeldir. Ezanın vaktin evvelinde okunması gerektiğine göre ezanın değil sadece namazın serinliğe bırakılması söz konusu olmalıdır. Bu yönüyle, zikredilen hadiste tam açıklık yoktur, icmal vardır. Bu hadisteki icmali anlatım başka Ebû Zer, Ebu Hureyre ve Abdullah b. Mesud'dan gelen rivayette şöyle beyan edilmiştir²²⁰.

Sahih-i Buhari'den nakille Ebû Zer'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamberden şöyle bir rivayette bulunmuştur: “Nebi (s.a.v.)'in müezzini öğle ezanını okumaya başladı. Resulullah (s.a.v.): “Serin vakte bırak! Serin vakte bırak!” veya “Bekle!

²¹⁸ *Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât*, s. 65.

²¹⁹ *Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât*, s.67.

²²⁰ Ebu Bekir Câlû, *Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât*, s.72.

Bekle!” diye seslendi. Sonra da şöyle buyurdu: “Havanın aşırı derecede sıcak olması cehennem ateşinin kaynamasından ileri gelir. O halde hava aşırı derecede sıcak olunca namazı serin vakte erteleyin.” Biz de tepelerin gölgesini görünceye kadar namazı ertelerdik.²²¹”

Ebu Zerr’in bu hadisi, Ebu Hureyre’nin hadisini başka bir açıdan beyan etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.s): “Aşırı derecede sıcak olunca öğle namazını serinlikte kılın” sözünde, havanın serinlediği vakte dair bir işaret bulunmamaktadır. Ebu Zer’in rivayet ettiği hadiste “Tepelerin gölgesini görünceye kadar” sözüyle bu kapalı noktaya açıklık getirilmiştir. Nevevî şöyle demiştir: “Tepelerin gölgesini görünceye kadar” sözünün anlamı, namaz vaktinin çok ertelendiği anlamına gelmektedir. Çünkü tepeler yayvandır, çok dik değildir ve genellikle güneş batıya doğru çok meyletmedikçe tepeler gölge oluşturmaz.”²²²

Abdullah b. Mesud’dan rivâyet olunduğuna göre Resulallah (s.a.v.) şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.v.)’ın öğle namazını erteleme süresi, yazın gölge uzunluğu üç ayaktan beş ayağa kadar, kışın beş ayaktan yedi ayağa varıncaya kadardır.” Hadisi Ebu Davud, Nesâî, İbn Ebî Şeybe ve Hâkim, Ebû Mâlik el-Eşcaî Sa’d b, Târik, Kesîr b, Mudrik, Esved b, Yezîd ve Abdullah b.Mesud rivayet senediyle nakletmiştir. İsnadı sahihtir.²²³

Ebû Bekir Câlû, İbn Receb’in Fethü’l Bâri’deki şerhine göre bu husus şöyle geçmektedir: “Bu aynı zamanda ezan okunduktan sonra havanın serinlemesini beklemeyi emrettiğini gösterir. Bu emir, hava serin olsun veya olmasın, her halükârda ezanın, vaktin başlangıcında okunacağına delildir.”²²⁴

Hadisteki ertelenecek zaman dilimiyle alakalı husus Ebu’l-Hasen Muhammed b. Abdu’l-Hâdî Nûruddîn es-Sindî tarafından şerh edilen Sünen-i Nesâî’de şöyle geçmektedir: “Namazın güneş geçinceye kadar ertelenmesi, üç ayak gölge miktarı kadar beklemek demektir. Yani her şeyin gölgesi ayak birimiyle üç ayak miktarınca olur ve her insanın adım birimi, kendi gölgesine bakarak hesaplanır. Demek oluyor ki, anlatılmak istenen asıl olan gölgenin toplamıdır. Gölgedeki fazlalık kış günlerinde olur veyahut da yaz günlerinde havanın serin olmasının beklenmesi nedeniyle olur. En doğrusunu Allah bilir.”²²⁵

²²¹ Ebu Bekir Câlû, Beyâni’s-Sünne bi’s-Sünne fî Ebvâbi’s-Salât, s.79.

²²² Ebu Bekir Câlû, Beyâni’s-Sünne bi’s-Sünne fî Ebvâbi’s-Salât, s.81.

²²³ Ebu Bekir Câlû , Beyâni’s-Sünne bi’s-Sünne fî Ebvâbi’s-Salât, s.84.

²²⁴ Ebu Bekir Câlû , Beyâni’s-Sünne bi’s-Sünne fî Ebvâbi’s-Salât, s.163.

²²⁵ Ebu Bekir Câlû , Beyâni’s-Sünne bi’s-Sünne fî Ebvâbi’s-Salât, s.163.

Bu hadis, ezanın vaktin başlangıcında meşru olduğunu ve sadece namazın aşırı sıcaklıktan dolayı serin bir vakte ertelenebileceğini göstermektedir. Çünkü Peygamber (s.a.v.), müezzinin ezanı vaktinde okumasına karar kılmıştı. Ancak sonradan ona namaz için kamet getirmeyi hava serinleyinceye kadar ertelemesini emretti. Böylece tepelerin gölgesini görünceye kadar havanın serinlemesini beklediler.

5.2.3.3. Eserdeki Ravî ve Hadislerin Değerlendirilmesi

Bu kitapta Şeyh Ebu Bekir Câlû'nun izlediği yöntemleri maddeler halinde ifade edersek şunları sıralayabiliriz:

- 1- Hadis *Sahihayn*'da ya da herhangi birinde bulunuyorsa hadisin sadece tahririni vermekle yetinir. Eğer *Sahihayn*'da hadisin sahihliğine veya zayıflığına ilişkin bir hüküm yoksa Kütüb-i Sittedeki yerini verir. Ayrıca muhaddislerin hadis hakkındaki değerlendirmelerine yer verir.²²⁶
- 2- Hadisin önemini, hadise şahitlik eden bazı şerh ve hadis kitaplarından aktardığı ifadelerle vurgular.
- 3- Gerekli durumlarda hadis ravilerinin biyografilerine yer verir.
- 4- Cerh ve Ta'dil konusunda:
 - a- Rivayet zincirindeki kişilerden biri tedlisle itham edilmişse, hadisi doğru bir şekilde nakledip etmediğine önem vermiştir. Bu konu İbn Esir'in *en-Nihaye fi garibu'l ve'l Eser* Resullallah'ın (s.a.v.) şu hadisini incelemesi ile örneklendirebiliriz: "Ümmetim, akşam namazını, yıldızlar belirgin duruma gelinceye kadar geciktirmediği sürece hayır veya fitrat üzere olacaktır."²²⁷ Ahmed bin Hanbel, Ebu Davud ve İbn Huzeyme Muhammed b. İshak tarikiyle rivayet etmiştir. İsnad Muhammed b. İshak'tan dolayı hasendir. Hadis imamları sadûk olmasına rağmen onu tedlisle nitelemişlerdir. Ancak bu hadiste, tedlis yapmayıp bütün ravileri açıkça zikretmiş ve şöyle demiştir: "Bu hadisi bana Yezid b. Habib rivayet etmiştir. Bundan dolayı tedlis töhmetinden kurtuldum."
 - b- İsnatta nisbesi, künyesi, lakabı zikredilmeyen müphem râvîleri beyan etmiştir.²²⁸

²²⁶ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fi Ebvâbi's-Salâti*, s. 195.

²²⁷ Ebu Bekir Câlû, *Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fi Ebvâbi's-Salât*, s.195

²²⁸ Ebu Bekir Câlû, *Beyâni's-Sünne bi's-Sünne fi Ebvâbi's-Salât*, s.198

- 5- İşlediği konuların başlıklarını âlimlerin kitaplarından çıkarmıştır. Örneğin, yatsı namazı vaktinin sonu hakkında İmam Buhârî'nin koyduğu “Yatsı namazının gece yarısına kadar olması bâbı” şeklindeki başlığı değiştirmeden kendi kitabına almıştır.²²⁹

Kitabın sonunda Ebu Bekir Câlû, çalışmasında şu sonuçlara ulaştığını ifade etmiştir:

- 1- Beş vakit namazı vaktinde eda etmek en sevdiği amellerdendir ve beş vakit namazın her birinin belli bir vakti vardır. Zorunlu haller dışında namazların belirlenen vaktin dışında kılınması meşru değildir.
- 2- Beş vakit namazın vakitleri geniştir. Namaz belirlenen zaman dilimlerinde kılınmalıdır. İkinci ve akşam gibi bazı namazları vakitlerinin en başında kılmak, son vakte kadar ertelemekten daha hayırlıdır. Yatsı namazı gibi namazları hemen kılmak için bir neden yoksa son vaktine kadar bekletmekte bir sakınca yoktur. Ayrıca öğle namazı da tercihe göre bazen tam vaktinde bazen de duruma göre vaktinin çıkmasına yakın kılınabilir.
- 3- Seyahat ve benzeri durumlar dışında namazı, dinin belirlediği vakitten başka bir namaz vaktine kadar geciktirmek caiz değildir. Zira sefer gibi durumlarda öğle namazı ikinci vaktine kadar ertelenebilir. İkinci vaktinde iki namaz beraber kılınabilir.
- 4- Namaz, Cenab-ı Hak ile olan en kuvvetli bağlardan biridir. Bu yüzden Cenab-ı Hak'a yaklaşmak için farz namazlara ek olarak nafil namazların sayısını artırmak gerekir. Nafil namazlar belirlenen vakitler dışında her vakitte eda edilebilir. Bu vakitler, sabah namazından sonra güneş doğup bir mızrak boyuna ulaşınca kadar, güneş tam tepede olduğu zaman ve ikinci namazından sonra güneş batıncaya kadardır.
- 5- Müezzinleri kıyamet günü ön plana çıkaracak bazı ayrıcalıklar vardır. Ezandaki sözlerde asıl olan iki kere tekrarlanmasıdır. Kamette ise her cümlelerin birer defa söylenmesi asıldır. Müezzinin çağrısını duyan kimse müezzin ne diyorsa aynısını tekrar eder daha sonra Allah Resulü'ne salat selam okur ve Allah'tan onun kendisine şefaet etmesini diler.

²²⁹ Ebu Bekir Câlû, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fi Ebvâbi's-Salâti*, s.1 99

- 6- Namazın sahih olmasının şartlarından biri, büyük ve küçük hadesten arınmaktır. Aynı şekilde avret yerlerinin örtülmesi, namaz kılınan elbisenin ve namaz kılınan yerin necasetten arınmış olması gereklidir.
- 7- Namaz Peygambere (s.a.v.) hicretten önce Mekke’de farz kılınmıştır. Namaz kulu, küfür ve şirkten uzak tutan bir perdedir. Her kim namazı terk ederse küfre girmiş olur. Namaz kulun kıyamet gününde hesaba çekileceği ilk sualdir. Bundan dolayı kişinin namazına riayet etmesi ve özen göstermesi gereklidir.
- 8- Öğle, ikindi ve yatsı namazları yolcu için ikişer rekât, mukim olan için ise dört rekât olarak belirlenmiştir. Akşam namazı ve sabah namazı ise hem sefer hem de ikamet halinde değişmez. Yani akşam üç, sabah namazı da iki rekât olarak eda edilir.
- 9- Dört rekâtlı namazda yirmi iki, üç rekâtlı namazda on yedi ve iki rekâtlı namazda on bir tekbir alınması emredilmiştir.
- 10- İmam kıraatı açıktan olan namazlarda Fatiha suresi hariç, kıraatı üstlenir. Çünkü Fâtihayı okumak, imam ister gizli ister açıktan okusun hem imamın hem de cemaatin görevidir.
- 11- Rükûda ve secdede Kur’ân okumak farz değildir. Rükûda yapılması gereken, Rabbini tazim, secdede ise Rabbe dua etmek ve O’nu noksan sıfatlardan tenzih etmektir.
- 12- İnsanlardan imamlık etmeye en layık olanı, Yüce Allah’ın kitabını en iyi okuyandır. İmamın duracağı yer, cemaat iki ve daha çok sayıda ise cemaatin önüdür. Eğer cemaat tek kişiden oluşuyorsa tek kişi imamın sağında yer alır.
- 13- Erkeklerin oluşturduğu saflarda, safların en hayırlısı ilki, en kötüsü ise sonuncu saftır. Kadınlarda ise safların en hayırlısı sonuncusu, en kötüsü ise ilk saftır. Devamlı surette ilk safın gerisinde kalmaya devam edenleri Allah da namaza geciktirir.
- 14- Cemaatle namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece üstündür. Peygamber (s.a.s.), cemaat namazlarından geri durdukları için insanların evlerini başlarına yıkmaya niyetlenmişti.
- 15- Haftanın en hayırlı günü, Cuma namazının kılındığı cuma günüdür. Cuma günü temizlenme, güzel kokular sürünme vb. gibi hazırlıkların yapıldığı bir gündür.

- 16- Beş vakit namazın dışında, yağmur namazı, iki bayram namazı, teheccüd namazı, cenaze namazı gibi diğer namazlar da emredilmiştir.
- 17- Camiler, namaz, zikir, Kur'an okumak ve öğrenmek gibi Cenab-ı Hakk'ın razı olacağı amellerin emrolunduğu ve icra edildiği Allah'ın evleridir. Bundan dolayı camilere sıkça gitmek, kişiyi günahlarından ve hatalarından arındırır ve manevi derecelerini yükseltir. Mükafatı en çok olan camiler, Mekke-i Mükərreme'deki Mescid-i Haram, Medine-i Münevvere'de bulunan Mescid-i Nebevî ve Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dır²³⁰.

5.2.3.4. Eser Hakkında Değerlendirmeler

Öne çıkan bazı olumlu özellikleri şunlardır:

- 1- Ebu Bekir Câlû, *Sahihayn* kriterlerini taşımayan hadisleri, hadis kitaplarından bulup derecesini belirterek takdim etmiştir. Eğer hadis *Sahihayn* kriterlerini taşıyorsa, onu esas almıştır.
- 2- Hadislerdeki anlaşılmayan kelimeleri ayrıntılı olarak açıklamıştır.
- 3- Fıkıhla alakalı konularda ilgili âlimlerin görüşlerine işaret etmiştir.

Eleştirilen ve olumsuz addedilen yönleri ise şunlardır:

- 1- Cuma namazına devamlılığın önemi için yaptığı açıklamada olduğu gibi çoğu durumda rivayetin senedini incelemeyen âlimlerin hadis hakkındaki hükümleriyle yetinmiştir. Örnek: Ebu'l-Ca'd ed-Damrî'den rivayetle Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Her kim tembelliğinden dolayı üç Cuma namazını terk ederse, Allah onun kalbini mühürler." Hadisi Ahmed b, Hanbel, Ebu Davud ve Nesâî, Muhammed ibn Amr'dan rivayet etmiştir. Muhammed b, Amr- Ubeyde ibn Sufyan el-Hadramî- Ebu'l-Ca'd al-Damrî tarikiyle rivayet nakletmişleridir. Damrî hadis senedi için güvenilir biri sayılmaktadır. Tirmizi onun hakkında şöyle demiştir: Ebu'l-Ca'd al-Damrî'nin rivayet ettiği hadis hasen hadistir.

²³⁰ Ebu Bekir Câlû , Beyânî's-Sünne bi's-Sünne fî Ebvâbi's-Salât, s.213

- 2- Bazen dipnotta atıfta bulunduğu eserleri, müellifin adını belirtmeden zikretmiştir.
- 3- Kitapta zikredilenlerin Cerh ve Ta'dil gibi hadis ilimleri yönünden eksikliği muhtemelen tahricte sahihayn ilkesine dayanması nedeniyledir.
- 4- Âlimleri, sözlerinde, hadislerle alakalı hükümlerinde ve senet zicirindeki raviler konusunda taklit etmektedir.

5.3. Dokûrî Ebul-Hâkîm

5.3.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Dokûri Ebu el-Hâkim, Bouake'deki Dâru'l-Hadis okulunun kurucusu Morey Musa Kamara'nın öğrencisidir. 7 Mayıs 1977'de Bouake şehrinde doğmuştur. Beş yaşından itibaren ilim hayatına başlamış ve erken yaşlarda da doktora ünvanı kazanmıştır.

Babası, Morey Musa Camara tarafından kurulan ve Fildişi Sahilinde kurulan ilk medrese olma özelliği taşıyan Daru'l-hadis medresesine göndermiştir.²³¹

Dokûrî Ebu'l-Hakîm, ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini Bouake'de tamamlamıştır. 1989 yılında ilkokul diplomasını el-İttihadiye Okulu'ndan almıştır. 1992 yılında ortaokul, 1995 yılında lise diplomasını Daru'l-Hadis Okulundan almıştır. Liseyi tamamladıktan sonra sınavlara girip Nijer İslam Üniversitesi Şeriat ve İslam Araştırmaları Fakültesi'ne yazılmıştır. 1996'dan 1998'e kadar üç yıl eğitim görmüştür. Üçüncü sınıfının sonunda Medine İslam Üniversitesi'nden burs kazandıktan sonra Suudi Arabistan'a giderek Usûlü'd-Din Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır. 2003 yılında Medine İslâm Üniversitesi'nden lisans derecesini almıştır. 2007 yılında Medine İslam Üniversitesi'nden yüksek lisans, 2013 yılında da aynı üniversiteden doktora derecesi alan Dokûrî Ebu'l-Hakîm, bu akademik diplomalarına ek olarak 2009 yılında Uluslararası Bilgisayar Kullanma Lisansı (ICDL) sertifikasına da sahip olmuştur.

Dokuri Ebu'l-Hakîm'in Hocaları: Ülkedeki birçok âlimden ders almıştır. Ayrıca Suudi Arabistan Arap Krallığı'na yaptığı seyahatler sırasında Mescid-i Nebevî'de ve Medine'deki İslam Üniversitesi'nde çok sayıda âlimden ders almıştır. Bu hocalarından bazıları şunlardır: İbrahim Kûnâtî, İsmail Sîsî, Said Vatarâ, Abdurrahman Simâkî, Ömer

²³¹ Malezya İslam Üniversitesi'nden Abdoussomad Doucoure ile 07.04.2021 tarihinde saat 11:00'da yapılan röportaj. Abdoussomad Doucoure : Lisans eğitimini Nijer İslam Üniversitesinde almıştır. Malezya İslam Üniversitesinde Fıkıh yüksek lisans eğitimini ve doktora eğitimini almıştır. Şu anda Malezya İslam Üniversitesinde eğitim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Dokûrî, Prof. Dr. Enîs Tâhir, Muhammed Muhtar el-Şankitî, Dr. Abdüssamed Bekr Âbid.²³²

Eğitim-öğretim alanında yaptığı görevler: Dâru'l-Hadis Okulu'nun Bilgi Teknolojileri Sistemleri'nde çalışmıştır. Malezya Uluslararası Medine Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde analitik hadis dersleri ve Hadis Istılahlarına Giriş dersi vermiştir. Aynı üniversitede “Hadis isnadı ve metin tenkidi” konusunda öğretim görevliliği yapmıştır. Bouake Dâru'l-Hadis Okulu'nda “Hadis İlimleri” dersleri vermiştir.

Dokûrî Ebul-Hâkîm, şu anda Nijer İslâm Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis alanında çalışmalarını devam ettirmektedir.

5.3.2. Sünnete Hizmete Katkıları

Dokuri Ebu'l-Hakîm'in de dahil olduğu bir gurup Fildişi Sahili'ne döndükten sonra dinlerine hizmet etmek, insanlara yol göstermek ve İslâmî ilimleri elde etmek için inisiyatif alarak Kur'ân okulları kurma hareketine girmiştir. Bu yolda çok çaba sarf etmişlerdir. Daha sonra sünnet-i şerife hizmet amacıyla kurulan ve farklı sınıflardan oluşan (ilk-orta-lise) sistemli medreseler de çağın gereksinimlerini karşılayan üst düzey bir eğitim müfredatıyla, günümüzün en büyük eğitim merkezleri arasında yerini almayı başarmıştır.²³³ Dokuri Ebu'l-Hakîm'in Fildişi Sahili Ülkesinde sünnete hizmette verdiği en büyük ve en değerli hizmet bu gelişmedir. Bunlar haricinde eserler vermiştir. İlmî çalışmaları ve araştırmaları şunlardır:

- 1- *el-Fevâidü'l-Müntekâ li' Zevaidi'l-Beyhaki li'l-Busîrî* adlı eserin tahkik ve incelemesi.
- 2- *Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum ani'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne* kitabı derleme ve inceleme türünden bir çalışmasıdır.
- 3- Hadislerin tahriri ve hadisler hakkında hüküm verme yöntemi hakkında şerh niteliğinde çalışmalar yapmıştır.
- 4- Sakal hakkında bilgi içeren hadisleri derlemiş ve incelemiştir.

²³² Malezya İslam Üniversitesi'nden Abdoussomad Doucoure ile 07.04.2021 tarihinde saat 14:10'da yapılan röportaj.

²³³ Fildişi Sahili el-Furqan İslam Üniversitesi Rehberi, s. 7; Fildişi Sahili ve Afrika İmam ve Vaiz Eğitimi Yüksek Enstitüsü Rehberi, s. 4.

- 5- Üzerine icma edilen Hadis ilmi meseleleri ve isnad ve metinle alakalı olmayan konular hakkında bir inceleme yapmıştır.

5.3.3. Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum ani'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne Adlı Eseri

5.3.3.1. Eserin Genel özellikleri

Eser, Dokuri Ebu'l-Hakîm tarafından 2007 yılında Müreyşîd er-Rufey'i danışmanlığında Medine'deki İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi Bölümünde Hadis alanında doktora derecesi kazanmak üzere hazırlanan bir tezdır. Henüz yayımlanmamıştır.

Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum ani'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne kitabı hadis ilimlerinde önemli bir konu olan cerh ve ta'dil meselesini ele almıştır. Raviler, özellikleriyle tanıtılmıştır. Böylece sahih ve sahih olmayan hadislerin ayrımı yapılmıştır. Bu bakımdan eser son derece önemlidir.

Hadis ilimleriyle ilgilenenler için cerh ve ta'dil ilminin önemi çok açık olmakla birlikte, Dokuri Ebul-Hakîm kitabın önsözünde bu konunun seçilmesinin öneminden ve sebeplerinden bahsetmiştir. Bunlar aşağıdaki maddelerle özetlenebilir:

- 1- Merfû ve mevsûl hadislerin birçoğu örneğin mevkûf ya da mürsel olarak nakledilmeleri sebebiyle illetli sayılmaktadır. Bu nedenle hadisin yörüngesi, diğer ravilerden farklı olan tek bir ravi etrafında dönmektedir. Dokuri Ebul-Hakîm, bu çalışmada tek raviden nakilde bulunan ravilerle ilgili olarak ilim ehlinin görüşlerini bir araya getirmiştir. Böylece konu hakkında araştırma yapan kişi rivayetler arasında bir farklılık olduğunda hangisinin öncelikli olduğunu bilme imkânına sahip olabilecektir. Bu yaklaşım aynı zamanda hadis ravisinin farklı rivayetleri arasında da tercih yapabilme konusunda fayda sağlayacaktır.
- 2- İlim ehli içinden diğerlerine göre daha sağlam olanların bir hadis şeyhi hakkındaki çeşitli görüşlerini bir araya getirmiştir. Bunu, belirgin bir ihtilaf baş gösterdiğinde, gerektiğinde vakıf olmanın zorluğu, kaynak sayısının çokluğu ve çok sayıda nakil olması gibi nedenlerle okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla yapmıştır.

- 3- Bu çalışma kapsamına giren imamlar, Mekke ehli için de en doğru rivayet senetlerine sahiptirler.²³⁴

Şeyh Dokûrî Ebu'l-Hakîm'in kitabında ele aldığı en önemli konular ise şunlardır:

- 1- Râvilerin tabakaları ile mertebeleri arasındaki farkların beyanı.
- 2- Ravilerin tabakaları ve mertebelerini bilmenin önemi ve faydası.
- 3- Mekke Okulu ve isnad zincirlerinin bu üç imam (Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne) etrafında nasıl döndüğü hakkında kısa bir inceleme.
- 4- Övgünün teyidinde delalet eden ifadeler hakkında inceleme.
- 5- İmam Amr bin Dinar'a göre ravilerin sınıfları ve dereceleri.

5.3.3.2.Eserde Takib Edilen Uslûp ve Metot

Hadisindeki takdimine delil ile övgüsünü tasdik eder, ravilerden sekiz tanesini anar ve âlimlerin sözlerini rivayetlerinden bir misal ile zikreder. Dokûrî, tarafından makbul olan râviler, rivayetleri hakkında ne övgü ne de eleştiri ile söz edilmeyen kimselerdir ve bunlar iki mertebedir²³⁵:

Birinci Mertebe: Güvenilir (Sika) Olanlar

Bu mertebedekiler güven kavramı geçtiğinde akla gelen ilk kişiler olarak kabul edilirler. Bunlar ravilerden oluşan bir gruptur ve tabakalara ayrılmışlardır.

- 1- Güvenilir ve fakih olarak nitelenenler.
- 2- Güvenilirlik vasfı kendilerine has olanlardır ki, bunlar da tabakalara ayrılmış bir râviler topluluğudur.
- 3- İçlerinde kendisine güvenilir denilebilen, güvenilirmez denilen veya vehim sahibi olabilir denilen çeşitli ravilerin bulunduğu ve sınıflara ayrıldığı gruptur.
- 4- Makbul olarak Nitelendirilenler
- 5- Leyn Hadis zikredenler.
- 6- Zayıf Olarak Nitelendirilenler

²³⁴ Dokûrî Ebu'l-Hakîm, Tabakâtü'r-Ruvât ve Merâtibuhum anî'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne, s. 4.

²³⁵ Dokûrî Ebu'l-Hakîm, Tabakâtü'r-Ruvât ve Merâtibuhum anî'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne, s.179

İkinci Mertebe: Sadık Olanlar

- 1- Metruk Hadis Zikredenler
- 2- Mevzû Hadis Zikredenler ve Yalancılıkla itham edilenler
- 3- Hakkında ihtilaf olan raviler
- 4- Rivayetleri hakkında ihtilaf bulunanlar

Ayrıca rivayetlerinde zayıf olarak nitelendirilen raviler ise iki mertebe halinde sınıflandırılmıştır²³⁶:

Birinci Mertebe: Dokûrî, mütâbi ve şâhit olmaya elveriş olanları belirli özelliklerine göre yukarıdan aşağıya sıralamıştır. Şöyle ki:

- 1- Haklarında “Sadık ve hata edebilen” denilen bir grubu teşkil eden ravilerdir.
- 2- Haklarında “Sadık ve hafızası kötü” denilen bir grubu teşkil eden ravilerdir.
- 3- Haklarında “Sadık ve çok hata eden” denilen bir grubu teşkil eden ravilerdir.
- 4- Haklarında “Makbul” denilen bir grubu teşkil eden ravilerdir.
- 5- Haklarında “Leyyinü’l-hadis” denilen bir grubu teşkil eden ravilerdir.
- 6- Haklarında “Zayıf” denilen bir grubu teşkil eden ravilerdir.

İkinci Mertebe: Mütâbi’ ve şahitliğe değer bulunmayanlar

Dokûrî Ebu’l-Hakîm, bu gruptaki hadisleri daha önce de belirtildiği gibi en az zayıf olandan en çok zayıf olana doğru sıralayarak vermiştir²³⁷.

- 1- Haklarında “Metrûk” denilen bir grubu teşkil eden ravilerdir.
- 2- Haklarında “Uydurma ve yalan” ithamında bulunulan bir grubu teşkil eden ravilerdir.

Dokûrî Ebu’l-Hakîm, ravilerin tasnifi ve durumlarının beyanı konusunda Abdûlmelik ibn Cüreyc, Amr ibn Dinar ve Süfyan ibn Uyeyne olmak üzere üç raviye de aynı metodu uygulamıştır.

²³⁶ Dokûrî Ebul Hakim, Tabakâtu’r-Ruvât ve Merâtibuhum ani’l-E’imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne, s.180

²³⁷ Dokûrî Ebul Hakim, Tabakâtu’r-Ruvât ve Merâtibuhum ani’l-E’imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne, s.176.

Mekkî üç imam (Amr bin Dinar, İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne) üzerine olan araştırmasını, İbnü'l-Medîni'nin *el-İlel* ve İbn Receb'in *Şerhu İleli't-Tirmizi* kitaplarına dayanarak yapmıştır. Kitaplarda zikredilen ravilerin isimlerini rical kitaplarında zikredilen bir imamdan derlemiştir. Her raviyi ve imamdan gelen rivayeti hakkında söylenilenleri incelemiştir. Bu imamların herbirinin adı, künyesi, nisbesi, doğumu, seyahatleri, en ünlü hocaları, ölümü ve ilim ehli arasındaki konumu belirtilerek kısaca tercümeleri sunulmuştur. Hadis ravilerinin ilk üç tabakasındaki her bir ravi için en az bir hadis zikretmiştir. Bunu bir örnek uygulama şeklinde tasarlamıştır. Bu konuda örnek hadis bulamamışsa buna da dikkat çekmiştir.

Dokuri Ebu'l-Hakîm, kitapta yer alan hadisler için *Sahihayn* değerlerini ya da bu değerlerden birini taşıyorsa tahrir için yeterli görmüştür. Eğer hadis *Sahihayn*'da değilse durumun gerektirdiği gibi hadis ravilerinin kurallarına göre hüküm vermiştir.²³⁸

- 7- Kendi sözlerini de ekleyerek, hadisin farklı yöntemlerini ilim ehlinin ravi hakkındaki sözleriyle beraber aktarmıştır.
- 8- Şeyh Dokuri Ebu'l-Hakîm, bu yöntemi tüm ravilerin incelemesinde uygulamıştır. Her bir raviyi, cerh ve ta'dil ilimleri açısından, ilim ehlinin rivayetleri hakkındaki sözlerini zikrederek incelemiştir.
- 9- Anlaşılmayan kelimeleri ve ilmi terimleri açıklamıştır.²³⁹
- 10- Bir konuyu tamamıyla inceledikten sonra konuyla ilgili önemli ve faydalı uyarılar yapmıştır ve sözlerini örneklerle desteklemiştir.

Cerh ve Ta'dil'deki hadis âlimleri, râvînin genel durumunu anlatmak için sahih ve zayıf hadislerinden yola çıkarak açıkladıkları kelime veya deyimler kullanmışlardır. Örneğin: “Falanca güvenilirdir”, “Rivayeti zayıf ya da metruktür”, “Yalan söylemekle suçlanmıştır” ya da “Yalancıdır” gibi atıflar yapmışlardır.

Cerh sözlerinin derece olarak değişmesi gibi tadil sözleri de derece bakımından değişiklik göstermektedir. Böylece “filan adam insanların en sağlamıdır”, “filan adam sadûktur”, “falan kişi zararı yoktur” gibi. Ama “filan adam metruktür” denildiğinde, bu söz “filan kişi zayıftır” değerlendirmesinden daha düşük derecede bir değerlendirmedir.

²³⁸ Dokûri Ebul Hâkim, Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum anî'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne, s. 302.

²³⁹ Dokûri Ebul Hâkim, Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum anî'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne, s. 49-318.

Bütün bunlar, ravinin genel olarak durumunun beyanında ve belirli bir şeyh hakkında iki raviye mahsus ta'dil lafızlarıyla alakalı beyanlardır. Ravi şeyhindeki durumunu belgelemenin teyidini açıklarken, birden fazla ifade kullanmış ve bunların çoğu -yani Şeyh Dokûrî Ebu'l-Hakîm'in üzerinde durduğu ifadeler- tafdil fiili kalıbındadır. Şeyh Dokûrî Ebu'l-Hakîm bunu şu sözleriyle tahlil etmiştir: “Belki de bu kalıpla ifade edilmesinin nedeni, ravinin şeyh nezdindeki durumunu pekiştirme isteklerine uygun olmasıdır. Çünkü ravi, şeyhinin övdüğünü tasdik etmek niyetinde olduğu için, başka râvîler de o şeyhten gelen rivayete iştirak etmişlerdir. Bunların aralarında sika olanlar da vardır ve sayısı çoktur. Bu nedenle tafdil kalıbı kullanılmış olması münasip düşmüştür.²⁴⁰ Bu tafdil kalıbı, pek çok âlim tarafından belirtildiği gibi, şimdiye kadarki derecesi en yüksek ta'dil lafzı olarak kabul edilir. Bunlar, Dokûrî Ebu'l-Hakîm'in imamların kitaplarında vakıf olduğu ve raviyi tekitli biçimde övmeye dair kullanılan lafız ve durumlarıdır.

Dokûrî Ebu'l-Hakîm, âlimlerin raviler hakkındaki ifadelerini inceledikten sonra okuyucuya iki önemli uyarıda bulunmaktadır. Bu uyarılardan ilki ravinin hocası ile uzun süre vakit geçirmiş olmasıdır. Ancak bütün bunlar hocanın ravinin hadisi üzerindeki kontrolünü sağlamada yeterli değildir. Çünkü hocasının yanında uzun süre kalıp konuşmalarına hâkim olan ancak hadislerini zabt edemeyen hatta rivayetleri hocaları tarafından reddedilen raviler gördük.” Ancak, uzun süredir şeyhiyle aynı ortamı paylaşan ve şeyhiyle birlikte oturan kimse, uzun süredir yanında olmayan ve onunla oturmeyen diğer kişilerle övgüyü tasdik etme noktasında uyumlu olabilir. Bu nedenle Hâzimî, ez-Zührî'nin talebelerinden bahsederken, birinci tabakayı ikinci tabakanın -adalet, zapt ve mükemmellik konularında müşrerek olmakla beraber- önüne geçirmiştir. Kaldı ki ikinci tabakadaki raviler Zührî ile uzun süre beraber vakit geçiren ve meclislerinde bulunan kişilerdir. Uyarılardan ikincisi ise hocasını övdüğünü tasdik eden ve hocasının otoritesine dayanarak başka râvîleri tercih eden kimsenin, güvenilir, mükemmel, sadûk veya sadûk olmakla beraber hıfzı kötü vb. olarak nitelendirilen biri olması gerekmez.²⁴¹

Bu ilmi çabanın sonucunda Dokûrî Ebu'l-Hakîm bazı ilmî ve faydalı sonuçlara ulaşmıştır ve bunlar şöyle özetlenebilir:

²⁴⁰ Dokûrî Ebul Hâkim, Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum ani'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne, s.49.

²⁴¹ Dokûrî Ebul Hâkim, Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum ani'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne s. 29-30.

- 1- Tabaka: Eğer bu terim mutlak anlamda kullanılıyorsa belirli zaman dilimini ifade eder. Nadiren de olsa ravilerin derecesini, cerh ve tadil bakımından hallerini belirtmek için kullanılabilir.
- 2- Mertebe: Âlimlere göre “mertebe” tabiri râvîlerin tabakasını ve yaşadığı zamanı değil, cerh ve ta'dil açısından durumlarını beyan etmek için kullanılır.
- 3- Mekke, Medine, Mısır, Şam, Kûfe, Basra, Horasan, Vasit gibi müslüman şehirlerinin herbirinin imamları vardır ve senetler bunlar etrafında döner.
- 4- Mekkeliler için rivayet senetleri Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne yörüngesinde yer alır.
- 5- Ravinin şeyhindeki övgünün tasdikini belirten ifadelerin tamamı “Ef’alü’t-tafdîl” kalıbındadır.
- 6- Bir râvinin şeyhine uzun süre bağlılık göstermesi, ravinin tercih edilme sebeplerinden biri olabilir ve hocadan aldığı hadisleri zapt ettiği anlamına gelebilir. Ancak hocanın ravi hakkında “sika” veya “adl” övgüsünde bulunması onun diğer ravilerden daha öncelikli olmasını gerektirmez.
- 7- Ravinin bir ravi hakkında “o filan şeyhten hadis alanların en sağlamıdır”, veya “en adilidir” şeklindeki ifadeleri, o raviyi hocadan hadis alan diğer ravilerden üstün konuma getirmez. Belki aynı ravi başka hocadan aldığı ve naklettiği hadislerde zayıf olabilir.
- 8- Ravi mutlak anlamda zayıf olabilir ancak belirli bir hocadan aldığı hadislerde sika ve sadûk olabilir.
- 9- Hocaların râvîlerin durumları hakkındaki beyanları kuvvet ve zayıflık yönüyle anlamlıdır. Bu durum, aynı hocadan yapılan nakillerde ihtilaf olması durumunda problemleri çözmeye ve tercihte bulunmaya yardım eder.
- 10- Bu üç imama yapılan övgüyü tasdik eden ve rivayetlerinde haklarında konuşan raviler, güvenilirlik ve doğru sözlülük açısından kıyaslandığında, bu imamlar hakkında farklı yaklaşımları olan râvîlere göre daha fazladır.
- 11- Herhangi bir konuda ravinin imamdan naklettiği sözler ile imamın sözleri farklılık gösterebilir.
- 12- Râvînin, kendisinden rivayet edilenlerin birçoğu ile birlikte naklettiği hocanın hadislerine hâkim olması, onun hâfızasına ve hadislere vukufiyetine delildir.
- 13- Bir râvînin hocasının onayına dayalı hadislerinin az olması, onun zaptının ve itkanının azlığına delil olamaz. Rivayet sayısı az olmasına karşın bir ravi itkan ve zabt sahibi olabilir.

- 14- Bir râvînin naklettiği hadis sayısının az olması hocasıyla uzun süre birlikte olmadığı anlamına gelmez.
- 15- Buhârînin ve Müslim'in imamlardan herhangi birinin ravisine itimat etmesi, eğer ravi şeyhi hakkında hem övgüde bulunuyor hem de eleştiriyorsa, yani tarafsız davranıyorsa, onun rivayetini övdükleri hakkında bir ipucudur.
- 16- Zayıf veya metruk râvî, belirli bir imamdan bir rivayetin belirli bir vasfı konusunda mezkûr haliyle eleştirirse o imamla alakalı rivayetlerinde kendi zaafını daha da arttırmış olur.
- 17- İmamın herhangi bir ravi hakkında “Falancanın önde gelen ashabındandır” demesi, onun yaş ve tabaka olarak büyüklüğüne, hıfzına, zaptına, itkanına ve tercih söz konusu olduğunda karinelerle tercih edilebileceğine hamledilir.²⁴²

5.3.3.3. Eser Hakkında Değerlendirmeler

- 1- Ravilerle ilgili araştırmasında detaylı araştırmalar yapar. Elde ettiği sonuçları paylaşır. Eğer hiçbir bilgi elde edemezse “Bulamadım” demektedir. Uzun uğraşlar ve analizlerle elde ettiği bu ifadede de anlaşılacağı üzere okuyucuyu olumlu ve olumsuz herhangi bir şekilde yönlendirmemektedir.
- 2- Karışıklığa neden olabilecek terim ve tabakaları açıklamaktadır.

Amr b. Cüreyc, Süfyan b. Uyeyne ve İbn Cüreyc olmak üzere üç raviyi incelediği bu eserinde raviler konusunda aynı oranda araştırmaya yer vermemiştir. Amr b. Dinar ile ilgili detaylı bilgi verilirken Süfyan b. Uyeyne hakkında yüzeysel bilgilere yer verilmiş olmasını da olumsuz olarak değerlendirebiliriz.

5.3.4. Fevaidü'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhakî li'l-Bûsîrî Adlı Eseri

5.3.4.1. Eserin Genel özellikleri

Eser, Dokuri Ebu'l-Hakîm tarafından 2013 yılında Medine'deki İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi'nde hadis ıstılahları konusunda doktora derecesi kazanmak üzere hazırlanan bir tezdır. Henüz yayımlanmamıştır.

Dokûrî Ebu'l-Hakîm'in incelemiş olduğu “*Fevâidü'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhakî li'l-Bûsîrî*” kitabının konusu, kütüb-i sitte gibi temel kaynaklara alınmayan

²⁴² Dokûrî Ebul Hâkim, Tabakâtu'r-Ruvât ve Merâtibuhum ani'l-E'imme: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne s. 67.

hadisleri konularına göre bir araya getiren “zevaid” ilmini ele almaktadır. Dokûrî Ebu’l-Hakîm, tahkik ve tahrir yapmış olduğu bu eserin önsözünde konuyu seçme nedenleri ve kitabın önemini şöyle belirtmiştir: “Bu yüce ilim hakkında en ufak bilgisi olan herkes, Heysemî el- Beyhakî'nin *es-Sünenü'l- Kübrâ* kitabının hadis kitapları içinde büyük bir ehemmiyet ve değer taşıdığını bilir. Kütüb-i Sitte'ye giremeyen hadisleri teşkil eden zevaid ilmiyle alakalı bilgi vermeye özen gösteren bir kitap hazırlama çabası övgüye değer olmalıdır. Bu kitabı incelemeyi tercih etmemin pek çok sebeplerinden biri, *es-Sünenü'l-Kübrâ* kitabında zevaid ilmine dair Kütüb-i Sitte'ye ek olarak pekçok faydalı bilgi ve hüküm bulunmasından kaynaklanmaktadır.”²⁴³

Dokûri zevâid ilmini konu eden en ünlü eserleri zikretmiş ardından bunlardan üç tanesini incelemek üzere seçmiştir. Bu üç eser Dokûri tarafından kaleme alınan *Fevaidü'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhakî li'l-Bûsîrî* adlı eserin mukaddimesinde tahkik edilmiştir. Aşağıda bu eserlerin yazarlarının ölümlerine göre düzenlenmiş bir listesi vardır. Eğer yazarın bu ilimde çok sayıda eseri varsa eserleri alfabetik sırayla tanzim etmiştir.

Dokuri Ebu’l-Hakîm’in kitabının çerçevesini oluşturan ve zevâid ilminde telif edilen en önemli kaynakların özet bir çalışması niteliğinde olan bu kitaplarla ilgili aşağıda bilgiler verilmiştir:

- 1- Heysemi (ö.h807)’nin *Mecmeu’z-zevâid Menbeu’l-fevâid* Adlı Eseri,
- 2- Bûsîrî (ö.h 696)nin *İthâfü'l-hıyere bi-zevâ’idi’l-mesânîdi’l-‘aşere* Adlı Eseri,
- 3- İbn Hacer (ö.h582)’in *el-Metâlibu’l-Âliye* Adlı Eseri.

Dokuri Ebul-Hâkim, yukarıda isimleri verilen kitapları aralarındaki ittifak noktalarını ve bazılarının özelliklerini belirterek incelemiştir. Özellikle bu üç eseri seçme nedenlerini de şöyle açıklamıştır: “... Bu kitaplar, zevâid ilmi hakkında yazılanların en önemlilerini temsil etmektedir. Kitapların yazarları bu ilimde en güvenilir olanlarındandır. Ayrıca zevâid ilminin gelişmesine katkıda bulunan kişiler ve tanınmış hafızlardır. Bu üç kitabı, zevâid ilminin çeşitli telif yöntemlerini bir araya getirerek derledim.”²⁴⁴ Üç kitabın incelenmesinde farklı yöntemler uygulamıştır. Aşağıda kitaplar ve kitapların incelenmesi sırasında takip edilen yöntemler hakkında bilgi verilmiştir:

²⁴³ Dokûrî, Ebu’l-Hakîm, *Fevaidü'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhakî li'l-Bûseyrî*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), s. 2.

²⁴⁴ Dokûrî Ebu’l-Hakîm, *Fevaidü'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhakî li'l-Bûseyrî* s.165.

Mecmeu'z-zevâid ve Menbeu'l-Fevâid: Heysemî, eserin isimlendirilmesini önsözde Mecmeu'z-zevâid Menbeu'l-fevâid olarak yapmıştır. Bu kitap İbn Hacer, es-Sehavi ve İbnü'l-İmâd el-Hanbeli gibi pek çok kişi tarafından el-Heysemi'ye isnad edilmektedir. Zevaid ilminin ele alındığı bu kitapta İmam Ahmed b. Hanbel'in *Ğâyetü'l-Maksad fî Zevâidi'l-Musned* yani İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*, *Keşfü'l-Estâr an Zevâid-i Müsnedi'l-Bezzâr*, *el-Maksadu'l-A'lâ fî Zevâidi-i Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, *el-Bedru'l-Münîr fî Zevâidi'l-Mu'cemi'l-Kebîr* ve *Mecmeu'l-Bahreyn fî Zeâidi'l-Mu'cemeyn* adlı eserler isnatlarını hafifederek bir araya getirmiştir. Heysemî el-Beyhaki'nin *Mecmeu'z-zevâid* ve *Menbeu'l-Fevâid* adlı eserde adı geçen kitapları ayrı ayrı bir araya getirmiştir. Daha sonra her bölümün hadislerini tek bir bölümde sunabilmek için el-İrâkî (ö.1422)'nin yöntemlerini kullanarak rivayet zincirlerini hafifederek suretiyle toplamıştır. Hadisleri, anlaşılması kolay olması için fıkıh bablarına göre düzenlemiştir. Her hadisin kabul ve red derecesini belirtmiştir. Hadisi İmam Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler rivâyet etmişse, diğerlerinin nakil zinciri daha sağlam olmadığı sürece sadece İmam Ahmet'ten rivayet edenlerden bahsetmiştir. Hadisin rivâyet zincirleri çok uzunsa sahih olan senedi zikretmeyi yeterli görmüştür. Râvîler zincirinin geri kalanı zayıf ise nazara almamıştır. Rivayet senedindeki kişiler Taberânî'nin rical türünde yazmış olduğu *el-Mîzân* adlı eserinde zikredilmişse bu raviler zayıf kısma girer. *el-Mîzân'da* zikredilmemişse, bu durumda da raviler sika olanların yanına ilâştirilmelidir.

Dokûri yukarıda göre hadisler sahih hadis erbabı kitaplarına alınmış olsa da olmasa da sahabenin hepsi adildir. Mukaddimesini Zevâid ilmi ile ilgili topladığı kitapların yazarlarının isnadlarını zikrederek sonlandırmıştır.

İthâfü'l-hıyere bi-zevâ'idi'l-mesânîdi'l-aşere: Bûsîrî bu kitabın önsözünde, "*İthâfü'l-hıyere bi-zevâ'idi'l-mesânîdi'l-aşere*" olarak isimlendirmiştir. el-Kettânî ve ez-Ziriklî, İbn Hacer, es-Sehavi, es-Suyuti ve İbnü'l-İmâd el-Hanbeli gibi onun hayatını yazan yazarlar da aynı isimlendirmeyi vermiştir. *Misbâhu'z-Zücâce* kitabında olduğu gibi Bûsîrî bu kitabın isimlendirmesini kendine nisbet etmiştir.

İthâfü'l-hıyere bi-zevâ'idi'l-mesânîdi'l-aşere Bûsîrî'nin, şu on Müsned yazarının ziyade olarak naklettiği hadisleri topladığı bir kitabıdır: Ebû Davud et-Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, İshak bin Râhûye, Ahmed, Müsedded bin Müserhed, Ebu Bekir Abdullah bin Zübeyr el-Humeydî, Muhammed bin Yahya bin Ebî Ömar el-Adenî, Abd bin Humeyd, el-Hâris bin Muhammed bin Ebî Üsâme ve İbn Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî. Bûsîrî, yukarıdaki kitapları incelerken nasıl ilerleyeceğini açıkladığı önemli bir önsözle başlamıştır. Kitabını

fıkıh bölümlerine göre düzenlemiştir. Hadislerdeki bazı Arapça kelimeleri şerh etmiştir. Bazı hadisler hakkında yorum yapmış ancak bazıları hakkında ise susmuştur yani bunu bir yöntem haline getirmemiştir.

el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'id-i'l-mesânîdi's-semâniye: İbn Hacer, bu eserinde kitabın adını mukaddimede belirtmiştir. Hacı Halife (Katib Çelebi) *Keşfü'z-Zunun*'da, İsmail Paşa Hediye'tü'l-Ârifîn'de ve Suyûtî de *Zevâid-u'l Mesânîdi's-Semâniye* eserlerinde aynı ismi kullanmıştır.

el-Metâlibü'l-âliye, Kütüb-i Sitte ve İmam Ahmed'in müsnedleriyle, İbn Râhûye'nin *Müsned*'i ve Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inden oluşan on müsnedin zevaid ilmi açısından toplandığı kitaptır. İmam Ahmed'in *Müsned*'inde topladığı eser sayısı sekizdir. İbn Râhûye'nin *Müsned*'inin sadece yarısı bilinmektedir. Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin muhtasar ve uzun olmak üzere iki rivayeti vardır. el-Bûsîrî kısa olan rivayete ilaveler yapmıştır. Hafız İbn Hacer ise mevsûl rivayete yapılan zevâidden bahsetmiştir.

5.3.4.2. Eserde Takib Edilen Uslûp ve Metot

Dokuri Ebu'l-Hâkim, kitabına izleyeceği yöntemi açıkladığı kısa bir mukaddime ile başlamıştır. Zevâid ilmi için Heysemî ve el-Bûsîrî'nin yaptığı gibi ayrıntılı bir açıklama yapmamıştır. Kitabını fıkıh bablarına göre düzenlemiştir.

Eserde, Zevaid ilmini ele alan kitapların yanı sıra Heysemî, İmam Ahmed'in müsnedinin Kütüb-i Sitte üzerine olan zevaidi toplanmıştır. Bundan dolayı yazar tekrardan yeni bir çabaya girmemiş ve bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Ebu'l-Hasan el-Heysemî Ahmed'in Müsned'ini içinde bulunan râviler zincirini çıkarılmış halde tek bir kitapta topladığını gördüm. Bu yüzden kendimi onunla yarışa koymadım.”

Dokûrî Ebu'l-Hakîm, Müsned'in sahibinden bahsetmiş, sonra isnatlarını ve metnini zikretmiştir. Başka bir babta bulunan ve rivayet zinciri belirtilmeyen hadisleri sık sık zikretmiştir ve ilk geçtiği yere şöyle atıfta bulunmuştur: “Bu konuda filan babta Ömer'in hadisi vardır.” Hadis hakkında bazen derecesini belirterek söz etmiştir bazen de bunu dikkate almamıştır.

Dokûrî Ebu'l-Hakîm, *Fevaidü'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhakî li'l-Bûsîrî* adlı araştırmasında modern araştırma yöntemlerini takip etmiştir. İnceleme olarak hazırlanan bu eser, yukarıda bahsettiğimiz üzere tahkik ve analizden oluşmaktadır. Dokûrî, bu iki husus için kendine özgü yöntem takip etmiştir. İlk olarak tahkikte uygulanan yöntemi şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Tahkikte Allame el-Bûsîrî'nin el yazısıyla yazılan orijinal nüshayı kullanmıştır.
- 2- Araştırması için kullanmak istediği bölümü, eserin orijinal içeriğini esas alarak modern imla kuralları ve noktalama işaretleri ekleyerek istinsah etmiştir. Müşkil görünen yerleri de harekelemiştir. Bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Metinden atılan kısımları düzeltip parantez içine alarak metne yeniden yerleştirdim. Bazı yerlerde Sünen-i Kübra’da bulunanlar ile Buseyri'nin El-Munteka eserinde bulunanlardan farklılık göstermiştir. Bu durumda yazarın ele aldığı noktanın güvenilirlik açısından bir payı varsa yazıyı olduğu gibi aktardım. Paranteze almadım. Ancak dipnotlarda iki eser arasındaki farklılığa işaret etmeyi ihmal etmedim. Eğer yazarın ele aldığı noktanın ilmi açıdan hiçbir güvenilirliği yoksa veya hatalı olduğu açıksa, Sünen-i Kübra'nın nüshalarından doğrusunu tespit ettim ve parantez içinde belirttim. Dipnotlarda da yazarın bahsettiği noktaya atıfta bulundum.”²⁴⁵
- 3- Nassı, Sünen-i Kübra'daki yerine atfederek belgelemiştir.
- 4- Kütüb-i Sitte’de durumlarından bahsedilmeyen bütün senet ricali için hal tercemesi yapılmıştır. Kütüb-i Sitte sahiplerinin tahririni yaptıkları hadislerin ravilerine gelince bahsi geçen raviler için gereken durumlarda Hafız İbn Hacer’in et-Takrîb’ini esas alarak bazı ravilerin terceme-i hallerini vermiştir. Farklı görüşler olması durumunda cerh ve 'tadil imamlarının sözlerinden yararlanmıştır.
- 5- Diğer hadis kitaplarından alınan hadisler sahih ve zayıf olarak değerlendirilerek, bu konudaki âlimlerin sözlerini de dikkate alarak nakledilir. Bunu şöyle ifade etmiştir: “Eğer hadisin veya daha önceki eserin tahriri öne çıkarsa, o zaman “tahriri öne çıkmıştır” veya “ondan evvelki esere bakarım” sözümle yetinirim ve rivayeti ondan hemen önce ise, Şunu söylemekle yetinirim. Eğer bunun dışında tahrir öne geçerse hadisin tahrir edildiği rakamını zikrederim”²⁴⁶
- 6- Hadis zayıf ise, hadisi kuvvetlendirecek ve etkisini arttıracak deliller zikreder.
- 7- el-Bûsîrî'nin ele aldığı deliller şu şekilde sunulmuştur:

²⁴⁵ Ebu'l-Hakîm, Fevidu'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhaki li'l-Bûseyrî, I,175.

²⁴⁶ Ebu'l-Hakîm, Fevidu'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhaki li'l-Bûseyrî, I,176.

a - Hadis, sahihayni değerinde ise veya bunlardan birinin kriterlerine sahipse hadisi tahriç eden kişiyi zikretmekle yetinmiştir.

b - Eğer hadis sahihayni kriterlerine uygun değilse hadis kitaplarının geri kalanından hadisi tahriç eder. Hadisin sıhhat veya zayıflığını dipnotta bildirir.

8- Kitapta yer alan sözleri orijinal kaynaklarından alındığını belgelemiştir.

9- İhtiyaç halinde el-Bûsîrî'nin sözlerini (قلت) diyerek yorumlamıştır.

10- Kitapta yer alan anlaşılması zor kelimeleri açıklamıştır. Okunmasında güçlük çekilenleri de harekelemiştir.

11- Cerh ve ta'dil ilmi konularında örnekler vermiştir.

a- Kaderi reddeden Rafiziler gibi hevalarına uyan toplulukların cerh ve ta'dildeki şehadetlerini kabul etme ve ret konusunda, rivayet edilen hadisleri esas almıştır.²⁴⁷

- Güvenilir olmadığı anlaşılan kimsenin şahitliği caiz değildir.²⁴⁸

- Yalancı şahitlik yapan kimsenin, tanıklığı kabul edilmez.²⁴⁹

12- Tahrîc çalışmaları

Dokûrî Ebul-Hakîm tarafından kaleme alınan bu eserde yukarıda saydığımız tahkik ve tahriç uygulamalarından sonra incelenen üç eserin ortak ve farklı yönleri ele alınarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar şöyledir:

İncelenen Kitapların Ortak Özellikleri ise şöyledir

1- Düzenleme: Her bir müellif kendi kitabını fıkıh bölümlerine göre düzenlemiştir.

2- Hadislerin şerh düşülmesi: Bir kısmı diğerlerine nazaran daha geniş şerhte bulunmuş olsa dahi bu konuda onların tertibi hadis hakkında yapılan yorumun uzunluğuna göre olmuştur. Buna göre sıralama şöyledir: el-Heysemî, el-Bûsîrî ve Hâfız İbn Hacer'dir.

3- Hadisler hakkında hüküm vermek, hadisler hakkında az veya çok yorum yapmak gibidir.

b- İncelenen Kitapların Farklılık Gösteren Özellikleri

1- el-Bûsîrî ve İbn Hâcer isnatları zikretmiştir.

2- el-Heysemî isnatları hazfetmiştir.

²⁴⁷ Ebu'l-Hakîm, Fevaidu'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhaki li'l-Bûseyrî, I, 191.

²⁴⁸ Ebu'l-Hakîm, Fevaidu'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhaki li'l-Bûseyrî, II, 218.

²⁴⁹ Ebu'l-Hakîm, Fevaidu'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhaki li'l-Bûseyrî, 227.

- 3- İbn Hâcer, İmam Ahmed'in Müsned'ini bir usul çerçevesinde diğer müsnedlerden ayrı olarak ele almıştır.
- 4- el-Bûsîrî, fıkıh hükümleri ve âlimlerin ekolleri üzerine yoğunlaşmıştır.
- 5- İbn Hâcer, vehimden uzak olması ve hata yapmamasıyla ön plana çıkmıştır.

5.3.4.3. Eser Hakkında Değerlendirmeler

Eserde Heysemî, el-Bûsîrî ve İbn Hâcer olmak üzere üç hadis aliminin çalışmaları bir araya toplanmıştır. Eserlerin her biri tek tek tahkik edilmiştir. Ortak ve farklı özellikleri belirtilmiştir. Bu açıdan kolaylık sağlamaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma, Fildişi Sahili'ne Hz. Peygamberin sünnetinin girişinde, pekiştirilmesinde ve yayılmasında çeşitli çabalarıyla katkıda bulunan âlimler ve övgüye değer çalışmalarının incelenmesi hakkındadır. Bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

1. Fildişi Sahili'nin Hz. Muhammed'in sünneti ile olan ilişkisinin tarihi, Hac Shakura Kamagati'ye kadar uzanmaktadır. Hac Shakura Kamagati 1946 yılında Mekke yolculuğundan dönüşü itibariyle sünneti bölgede ihya eden ve insanları onu uygulamaya davet eden ilk kişidir. Davetine ilk olarak Bouake şehrinde başlamış, ardından Abidjan ve Man şehirlerine gitmiştir. Bir süre sonra daveti ülkenin geri kalanına hızlıca yaymıştır.
2. Hz. Muhammed'in sünneti tam olarak yayılncaya kadar üç aşamadan geçmiştir. Bunlar, davet ve rehberlik, eğitime gösterilen önemin artması ve örgütlü hareket etme aşamalarından oluşmaktadır.
3. Fildişi Sahili'nde sünnetin yayılmasında yayılmasında âlimler halkı eğitmek, dini konuda bilinçlendirmek için gerekli olan mekânın sağlanması ve iletişim aracının teminine kadar pek çok konuda zorlukla karşılaşmış ve benzer konularda öncülük etmişlerdir.
4. Fildişi Sahili'nde sünnet-i nebevinin sağlam bir şekilde kökleşmesinin sebeplerinden biri düzenli okulların kurulması ve bunların bölgede yaygınlaştırılması, cami ve üniversitelerde halka açık ilmi halkaların ve konferansların verilmesidir.
5. Arap ve İslam ülkeleri tarafından öğrencilere burs verilmesi, âlimlerin sünnete hizmet etme çabalarının gelişmesine katkıda bulunmuştur.
6. Ön planda olan motivasyon ve duygu ihlas olmuştur.
7. Fildişi Sahili içinde ve komşu ülkelerde (Mali, Burkina Faso, Gine Conakry) Sünnetin yayılmasında ve tüm hukuk disiplinlerinde âlimlerin yetiştirilmesinde İslami okullarının önemli bir rolü vardır.
8. Âlimler, kitapları ve ilmî araştırmaları ile Sünnetin ve müntesiplerinin savunulması ve yayılmasına katkı sağladıkları gibi hadis ilimleri alanında da İslam kütüphanesinin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

9. Fildişi Sahili’ndeki âlimlerin ilmi araştırma alanındaki katkıları belirli konular üzerinde çalışmak ve el yazmalarını tahkik etmek şeklinde olmuştur.

ÖNERİLER VE TAVSİYELER

1. Fildişi Sahili’ndeki üniversiteler ve kurumlar, Sünnet ve Hadis ilimlerini inceleme çabalarını arttırmalı ve sistemli hale getirmelidir.
2. Araştırmacıların, Fildişi Sahili’nde sünnet-i nebevinin yayılmasında rolü olan âlimlerin içtihatlarını incelemeleri gereklidir. Böylece kendilerinden önce konu ile yapılan girişimlerin yapısını bilebilir ve önemini daha iyi kavrayabilirler.
3. Fildişi Sahili’ndeki âlimler, farklı ülkelerden konu uzmanları ile aralarındaki deneyim alışverişini arttırmak için konferanslar ve sempozyumlar düzenlemelidirler.
4. Genç kuşaklara önem göstermeli, onlar ilim ve marifetle donatılmalıdır. Batıdan gelen sapkın eğilimlere ve Afrika’yı hedef alan dinî gruplara karşı tedbirli olunmalıdır.
5. Darü’l-Hadis Medresesi sorumluları, okulun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olan çağın gereklerini ve çağdaş araçları ihmal etmeden sünneti ve doğru akideyi yaymada okulun kurucu ilke ve hedeflerini korumalıdır.
6. Araştırmacı öğrenciler, ateistlerin ve laiklerin hala ilgi odağı olan bu ülkelerdeki Müslüman toplumlar için uygun çözümler arayışında olmalıdır. Yapıcı bir tutum takınarak doğru analiz ve eleştirilerde bulunarak ülkenin sorunlarına dikkat çekmelidirler.
7. Eğitim ve öğretim kurumları, çocukların geleceğini güvence altına almak için eğitimi geliştirmek, müfredat ve programlarını yenilemek için bir araya gelmelidir. Zira bizlere atalarımızın ve dedelerimizin mirasına ve ilmi çalışmalarına özen göstermek düşmektedir.
8. Ulusal ve uluslararası düzeyde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetinin araştırılmasında uzmanlaşmış bir lisansüstü eğitim enstitüsü kurulmalıdır.

9. Batı Afrika coğrafyasında bir faaliyet olarak gerçekleştirilen sünnete hizmet çabalarını konu alan bu çalışmanın Türkiye’de Fildişi Sahili’nde yaşayan Müslümanlar konulu yapılacak olan akademik çalışmalara katkı olmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

- Abbas, Muhammed Celal, *el-Meddü 'l-İslâmî fî Afrikiya*, 1. Basım, Matbaatü'l-Muhtârî'l-İslâmî, 1978.
- Abdrahmane Kone, *el-İslâm ve'l-Müslimûn fî Kotdivuar Darul kutubu'l Misriyatou*, 1983.
- Aboubacar Fofana, *Imam place et role dans la societe*, cousin 2017.
- Africa South of The Sahara*, Europe Publication, London, 1982.
- Afrika İmamlarını ve Vaizlerini Yetiştirme Yüksek Enstitüsü Rehberi.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şekâik*, haz. Abdülkâdir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Bamba, Mustafa, et-Ta'lîmu'l-İslâmî fî Kotdivuar: *el-Vâki' ve'l-Me'mûl* "Afrika Davet Komitesi İslam Buluşması" adlı ilmi toplantıda sunulan bir bildiri, 2013.
- Bozkurt, Nebi, "Medrese" TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXVIII, s. 323 Ankara 2003.
- el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, 3. Basım, Dâru İbn-i Kesir- Dâru'l-Yemâme, Beyrut, 1987.
- el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988
- el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, ts.
- Bûsirî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsirî, *İthâfü'l-hiyere bi-zevâ'idü'l-mesânîdi'l-aşere*, 1. Basım, Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Câlû, Ebu Bekir, *Mukaddimetü Beyani's-Sünnet-i bi's-Sünne fî Ebvâbi't-Tahâra*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Medine İslam Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi, 2012.
- Câsim, Muhammed Zahir, *Afrikiyâ Mâ Verâe's-Sahra mine'l-İsti'mâr ile'l-İstiklal-Dirâse Târîhiyye*, el-Mektebu'l-Mısırî li Tevzîi'l-Matbûât, 2003.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Kahire, 1938.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.

- Deyabati Eyubâ, *el-Hirâkû 'd-Dîniyye fî Kotdivuar 1960-2000*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Zeytun Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Enstitüsü, 2016.
- Diyaketi, İsmail, *el Müessesâtu't-Ta'limiyyeti'l-İslâmiyyet fî Cumhuriyyeti Sahili el-Ac ve Devruhâ fî'd-Daveti illallah*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Medine İslam Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi, 2015.
- Document : En côte d'ivoire, les relations entre les communautés religieuses sont généralement amicales, le jour n.14. 08 jeudi 14 octobre 1999.
- Dokûrî, Ebu'l-Hakîm, *Fevaidu'l-Muntekâ li Zevâidi'l-Beyhaki li'l-Bûseyrî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Medine İslam Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi, 2014.
- Dokûrî, Ebu'l-Hakîm, *Tabakâtu'r-ruvât ve merâtibühüm ani'l-e'immet: Amr ibn Dinar, İbn Cüreyc ve Süfyan ibn Uyeyne* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Medine İslam Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi, 2014.
- Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Davud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut, ts.
- Ebû Nuaym, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, 2. Basım, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1972.
- Ebu'l-Mehâsin, Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Huseynî, *Zeylû Tezkirati'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eşer*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.
- el-Elbânî, Nâsiruddîn, *es-Semerü'l-müstetâb fî fikhi's-sünne ve'l-kitâb*, 1. Basım, Ğarrâs li'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- El Imam İmadu Din Abi'l Fida Ismael İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dar Ibnu Hazimi, 2010.
- Emir es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, Kahire, 1946.

- es-Seryan, Muhammed Mahmûd, *el-Vecîz fî Coğrâfiyyeti'l-Âlemi'l-İslâmî –Dirasetü'l-Melâmihi'l-Aktâri'l-İslâmiyye ve Meşâkili'l-Ekalliyâtî'l-Müslimeti fî'l-Âlem*, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997.
- Felce, Amed Necmeddin, *Afrikiya: Dirase Âmme ve İklîmiyye li Aktâriha'l-Ğayri'l-Arabiyye*, 2005.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, Beyrut, 1987.
- Fildişi Sahili el-Furqan İslam Üniversitesi Rehberi, s. 7; Fildişi Sahili ve Afrika İmam ve Vaiz Eğitimi Yüksek Enstitüsü Rehberi, 2017.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- Fraternite Hebdo'n: 1985, s.18-20.
- Ğimârî, Hafız Ebu'l-Feyz Ahmed b. Muhammed es-Siddîk el-Ğimârî, *Kitabu Birri'l-Valideyn*.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Dâru'l kutubu'l İlmiyatou, Beyrut, 1990.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *Ğarîbü'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1982.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- Hudayr, İbrahim b. Muhammed, *İdâratü'l-Müessesâtü't-Terbeviyye ve't-Ta'lîmiyye inde'l-Müslimîn*, Uluslararası Medine Üniversitesi, 2018.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, Kahire, 1995.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, 2. Basım, Mektebetü'r-Rüşd, er-Riyâd, 1988
- İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye*, Dâru'l-Âsime-Dâru'l-Ğays, 2000.
- , *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, thk. Hasen Habeşî, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Mısır, 1969.
- , *Nuḥbetü'l-fiker*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1997.

- , *Takribü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, 1. Basım, Dâru'r-Reşîd, Dimeşk, 1986.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatü Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1908
- , *Takribü't-Tezhib*, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1986.
- , *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buḥârî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1959.
- , *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buḥârî*, thk. M. Fuad Abdulbâki, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1959.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âşâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihtisâr*, Beyrut, 1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *es-Sahîh*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1993
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dîmaşkî, *Fethu'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buḥârî*, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, el-Medinetü'l-Münevvere, 1996.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Şerhu'l-'Umde fî'l-fikh*, Riyad, 1992.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadır el-Harrânî, *el-Muharrer fî'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Riyad, 1984.
- İbn-i Adiy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcânî, *el-Kamil fî'd-Duafâ*, 1. Basım, 1984.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Dâru İbn-i Kesîr, 1986.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 1. Basım, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

- İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Kahire, 1961.
- İshak, Kûnî, *Devru'l-Mescid fî Binâi'l-Müctemai fî Kotdivuar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Câmiatü Abdulmalık saadı El Megribiya, 2017
- Ismail, *el Müessesatu't- Ta'limiyyeti'l-İslamiyyet fî Cumhuriyyet Sahili el Ac ve Devruha Fi d- Daveti illallah*. Medine İslam Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi, 2018.
- İzzeddin İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, Beyrut, 1999.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âşâr*, Dâru'l-Mektebeti'l-Atîka- Dâru't-Türâs, ts.
- Karamuku, Mama, *Vakıu'l-Müslimîn fî Kotdivuar*, Nijer İslam Üniversitesi Şeriat ve İslam Araştırmaları Fakültesi, 2005.
- Kermî, Hamed Accâc, *el-İdâra fî asri'r-rasûl*, 1. Basım, Dâru's-Selam, Kahire, 2006.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî el-Hasenî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2000.
- Kırâât Afrîkiyye*, Sayı: 2, Yıl: 2005, s. 2.
- Konate Arna. *et-Teâyüşü'l-İslâmî ve'l-Mesihî, fî ifrikya garbiya, fî kodivor*, Câmiatü Abdulmalık saadı El Megribiya, 2017
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Lesini, Kolibali, *el-Mederis Arabiya Fi kodivoir va tasiruha Fi Tahsili Assakafi El Islamiyatou*, Yuksek lisans, 2009
- Mağderî, Abdürrahîm b. Muhammed, *el-Üsüsü'l-İlmiyye li Menheci'd-Da'veti'l-İslâmiyye*.ts.
- Mahmûd, Ali Abdulhalîm, *el-Mescid ve Eseruhu fî'l-Müctemai'l-İslâmî*, Dâru'l-Menâri'l-Hadîs, Mısır, 1991.
- Mecelletü "Kırâât Afrîkiyye", Sayı:2, 2005 (Şa'bân/Eylül), s. 111.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1986.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye: Ardu Vekâi' ve Tahlîlü Ahdâs*, 2. Basım, Bingâzi, 2008.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-(ebna'i a'yâni 'ulemâ'i) karni't-tâsi'*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ts.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, el-Ensâb, Haydarabad, 1962.
- Semâlûtî, Nebil Muhammed Tavfik, *ed-Dîn ve'l-Binau'l-İctimâî*, Daru's-Şurûk, Cidde-Suudi Arabistan, 1981.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, Haydarabad, 1952.
- Sindî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâ'î*, 2. Basım, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1986.
- Sîsî, Hassân, *el-Ezmetu's-Siyâsiyye fî Kotdivuar ve Eseruha ala Mustakbeli'd-Devle fî Fetrati 2000-2010*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası Afrika Üniversitesi Afrika Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Sûri, Mahmûd, *Cuhûdu'l-Ulema fî Neşri'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fî Kotdivuar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karaviyyîn Üniversitesi Külliyyetü Usûli'd-Dîn, 2015.
- Şâşî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk, *Usûlü's-Şâşî*, Beyrut, 1982.
- Şemsüddîn el-Ba'î, Muhammed b. Ebu'l-Feth b. Ebi'l-Fadl, *el-Matla' ala Elfâzı'l-Mukni'*, 1. Basım, Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, Kahire, 1937.
- Ta'balî, Muhammed et-Tahir, "el-Müessesâtü'l-İctimâiyye ve't-Terbeviyye ve Devruhâ fî İlâci Zâhirati Teâtî'l-Muhaddirât", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye*, Sayı: 2, 2011, s. 199.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, Beyrut, 1994.

- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1975.
- Ubeydî, Abdulaziz bin Reşîd, Merkezü'l-Hadâratî'l-İslâmiyye fi's-Sûdânî'l-Ğarbî, *Mecelletü Dirâsât Afrîkiyye*, Hartum-Sudan, 1990.
- Yahya b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *et-Târîh (Rivâyetü'd-Dûrî)*, thk. Ahmed Muhammed Nur Yusuf, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke, 1979.
- Yahya Bû Aziz, *el-İsti'mâru'l-Evrubbî el-Hadîs fî Afrikiya ve Asya ve Cüzûri'l-Muhîtât, Âlemü'l-Ma'rife*, Kuveyt, 1989.
- Yakub, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, II, 156, Hadis No: 205.
- Yakup, Mustafa Sî, *Hukûku'l-Âbâi ve'l-Ebnâ*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss. 33-35.
- Yakup, Mustafa Si, *Tesdîdü'l-Kavs fî Tertîbi Müsnedi'l-Firdevs li'bn-i Hacer el-Askalânî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Medine İslam Üniversitesi, 1986.
- Yussîf Bamba, *Müşkilâtü't-Ta'lîmi'l-İslâmî fî Kotdivuar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası Afrika Üniversitesi Afrika Araştırmaları Merkezi, 2008
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1963.
- , *Mizânü'l-İ'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1963.
- , *Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006.
- , *Tezkiretü'l-huffâz* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- , *Tbakattü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 1. Basım, Advâu's-Selef, Riyad, 1998.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

REPORTAJ:

Abdrahmane Toure 05. 11.2021 tarihinde saat 19:00'da yapılan röportaj
 Abdoussomad Doucoure 07.04.2021 tarihinde saat 14:10'da yapılan röportaj
 Abdoulkerim Toure 05.11.2021 tarihinde saat 11:00'da yapılan röportaj
 Abdoulbasite Konate 14.06.2021 tarihinde saat 15:00'da yapılan röportaj
 Abouhassane Ouattara 08.06.2021 tarihinde saat 10:00'da yapılan röportaj
 Adam Kamara 05.09.2021 tarihinde saat 19:00'da yapılan röportaj
 Alpha Toure 05.11.2021 tarihinde saat 11:00'da yapılan röportaj
 Alpha Toure 07.06.2021 tarihinde saat 20:00'da yapılan röportaj
 Ali Djarassouba 07.06.2021 tarihinde saat 15:00'da yapılan röportaj
 Ebu Bekir Sisi 16 Mayıs 2021 tarihinde saat 22:00'de yapılan röportaj
 Mussa Bamba 05.07.2021 tarihinde saat 09:00'da yapılan röportaj.
 Ousmane Konate 21.06.2021 tarihinde saat 17:00'da yapılan röportaj
 Sakkari Sylla 05.05.2021 tarihinde saat 17.00'de yapılan röportaj
 Yacouba Cisse 23.07.2021 tarihinde saat 14:00'da yapılan röportaj.
 Youssif Kamara 22.07.2021 tarihinde saat 18:00'da yapılan röportaj
 Youssif Traore 25.01.2021 tarihinde saat 10:00'da yapılan röportaj

INTERNET SITESI:

www.enpscibundogo. 09.07.2020
www.gonv.ci ministere-habitan 02.01.2023. 23:44
www.gov.ci 02.01.2022 17:27
www.commodafrica.com 30.12.2022.14:48
www.worddomesters.info. 31.12.2022 13:37

EKLER

Resim 1. Afrika Haritası

Download from
Dreamstime.com

This watermarked comp image is for previewing purposes only.

ID 99992908

© Valeriy Kaplun | Dreamstime.com

Resim 2. Batı Afrika Haritası

Resim 3. Fildişi Sahili Haritası

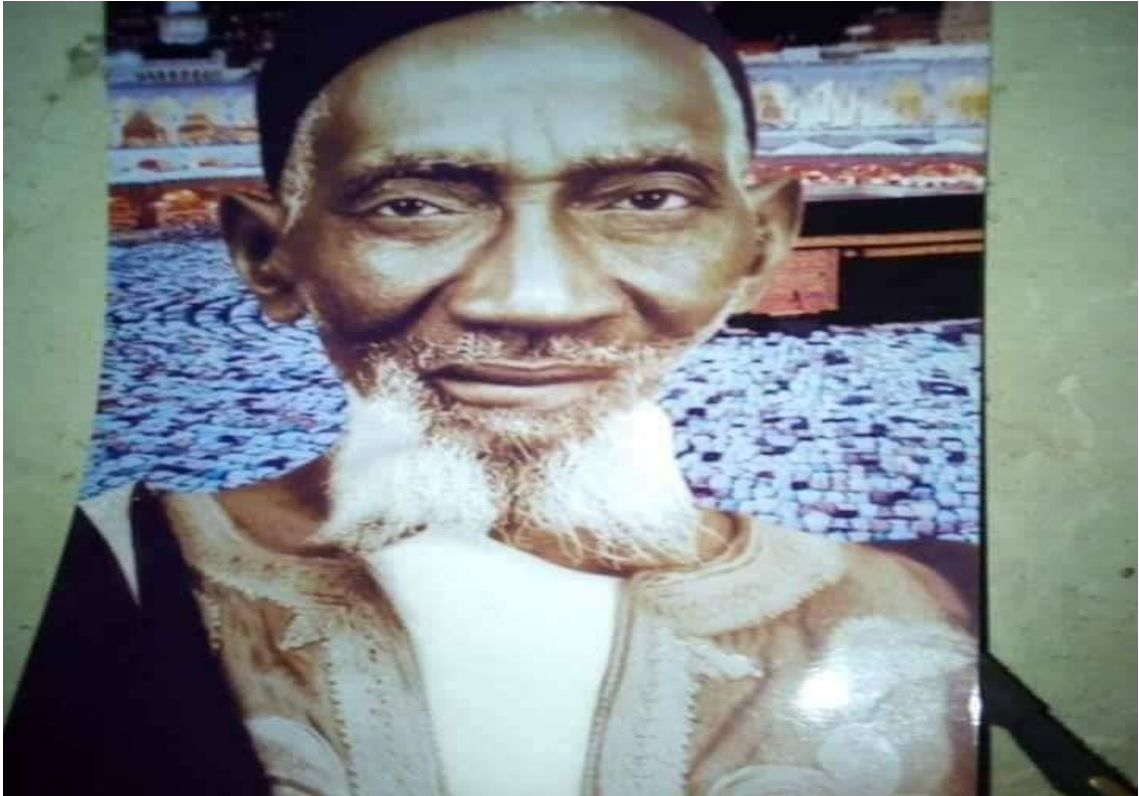
Resim 4. Kong'da Eski Bir Cami

Resim 5. Abidjan Şehrinde Bir Cami

Resim 6. Yamoussoukro Şehrinde Bulunan Bazilika Kilisesi

Resim 7. Mory Musa Camara

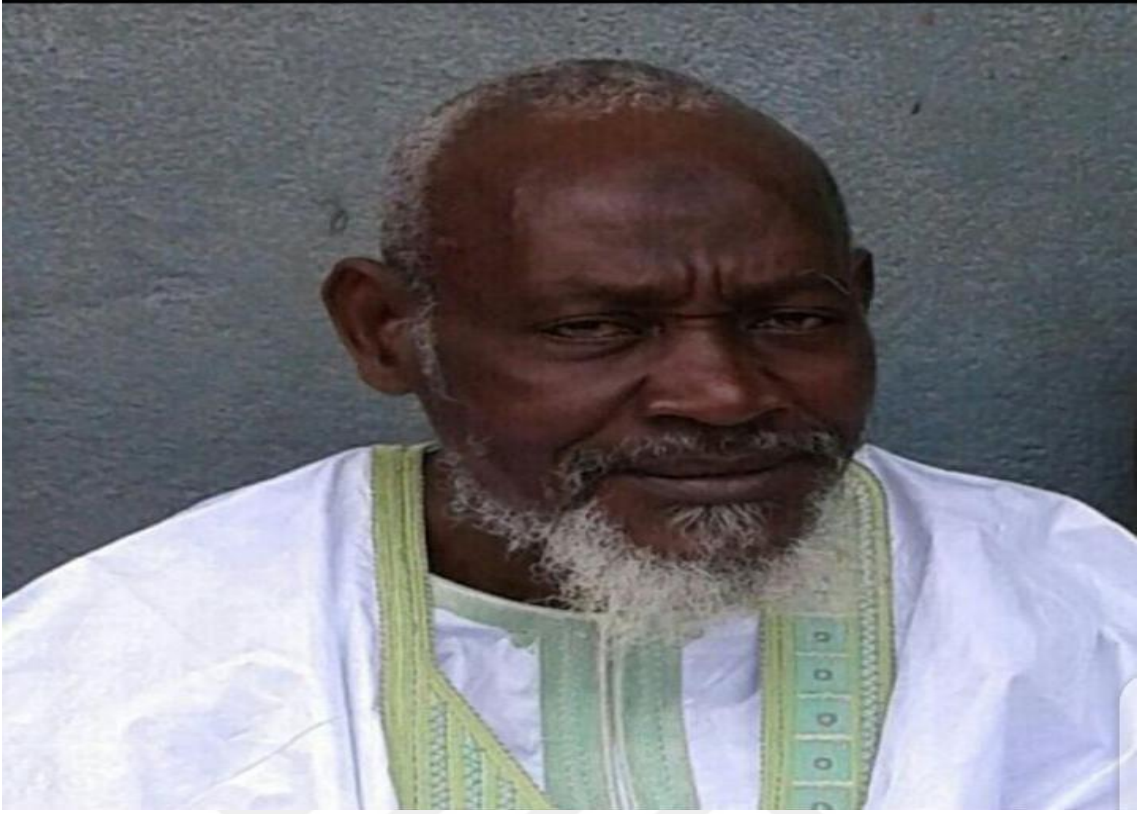
Resim 8. İbrahim Sûrî Sissi

Resim 9. Salih Bamba

Resim 10. El Hac b. Hac Kamar

Resim 11. Abobo'daki İbn Teymiyye Okulu'nun kurucusu Youssif Diarra

Resim 12. Dalova'daki Ensar el-Sünnet Okulu'nun Kurucusu Mustafa Sî Yakup

Resim 13. Bouake'deki Dar el- Hadis Okulu'ndaki Hadis Derslerinden Örnek